Styrelsen för
PSYKOLOGISKT FÖRSVAR

Tio dagar som skakade världen

Lars Nord
Jesper Strömbäck

RAPPORT 186

Tio dagar som skakade världen

– En studie av mediernas beskrivningar av terrorattackerna i USA och kriget i Afghanistan hösten 2001

Lars Nord och Jesper Strömbäck

Styrelsen för
PSYKOLOGISKT FÖRSVAR

Utgiven av Styrelsen för psykologiskt försvar
ISSN 1401-2383
Stockholm 2002
Omslagsbild: Pressens Bild Fotograf: Suzanne Plunkett
Produktion: Ttryckbolaget AB.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

SPFs förord 6

Författarnas förord 7

Världen efter den 11 september 8
Stora nyheter? 8
Rimlig nyhetsförmedling? 10
Syfte och frågeställningar 13
Metod och material 14
Att analysera innehåll 15
Rapportens disposition 16

Globala nyheter dygnet runt 18
Globaliserade nyheter 18
Medier och journalistik – vänner eller fiender? 22
Expanderande mediesystem 25
Nyheter dygnet runt 26

Journalistik som spegel eller fiktion 30
Inom formatets gränser 31
Begränsat format – obegränsad verklighet 33
Att värdera nyheter 36
Källor och personifiering 39
Objektiv journalistik? 42

Med medierna som slagfält 44
Medielogiken och konflikternas logik 45
Ren och skär propaganda 48
Stoppa i stället för att sprida 52
Journalistik mellan spegling och spekulation 54
Tidigare medierapportering 59

Perfekta nyheter 63
Hypoteser 63
Mediebeskrivningen av terrorattackerna mot USA – en översikt 65
Nyhetsrapporteringen dag för dag 70
- 11 september 2001 70
- 12 september 2001 70
- 13 september 2001 71
- 14 september 2001 71
- 15 september 2001 71
- 16 september 2001 72

Mediebeskrivningen av kriget i Afghanistan – en översikt 72

Nyhetsrapporteringen dag för dag 78
7 oktober 2001 78
8 oktober 2001 78
9 oktober 2001 78
10 oktober 2001 79
11 oktober 2001 79
12 oktober 2001 80

Terrorattackerna mot USA 81
Teman i nyhetsrapporteringen 82
Källorna i rapporteringen om terrorattackerna 84
Anonyma källor 86
Elitkällor 87
Drabbade som källor 90
Politiker, experter och militärer som källor 93
Spekulationer 93
Rundgång i medierna? 100
Självkritiska medier? 103
Sverigevinklingar 104
Svart och vitt i journalistiken 106
Retoriska figurer 112
Varför? 115

Kriget i Afghanistan 117
Teman i nyhetsrapporteringen 118
Källorna i rapporteringen om kriget i Afghanistan 122
Anonyma källor 122
Elitkällor 124
Drabbade som källor 126
Spekulationer 127
Medier om medier 132
Sverigevinklingar 134
Personer och retoriska figurer 136

Tio dagar som skakade världen 140
Krav på journalistiken 141
Hypoteser om mediebevakningen 142
Mediebevakningens omfattning 142
Källorna 144
Spekulationerna 148
Sverigevinklingarna 150
Onyanserad och obalanserad bild av muslimer? 150
Ideal och verklighet 151
Journalistik mellan praktik och ideal 154
Ideologer eller redaktörer? 155
Professionen och rutinerna 156

Händelser och stereotyper 157
En fråga om form 157
En nyhet för alla 159
Kommers och kvalitet 160
Nygamla krig och helt ny terror 162
Fyra typfall 164
Ten days that shook the world – a summary 168
Litteraturförteckning 171
Tabell- och figurförteckning 179
SPFs senaste rapporter och meddelanden 182

SPFs FÖRORD

Terrorattackerna mot USA och attacken mot Afghanistan ungefär en månad senare var händelser hösten 2001 som under lång tid satte sin prägel på hela det internationella samfundet och kom att dominera nyhetsrapporteringen. Hur skildrades dessa händelser i svensk press och etermedier? Fungerade nyhetsförmedlingen professionellt under det tryck och den stress som råder i internationella kris- och krigslägen?

Styrelsen för psykologiskt försvar (SPF) har enligt sin instruktion ett övergripande ansvar för informationsberedskapen i Sverige. Rätten till information kan, tillsammans med yttrandefriheten, ses som en förutsättning för medborgarnas önskade aktiva deltagande i den demokratiska debatten och processen. Detta förhållande ställer särskilda krav på dem som har viktiga informationer att lämna ifrån sig, främst myndigheter och medier. Under en följd av år har SPF bedrivit forskning och studier på samhällskommunikationens område. Syftet med dessa studier är att belysa hur det kommunikativa samspelet mellan myndigheter, medier och medborgare fungerar främst i samband med samhällsstörningar men också under ostörda förhållanden.

Samtliga dessa tre aktörers beteenden och reaktioner är centrala var för sig i den demokratiska informationsprocessen och därmed också av betydelse för det psykologiska försvaret. I vissa av SPFs studier fokuseras dock endast en eller två av de nämnda aktörerna. Den här studien analyserar och diskuterar de första dagarnas rapportering om terrorattackerna mot USA och kriget i Afghanistan.

Studien är den andra SPF-studien rörande hur dessa händelser skildrats i svenska medier (Gert Z Nordström: *Terrorkriget i kvällspressen*). SPF genomförde också en studie över hur de svenska medierna agerade under det första dygnet efter terrorattackerna samt på vilket sätt allmänheten följde nyhetsrapporteringen inledningsvis (Sara Morge & Malin Modh: *Terrorns dag i medierna*). En studie som gäller svenska myndigheters informationsmässiga beredskap i samband med terrorattackerna kommer att publiceras senare i SPFs skriftserier.

Den nu aktuella studien fokuserar hur terrorattackerna och Afghanistankriget skildrades i svenska medier. Präglades bevakningen av saklighet och objektivitet? Hur beskrevs skeendena temamässigt och hur vinklades dessa? Vilka tolkningar gjordes? Finns oberoende källor i rapporteringen? Hur är fördelningen mellan fakta, åsikter och spekulationer? Var nyhetsförmedlingen partisk och tendentiös? Hur hanterades propaganda, försök till manipulationer och lögner? Detta är några av de aspekter som diskuteras och analyseras i denna studie.

Terrorattackerna skiljer sig påtagligt från andra kris- och krigssituationer genom sin oförutsägbarhet. Om sådana dramatiska skeenden blir de vanliga måste man fråga vad detta i så fall kan innebära för den framtida journalistiken i sådana situationer? Vilken medieberedskap krävs för att medierna skall kunna hantera sådana situationer?

Jag vill tacka författarna, docent Lars Nord och fil dr Jesper Strömbäck, bägge verksamma vid Demokratiinstitutet i Sundsvall, för en ambitiös och mycket intressant studie. Genom diskussionerna, de erhållna resultaten och analyserna av dessa bidrar studien till en breddad och fördjupad kunskap om hur medierna speglar kris- och krigsförlopp med de krav som kan ställas i ett demokratiskt samhälle.

Stockholm i juni 2002
Göran Stütz
Forskningschef, SPF

FÖRFATTARNAS FÖRORD

I en av de allra mest kända reportageböcker som skrivits skildrar den amerikanske författaren och journalisten John Reed de mest dramatiska dagarna i Ryssland under revolutionen 1917. Den revolutionäre socialisten Reed var på plats i Petrograd, tidigare och senare St. Petersburg, under de avgörande dagarna och hans inträngande beskrivning av händelseförloppet i boken *Tio dagar som skakade världen* får med rätta betraktas som en klassiker i sitt slag. Med bokens titel ville Reed visa att de stora händelser han bevittnade i Ryssland inte bara var en angelägenhet för detta land utan skulle komma att påverka och förändra hela världen.

Ungefär på samma sätt resonerar vi när vi nu lånar titeln från Reed till denna studie av de svenska mediernas bevakning av terrorattackerna i USA och kriget i Afghanistan hösten 2001. De fem första dagarna efter den 11 september och de fem första dagarna under Afghanistankriget kan tveklöst beskrivas som tio dagar som skakade världen. Många var de bedömare som under dessa dagar hävdade att ingenting skulle bli sig likt igen, att en ny världsordning skulle uppstå eller att ett tredje världskrig på sätt och vis hade börjat.

Ett drygt halvår efteråt är analysen måhända något mer nyanserad. I stället för att sia om den ovissa framtiden kan det finnas skäl att granska vilken bild vi i Sverige egentligen fick av dessa tio dramatiska dagar hösten 2001. I den här rapporten står den svenska mediebevakningen av dessa händelser i centrum och frågan om hur terrorattackerna och Afghanistankriget beskrevs i ledande svenska medier.

Det mesta av arbetet med denna rapport, som innehållsanalyser och skrivande, svarar vi själva för. Arbetet mellan oss har varit fördelat så att Lars Nord står som huvudförfattare till avsnitten 1, 4 och 7 och Jesper Strömbäck som huvudförfattare till avsnitten 2, 3 och 6. Vi har gemensamt skrivit avsnitt 5 och 8 och tillsammans granskat och redigerat all text. För den samlade framställningens eventuella kvarvarande brister är vi således båda i lika hög grad ansvariga.

Ett stort tack går till professor Håkan Hvitfelt och SPFs forskningschef Göran Stütz av vilka vi har fått värdefulla råd och kloka synpunkter. Tack också till Anna Norling på Demokratiinstitutet som bistod med datakörningar och mallar och till Anna Larsson, Emma Johansson, Sofia Rohlin och Karin Henriksson för hjälp med inmatning av data. Hans O. Alfredsson och Kristina Löfgren på Svenska Dagbladet skaffade förtjänstfullt fram de exemplar av tidningen som vi saknade.

Sundsvall den 23 maj 2002

Lars Nord
Docent i politisk kommunikation
Demokratiinstitutet
Sundsvall

Jesper Strömbäck
Fil dr i journalistik
Demokratiinstitutet
Sundsvall

VÄRLDEN EFTER DEN 11 SEPTEMBER

27 oktober 1929, 1 september 1939, 22 november 1963, 28 februari 1986 och 11 september 2001

Det finns dagar vi aldrig glömmer. Händelser som upplevs som så omskakande att de kan sägas ha förändrat världen i någon riktning brukar ofta kunna förknippas med ett särskilt datum. Det brukar räcka med att nämna detta datum för att alla ska associera dagen med händelsen i fråga. I allmänhet kan också alla relatera till detta datum; berätta vad de gjorde just i det ögonblick de fick vetskap om den stora börskraschen och andra världskrigets utbrott eller var de befann sig när de först hörde talas om att John F. Kennedy och Olof Palme mördats.

Aldrig tidigare i modern tid torde emellertid ett enda datum att få en sådan världsomfattande klang och komma att användas så frekvent som när terrorister den 11 september 2001 angriper USA. Sällan har enskilda händelser så helt kommit att dominera nyhetsflödet som när fyra passagerarflygplan kraschar i USA på morgonen den 11 september; två rakt in i World Trade Center i New York, ett i försvarshögkvarteret Pentagon i Washington och ett, uppenbarligen missande sitt tilltänkta mål, i en åker i Pennsylvania.

Kring händelserna i USA, och i viss utsträckning de efterföljande händelserna i Afghanistan, kan flera följdfrågor resas. Här kommer framförallt två principiellt viktiga diskussioner att belysas: dels betydelsen av händelserna i sig, dels den bild av händelserna som medierna återger. Hur stora nyheter är händelserna i USA och Afghanistan? Hur beskrivs dessa nyheter?

Stora nyheter?

Det kan naturligtvis först och främst diskuteras hur viktiga dessa händelser är i ett globalt perspektiv. Världens öde avgörs inte av enstaka flygplanskapningar eller självmordsbombare. Den globala överlevnaden hänger heller knappast samman med säkerhetskontrollernas effektivitet på olika flygplatser runt om i världen. Det är då mer realistiskt att anta att världspolitiken och världsekonomin i stället styrs av strategiska överväganden respektive marknadsmekanismer som knappast låter sig påverkas av hur underjordiska extremistceller i en grotta i Afghanistan resonerar. Det finns förvisso en risk, inte minst i den tilltagande och odiskutabla ”medialiseringen” av den moderna politiken, att överbetona det enskilda, dramatiska och spektakulära och tona ned betydelsen av det långsiktiga, strukturella och processuella i aktuella skeenden.[1] I detta fall innebär en sådan fartblindhet en frestelse att bortse ifrån grundläggande motsättningar i synen på Mellanösternpolitiken, geopolitisk realism och kulturella värderingar.

1) Jfr. Asp 1999; Strömbäck 1998; Bergström 1994.

De raserade tvillingtornen på Manhattan får ändå snart bilda upptakt till en bredare debatt om hur världen nu skulle komma att förändras. Den amerikanske statsvetaren Samuel Huntingtons tidigare lanserade tes om den västliga och muslimska civilisationens kamp om världsherraväldet citeras flitigt och många politiska bedömare hävdar att den internationella säkerhetspolitiken nu kommer att förändras i grunden med nya allianser, motsättningar och intressesfärer.[2] Tidskriften Time gör på hösten 2001 ett specialnummer som behandlar hur olika områden som politik, ekonomi, försvar, teknologi, vetenskap, kultur och nöjen kommer att påverkas i grunden av det som inträffat den 11 september. Samtidigt gör de brittiska journalistkollegerna på The Economist en rakt motsatt bedömning och påpekar i stället att inte så mycket egentligen har förändrats i världen utan att det bestående intrycket är att de grundläggande politiska och ekonomiska mönstren är sig tämligen lika jämfört med tidigare.

Som författare av denna rapport är vi medvetna om faran med att överdramatisera, men hoppas för den skull inte gå i fällan. Detta är inget ytterligare bidrag i floran av dramatiserade historier kring händelserna i USA den 11 september och inte heller är det ett försök att med dessa händelser som utgångspunkt övertolka eller förenkla historien genom att göra de kapade och kraschade planen till en faktor som förklarar allt som har hänt i världen sedan dess. Det är förvisso ett mänskligt drag att söka enkla förklaringar till komplicerade problem, allt medan merparten av all utveckling som sker drivs i ett egenartat, och sällan förutsägbart, växelspel mellan en rad olika strukturella förklaringsfaktorer och ett visst mått av rationellt agerande från inblandade aktörer.

Forskningsmässiga argument för att specialgranska dessa händelser saknas emellertid inte. Snarare finns flera skäl som motiverar ställningstagandet att ge dessa händelser särskild uppmärksamhet, inte minst för den som i likhet med oss gör analysen utifrån ett medie- och kommunikationsvetenskapligt perspektiv. Terrorattackerna mot USA den 11 september 2001 saknar verkligen motstycke i världshistorien. Aldrig tidigare har en supermakt drabbats så hårt i ett enda angrepp på det egna territoriet och aldrig tidigare uppvisat en sådan sårbarhet gentemot en fiende som varken är synlig eller uppträder som förväntat. När hela USA till sist lamslås för några timmar med presidenten undangömd på någon flygbasbunker i Louisiana är det inte efter ett överraskande ryskt kärnvapenanfall utan för att islamiska fundamentalister beväpnade med mattknivar, efter en lång period av förberedelser, kapar fyra amerikanska inrikesplan.

Sett till antalet dödsoffer har efterkrigstiden självklart sett betydligt värre katastrofer, men den symboliska betydelsen av angreppen mot västvärldens ekonomiska, militära och politiska centra är enorm. Att TV-kamerorna kan skildra delar av det allra mest dramatiska förloppet gör också sitt till för att förstärka detta intryck. Bilderna av World Trade Center som rasar samman på södra Manhattan kommer att stanna kvar i minnet hos de flesta. Det har sagts många gånger förut men det förtjänar att upprepas: med terrorattackerna mot USA den 11 september 2001 överträffas de flesta scenarier i de värsta katastroffilmerna.

Redan den första dagen pekas exilsaudiern Usama bin Ladin och hans organisation al-Qaida ut som huvudmisstänkta för dådet. USAs president George W. Bush proklamerar samtidigt att USA kommer att hålla varje land som hyst terroristerna ansvariga, vilket inne-

2) Huntington 1996. Jfr. McKibben 2002, sid. 38ff.

bär att också det talibanstyrda Afghanistan som bin Ladin haft som sin bas ses som skyldigt till terrorattackerna i USA. Knappt en månad senare, den 7 oktober 2001, svarar USA tillsammans med Storbritannien genom ett flyganfall mot Afghanistan. Målet sägs vara att slå sönder de träningsläger som al-Qaida har där och att förstöra den militära infrastruktur som terroristerna och talibanregimen har byggt upp i Afghanistan. Det militära angreppet samordnas med motangrepp från oppositionella rebeller inne i Afghanistan och efter några veckors stridigheter har talibanerna störtats från makten, först i huvudstaden Kabul och efter hårda strider också i Kandahar. Den 22 december kan en interimistisk ny ledare, Hamid Karzai i installeras, samtidigt som en internationell fredsbevarande styrka, ledd av Storbritannien, inleder sitt uppdrag i Afghanistan. Den för terrordåden eftersökte och huvudmisstänkte bin Ladin eller talibanledaren Muhammed Omar har trots intensiva efterspaningar fortfarande inte hittats, medan flera hundra andra al-Qaida-anhängare grips och interneras på den amerikanska Guanatanomobasen på Kuba.

Att såväl terrorattackerna mot USA som motattackerna mot Afghanistan och efterspelet av dessa händelser redan har förändrat världspolitiken i någon utsträckning är klart, även om det fortfarande är för tidigt att säga hur. Klart är att världens ledande demokrati har förklarat att de befinner sig i krig mot världsterrorismen och att samtliga Natoländer för första gången i organisationens historia förklarat att paragraf fem i stadgan (som slår fast ett angrepp på ett land i alliansen är ett angrepp på samtliga länder) är giltig. Nya allianser mellan länder formas och gamla löses upp och terrorismen har hamnat högst upp på den internationella politiska dagordningen vid alla toppmöten. Många har säkerligen motiv att utnyttja dessa händelser för egna, helt andra syften, men det hindrar inte att terrorattacken och attacken mot Afghanistan sätter sin prägel på hela det internationella samfundet sedan hösten 2001, allt medan andra frågor kommit helt i skymundan.

Rimlig nyhetsförmedling?

Frågan om hur viktiga dessa händelser är i ett större perspektiv är för tidigt att spekulera kring när det gäller de världspolitiska konsekvenserna. Desto lättare är det då att konstatera att de är viktiga mediehändelser som dominerar nyhetsrapporteringen under lång tid och därmed också får antas ha haft en stor opinionsmässig betydelse.[3] Frågan om medierna bryr sig om terrorkrig och Afghanistankrig är helt ointressant eftersom var och en under dessa dagar kan ta del av ett enormt nyhetsflöde kring händelserna. Mer relevant är däremot diskussionen kring hur medierna bevakar attackerna. Präglas bevakningen av saklighet och objektivitet? Finns olika och av varandra oberoende källor i rapporteringen? Hur är fördelningen mellan fakta, åsikter och spekulationer? Helt enkelt, vad får vi veta om terrorattacken och Afghanistanattacken de första dagarna? Uppfyller medierna de krav som kan ställas i ett demokratiskt samhälle när det gäller information, granskning och fri debatt?

Det har hittills inte saknats uppfattningar om hur det förhåller sig med den saken, även om några vetenskapliga undersökningar ännu inte presenterats. Styrelsen för psykologiskt försvar (SPF) har gjort en första sammanställning av hur de svenska medierna agerade det första dygnet efter terrorattackerna och hur allmänheten valde att följa nyhetsrapporteringen inledningsvis. Studien visar att de stora medierna vidtog en rad särskilda

3) Strömbäck 2001, sid. 185; Hadenius & Weibull 1994, sid. 380f.

åtgärder. Sveriges Television slog ihop sina tre nyhetsredaktioner Rapport, Aktuellt och SVT 24 och kommersiella TV4 tog bort all reklam från sina sändningar. Dagstidningarna omfattade betydligt fler sidor än vanligt och trycket på nyhetssajterna på ”nätet” var mycket stort. Genomgången av hur svenska folket fick veta om nyheten om terrorattackerna visade att televisionens betydelse som informationskälla vid kriser ökar, också när något inträffar under dagtid då de flesta arbetar. 38 procent nåddes av nyheten via TV, 29 procent genom radio och 27 procent genom att någon person berättade vad som hänt.[4]

De amerikanska nyhetsföretagens dominans när det gäller distributionen av nyheter och framförallt nyhetsbilder har annars påtalats som ett problem efter terrorattackerna. Om mängden material från händelsernas centrum den gången är ett problem, är bristen på material från Afghanistan fyra veckor senare ett minst lika stort problem. I oktober finns knappast någon från talibanregimen oberoende journalist på plats när de första bomberna faller och de slutna gränserna gör att journalisterna den första tiden befinner sig helt utanför det centrala skeendet. De lokala TV-stationernas team som blockerar gatorna på södra Manhattan och vars dramatiska bilder kablas ut över världen utgör en stark kontrast till överfulla journalisthotell i Islamabad där representanter för den samlade världspressen har att rapportera om händelseutvecklingen i ett helt annat land än det där de befinner sig.

De källkritiska resonemangen har hittills inte heller saknats i samband med diskussionen om mediernas bild av de båda attackerna, även om bristen på systematiska studier också här inte uppmanar till generaliseringar. Ryktesfloran kring terrorattacken är relativt omfattande. Länge förekommer uppgifter om att också det amerikanska utrikesdepartementet bombats och de uppgifter om antalet dödsoffer som först uppges visar sig senare grundlösa. I ett numera välkänt nyhetsinslag i TV visas hur en palestinsk kvinna på Västbanken jublar efter beskedet om terrorattackerna i USA. Inslaget väcker stor uppmärksamhet, starka känslor och kraftfulla fördömanden i en då mycket omskakad omvärld. I efterhand visar det sig att bildsekvensen är ”tillrättalagd” och att kvinnan i själva verket jublat efter att ha försetts med godsaker av det TV-team som var på plats.[5]

När det gäller Afghanistanattackerna är situationen något mindre exceptionell och närmast att jämföra med andra moderna krig, till exempel Irakkriget 1991 eller konflikten i Kosovo 1999, där en USA-ledd allians angriper ett enskilt land. Som vid alla dessa krig förekommer en hög grad av censur och kontroll över rapporteringen från krigsområdet. Båda de krigförande parterna söker också nu utnyttja medierna i egna syften. Nattliga avfyrningar av missiler från moderna krigsfartyg är den bild av Afghanistankriget som USA vill förmedla till världen. Bilder av lemlästade civila svarar mot talibanernas behov av att visa oskyldiga offer. Vilka mål som i själva verket träffas och vilken skada de åstadkommer är lika svårt för medierna att ta reda på som vad som orsakar de afghanska dödsoffren och de personliga och materiella skador som visas upp av talibanregimen.

Manipulationer och lögner hör onekligen till krigets klassiska propagandistiska arsenal, och den intressanta frågan är knappast om sådana företeelser faktiskt förekommer också denna gång utan hur de behandlas av de rap-

4) Morge & Modh 2002, sid. 41.
5) *Pressens Tidning* nummer 15 2001.

porterande medierna och uppfattas av mediernas publik. Av det skälet är det väsentligt att granska hur det manifesta medieinnehållet förhåller sig till olika partsinlagor och källuppgifter. Fungerar källkritiken bättre eller sämre i krigs- och krislägen? Vad händer med källkritik och nyhetsvärdering i situationer där det finns alldeles för mycket att berätta om och när det finns alldeles för lite information att återge?

En annan fråga i sammanhanget är om medierna, alldeles oavsett tillgången på information och relevanta uppgifter, ger en snedvriden bild av läget på grund av egna värderingar eller arbetsmetoder som på ett avgörande sätt skapar en partisk och tendentiös nyhetsförmedling. I den svenska debatten framförs från flera håll synpunkten att svenska medier i allt för stor utsträckning accepterat amerikanska synsätt vid dessa båda händelser, vilket utgör ett hinder för en objektiv rapportering. Några är också av uppfattningen att de svenska medierna klart tar ställning för västerländska värderingar och synsätt och framställer den muslimska världen som efterbliven, fanatisk och hotfull. I en krönika i tidningen Journalisten ger till exempel Publicistklubbens ordförande Jan Guillou sin syn på konsekvenserna av ”amerikaniseringen”:

För det första kom svenska läsare att få hela krigsrapporteringen från amerikanska medier rakt in i svenska medier via de snabböversättare som vanligtvis tituleras USA-korrespondenter. Snart uppstod en tyst överenskommelse om att nu gällde helt nya regler. Nu behövde källor och sakuppgifter inte längre kollas.[6]

Det går självfallet att hitta enstaka exempel ur det digra nyhetsflödet på den typen av artiklar och inslag, men frågan är om denna inställning verkligen är det huvudintryck den genomsnittlige nyhetskonsumenten har från USA-rapporteringen eller av Afghanistanskildringarna.

Avsikten med denna studie är bland annat att belysa hur de större svenska medierna faktiskt bevakar dessa stora händelser och hur de verkligen hanterar de problem som rimligen uppstår när det gäller tillgången på nyheter, nyheternas trovärdighet och nyhetsförmedlingens allsidighet. Ofta blir forskningsrapporter av detta slag dock tyvärr närmast skolmästaraktiga kriarättningar med innebörden att medierna gjorde det mesta fel jämfört med hur de i en ideal värld borde ha gjort. Det får till följd att rapporterna mest samlar damm på forskarnas bokhyllor medan den frejdiga debatten om hur medier och journalister klarat sina uppgifter i stället förs med sälta och schwung på publicistklubbar och i branschorgan.

Med denna studie vill vi därför inte markera akademisk distans till journalistiken, utan snarare närma oss dess innersta väsen. Då är dialogen med journalister och andra medieföreträdare väsentlig och det fordrar en ömsesidig förståelse mellan medieforskare och medieverksamma. För vår del innebär denna förståelse en, inte minst från omfattande egna journalistiska erfarenheter, självklar insikt om flera av nyhetsjournalistikens grundläggande arbetsvillkor. Nyhetssändningar och artiklar måste produceras varje dag året om, det är ofta ont om tid och det är nästan alltid brist på redaktionella resurser av något slag. Eftersom de ideala förhållandena för en högkvalitativ journalistisk verksamhet av ekonomiska skäl sällan existerar, är det föga fruktbart att fråga sig varför inte resultatet av journalistiken är perfekt.

Vår utgångspunkt är inte heller det ouppnåeliga idealet utan den vardagliga normen.

6) Guillou 2002.

Hur fungerar journalistiken under ”normala” villkor och varför fungerar den på detta sätt? De högst vanliga rutinerna, prioriteringarna och värderingarna på redaktionen, som ligger bakom den dagliga nyhetsjournalistiken, är intressanta att undersöka. Det motiverar en ingående analys av hur medierapporteringen faktiskt ser ut.

Vi är emellertid också av uppfattningen att journalistikens företrädare inte alltid kan gömma sig bakom förmenta överideologiska begrepp som professionalism och nyhetsvärdering. Det finns skäl till att vissa professionella ideal i yrket är förhärskande och det finns grunder till att vissa händelser blir stora nyheter medan andra aldrig uppmärksammas. När viktiga saker inträffar i världen är det av största intresse att granska vilken roll dessa begrepp spelar för hur nyheterna produceras och presenteras. Diskussionen om hur ledande svenska medier bevakar terrorattackerna och Afghanistanattackerna handlar därför inte om att leta enstaka misstag eller omdömeslösheter, ty sådana finns alltid i ett stort material. Intressantare, ur opinionsmässig och demokratisk synvinkel, är att diskutera systematiska mönster i bevakningen och hur mediesystemet i sin helhet fungerar i dessa situationer.

Det finns mot denna bakgrund mycket starka skäl att intressera sig för hur dessa dramatiska händelser skildras i medierna. Från det att det första passagerarplanet flyger in i det ena tornet av World Trade Center är terrorismen och svaret mot terrorismen en nyhet som dominerar medieflödet på ett sätt som är sällsynt i modern tid. Särskilt med tanke på mediernas ökande utbud och tilltagande fragmentering är terrorhändelsernas dominans i de svenska medierna anmärkningsvärd.[7]

Det tycks ändå finnas en allmänt utbredd enighet om att världen trots allt inte är sig lik efter den 11 september 2001. Frågan om hur världen då kommer att bli, och hur det kommer att påverka oss, är central vid bedömningar av hotbilden mot Sverige och synen på den internationella säkerheten efter terrorattackerna och Afghanistanattackerna. Då de flesta svenskar framförallt får sin bild av den nya dramatiska utvecklingen från de svenska medierna är det relevant att granska vilken bild de ledande svenska medierna ger av dessa händelser och vilka tolkningar av förloppet som är mest framträdande under de första dagarna efter terrorattackerna, respektive efter USAs attack mot Afghanistan.[8]

Syfte och frågeställningar

Det övergripande syftet för denna studie är att granska:

- hur svenska nyhetsmedier bevakar och beskriver terrorattackerna mot USA i omedelbar anslutning till attackerna, samt
- hur svenska nyhetsmedier bevakar och beskriver USAs attacker mot Afghanistan i omedelbar anslutning till dessa.

Studiens övergripande frågeställningar är:

- Vilka teman är vanligast förekommande i rapporteringen?
- Vilka källor är vanligast förekommande i rapporteringen?
- Hur vanligt förekommande är olika slags spekulationer?
- Hur vanligt förekommande är svenska aspekter av händelserna?
- Hur vanligt förekommande är antiamerikanska respektive antimuslimska retoriska figurer?

7) Morge & Modh 2002, sid. 8f.
8) Ibid & Modh 2002, sid. 40ff. Jfr Strömbäck 2001, sid. 102.

Medierapporteringen om terrorattackerna i USA och Afghanistanattackerna var och är oerhört omfattande, vilket gör det nödvändigt att avgränsa studien på ett rimligt sätt.

Metod och material

Studien baseras på en granskning av allt journalistiskt medieinnehåll i följande medier och program: morgontidningarna Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet, kvällstidningarna Expressen och Aftonbladet, den kommersiella TV-kanalen TV4s nyhetsprogram Nyheterna 22.00, samt public service-televisionens båda nyhetsprogram Rapport 19.30 och Aktuellt 21.00. Med journalistiskt medieinnehåll avses samtliga artiklar på nyhetsplats i huvudtidningarna (ej bilagor) och inslag i TV-nyheternas huvudsändningar. Valet av tidsperiod motiveras av att det i denna studie är särskilt intressant att granska hur journalistiken fungerar i ett dramatiskt skede och att de första fem dagarnas mediebevakning bör ge en god bild av detta. Valet av medier motiveras av att det är särskilt intressant att veta hur de nationellt ledande medierna behandlade dessa händelser. Genom att det är huvudtidningarna som analyseras ingår till exempel inte ekonomi och näringslivsbilagor i Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet i analysen och inte heller televisionenes A-ekonomi vilket sannolikt påverkar mängden material som belyser ekonomiska aspekter av de båda händelserna. Vidare är det de första upplagorna av de fyra tidningarna som granskats varje dag.[9]

Tidsmässigt avgränsas studien till att täcka två perioder av de fem följande dagarnas medieinnehåll vid de båda analyserade attackerna. Den första perioden inbegriper medierapporteringen från och med tisdagen den 11 september till och med lördagen den 15 september eller söndagen den 16 september, beroende på medium. Från och med lördagen den 15 september, då USAs nationella säkerhetsråd sammanträder och president George W Bush förklarar att USA är i krig, övergår medierapporteringen från att huvudsakligen handla om vad som hade hänt och varför, till vad som skulle kunna hända.

Den andra perioden inbegriper medierapporteringen från och med söndagen den 7 oktober till och med torsdagen den 11 oktober eller fredagen den 12 oktober 2001. De båda tidsperioderna omfattar därmed fem dagar i varje fall, vilket möjliggör vissa grundläggande jämförelser av hur medierna rapporterar om och beskriver terrorattackerna mot USA respektive de USA-ledda attackerna mot Afghanistan. I båda fallen ingår allt nyhetsjournalistiskt material som skildrar händelser med direkt eller indirekt anknytning till terrorattackerna respektive Afghanistankriget.

Det innebär att vid sidan av rena nyhetsartiklar i tidningarna analyseras också nyhetsanalyser och reportage samt krönikor av anställda eller fristående medarbetare. I TV analyseras nyhetsinslag, reportage samt studiokommentarer av såväl redaktionens egna medarbetare som av utomstående experter. Vid bedömningen av nyhetsmaterialet har ingen skillnad gjorts mellan egenproducerat och byråproducerat material, utan allt innehåll analyseras efter samma principer.

Opinionsmaterial i pressen som ledare, debattartiklar och insändare inkluderas inte i innehållsanalysen. Det är i sammanhanget inget ointressant material utan ger viktiga perspektiv på hur den svenska debatten i dessa frågor ser ut. Till sin karaktär avviker emellertid dessa journalistiska genrer kraftigt från nyhetsjournalistiken vilket gör att en naturlig

9) Undantagen utgörs av ett nummer av *Svenska Dagbladet* som införskaffades i efterhand samt av *Aftonbladets* extraupplaga den 11 september.

avgränsning i denna begränsade studie varit den mellan nyhets- och opinionsjournalistik.

I detta sammanhang kan nämnas att en studie om den svenska debatten på ledarsidor, kultursidor och i krönikor efter terrorattackerna publicerades hösten 2001 av Näringslivets Medieinstitut. I rapporten studerades detta innehåll i de åtta tidningarna Aftonbladet, Dagens Nyheter, Expressen, Göteborgs-Posten, Nerikes Allehanda, Svenska Dagbladet, Sydsvenska Dagbladet och Östgöta Correspondenten. Den kvalitativa studiens författare Erik Zsiga menade att det fanns flera problem med den svenska opinionsjournalistiken efter den 11 september: ledarsidorna var för homogena och likriktade, kultursidorna för vänsterinfluerade och krönikörerna för utstuderat kontroversiella.[10]

Ett annat övervägande som har gjorts handlar om hur Usama bin Ladin, terroristnätverket al-Qaida och TV-stationen al-Jazeera ska stavas. I mediematerialet finns exempel på ett flertal olika stavningar. Vi har konsekvent valt att använda de som nämns i meningen ovan när vi själva använder namnen, medan vi i citaten återger namnen så som de stavas i de artiklar och inslag vi citerar.

Att analysera innehåll

En central metod inom journalistikforskningen är innehållsanalysen.[11] Denna metod är den vanligaste vid studier av det journalistiska utbudet. Innehållsanalysen kan dock bara uttala sig om vad ett meddelande säger och i vidare studier av förklaringar till detta innehåll och/eller effekter av innehållet måste innehållsanalysen kompletteras med andra datamängder.[12]

Flera olika typer av innehållsanalyser nämns vanligen inom journalistikforskningen. Den rent deskriptiva innehållsanalysen beskriver ett faktiskt medieinnehåll. Den normativa innehållsanalysen relaterar innehållet till särskilda uppställda normer för innehållets utseende.[13] En tredje variant av innehållsanalyser är de explanativa eller förklarande i vilka innehållet antingen utgör en oberoende variabel som kan förklara till exempel medieeffekter eller utgör beroende variabler i studier där de bakomliggande orsakerna till medieinnehållet undersöks.[14] Vidare kan innehållsanalyser vara jämförande till sin natur och huvudsakligen baseras på studier av medieinnehåll vid olika tidpunkter och i olika medier eller ta sikte på jämförelser med andra delar av kommunikationsprocessen.[15]

Innehållsanalysen kan vidare vara antingen kvalitativt eller kvantitativt inriktad. Den kvalitativa innehållsanalysen betonar tolkningen av texten, tar sikte på dess kvaliteter och kan inte sägas vara karaktäriserad av någon enhetlig metod. I denna inriktning ryms i stället olika texttolkningstraditioner som hermeneutik, strukturalism och semiotik.[16] Den kvantitativa innehållsanalysen bygger på en kvantifiering av det manifesta innehållet och en systematisering i syfte att kunna dra generella slutsatser.[17] Strävan efter

10) Zsiga 2001.
11) Hornig Priest 1996, sid. 66.
12) Hvitfelt 1991, sid. 41 och sid. 48ff.
13) Mest kända svenska exemplet är förmodligen Jörgen Westerståhls objektivitetsundersökningar av public service-mediernas saklighet och opartiskhet under 1960-talet.
14) Asp 1986, sid. 20f., Johansson 1994, sid. 2, och Hvitfelt 1991, sid. 40.
15) Johansson 1998, sid. 19f.
16) Johansson 1994, sid. 3ff.
17) För en definition se t.ex. Berelson 1952, sid. 18: ”a research technique for the objective, systematic and quantitative description of the manifest content of communication”, eller Krippendorf 1980, sid. 21: ”a research technique for making replicable and valid inferences from data to their context.”

systematik kännetecknas av att allt relevant material studeras och att data är relevanta för de vetenskapliga problem eller antaganden som formulerats.[18] En annan grundtanke är att forskaren med denna inriktning är skild från mätinstrumentet och att det således ska vara möjligt att tack vare precisa definitioner nå samma resultat oberoende av vem som gör analysen.[19]

Den kvantitativa innehållsanalysen utgör en metodologisk hörnsten i detta arbete. Den valda metoden bygger på en kvantifiering av det synliga innehållet och en systematisering i syfte att kunna dra generella slutsatser om detta innehåll. Strävan efter systematik kännetecknas av att allt relevant material studeras och att data är relevanta för de vetenskapliga problem eller antaganden som formulerats. En annan grundtanke är att forskaren med denna inriktning är skild från mätinstrumentet och att det således ska vara möjligt att tack vare precisa definitioner nå samma resultat oberoende av vem som gör analysen. Ofta är det korrekt att beskriva metoden som en kvantifiering av data utifrån kvalitativa observationer. Det analyserade medieutbudet är ursprungligen av kvalitativt slag, men kodas och tilldelas olika värden som sedan redovisas i tabeller och diagram. Det kan därför vara korrekt att säga att all kvantitativ analys börjar med någon form av kvalitativ analys, och att skillnaden mellan metoderna inte gäller frågan *om* tolkningen förekommer utan snarare *hur* tolkningen går till.

Medieinnehållet i denna studie granskas genom en kvantitativ innehållsanalys utifrån ett på förhand konstruerat kodschema, i kombination med en kvalitativ innehållsanalys och med kvalitativa observationer som presenteras i form av citat i materialet. Valet av citat görs för att öka förståelsen av det analyserade materialet och ge läsaren en bättre känsla för dess särart.

Analysenheten är, om ingenting annat sägs, hela artiklar i tidningarna eller tematiska inslag i TV. Ett tematiskt inslag kan vara ett telegram eller inslag med samma inriktning, men ett och samma inslag kan också innehålla flera tematiska inslag genom att beakta flera teman inom ramen för samma övergripande presentation. Innehållsanalysen kommer bland annat att beakta det utrymme och den uppmärksamhet dessa händelser fick i olika medier, de aktörer och källor som framkommer i materialet, teman och vinklar, fakta och spekulationer, bilden av olika personer, hotbilden mot Sverige, höger- och vänsterargument samt public service-mediernas roll.

Rapportens disposition

Efter denna inledning kring studiens syfte och frågeställningar följer tre teoretiskt orienterade avsnitt om massmediernas roller i den moderna demokratin i allmänhet och i samband med krissituationer i synnerhet.

I det första avsnittet behandlas mediestrukturen och där belyses globaliseringen av mediesystemet och dess konsekvenser för mediernas produktionsvillkor och mediernas utbud. De strukturella betingelserna bakom mediernas kommersialisering analyseras liksom aktuella trender när det gäller användning av olika medier och det totala utbudet av medier som erbjuds publiken.

Nästa avsnitt skiftar fokus från mediestruktur till medieinnehåll och diskuterar begreppet medielogik och i vilken utsträckning den är en relevant beskrivning av det aktuella utbudet. Nyhetsjournalistikens allmänna utveckling mot ett dramaturgiskt

18) Hvitfelt 1991, sid. 4ff.
19) Ibid. och Johansson 1994, sid. 1.

berättande och åtföljande personifiering och polarisering av innehållet diskuteras.

Mot bakgrund av den allmänna utvecklingen när det gäller mediestruktur och medieinnehåll inriktas det närmast följande avsnittet mot vad som är utmärkande för just krigs- och krisjournalistik. Villkor och utbud för denna journalistik diskuteras särskilt mot bakgrund av teorier kring propaganda och källkritik. Vidare behandlas frågan om förekomsten av typiska drag i den journalistik som skildrar terrorism i olika former. Slutligen redovisas relevanta forskningsresultat när det gäller mediebevakning av andra internationella kriser och krig.

I nästa del av rapporten presenteras den genomförda undersökningen. Det faktiska händelseförloppet redovisas dag för dag efter den 11 september och den 7 oktober. Samtidigt görs en total sammanställning över allt analyserat mediematerial i undersökningen, hur stort utrymme det tar i anspråk i nyhetssändningar och i tidningar och hur bevakningen varierar under olika dagar i varje förlopp.

I de närmast följande avsnitten presenteras undersökningsresultaten i detalj från varje delundersökning. Redovisningarna följer i stort samma upplägg men de båda analyserade händelseförloppens karaktär motiverar också särskilda studier av vissa fenomen som är typiska för respektive händelse. I dessa båda kapitel förekommer redovisningar av vilka journalistiska genrer som funnits företrädda i materiellt, vilka ämnesmässiga teman som dominerar och vilka källor som förekommer i artiklar och inslag. Vidare granskas förekomsten av spekulationer på olika områden och i vilken utsträckning journalistiken bidrar till dessa spekulationer. Andra områden som granskas är förekomsten av svenska perspektiv i materialet, artiklar och inslag som berör mediernas roll vid dessa händelser samt analyserade enheter som berör diskussionen kring bilden av amerikaner och muslimer.

I det avslutande avsnittet förs en diskussion kring resultaten i undersökningen mot bakgrund av de inledningsvis formulerade teorierna kring medieutveckling, medieinnehåll och krisjournalistik. Av den anledningen analyseras här vilka faktorer som framförallt påverkar bevakningen av de båda händelserna och vad som kan förklara hur journalistiken utvecklas i dessa situationer. Avslutningsvis diskuteras vad denna mediebevakning och journalistik i dramatiska situationer innebär för möjligheterna att garantera den fria opinionsbildningen och ytterst demokratins kvalitet.

GLOBALA NYHETER DYGNET RUNT

Att på flera hundra mils avstånd kunna se krigs- och terrorhandlingar ske i realtid, i direktsändning, är unikt. Men det var just detta som var möjligt den 11 september, när de båda planen av typ Boeing 737 och Boeing 767 flög in i World Trade Centers 110 våningar höga torn, klockan 08.45 och 09.03 lokal tid. I Sverige var klockan då 14.45 respektive 15.03. Redan efter en timme (klockan 16.00 svensk tid) visste 65 procent i Sverige om vad som hänt. Efter ytterligare en timme hade sammanlagt 80 procent av svenskarna nåtts av nyheterna om de dramatiska händelserna.[20]

Vad detta visar är att nyhetsförmedlingen i dag inte bara är globaliserad, utan också att den sker närmast i realtid. Eftersom huvuddelen av världens medier är privatägda företag som agerar på konkurrensutsatta marknader, innebär det också att det finns ett ständigt ekonomiskt och kommersiellt tryck på nyheterna.[21] Det gäller även nyheter som vidarebefordras av svenska public service-medier, och detta av två skäl. Det första är att mediesystemet i sin helhet i huvudsak är privatägt och kommersiellt, medan det andra är att också public service-medierna i viss utsträckning hämtar sina nyheter och filmsekvenser från utländska, kommersiella bolag.

Studerar man vilka nyhetsmedier svenskarna använde sig av det första dygnet för att följa händelserna i USA, var TV det absolut dominerande mediet. 98 procent uppger att de följde nyheterna via televisionens nyhetssändningar. Motsvarande andel för radio respektive morgontidningarna var 29 procent. Intressant är att 11 procent följde nyheterna via Internet, en nästan lika stor andel som de som följde nyheterna via kvällstidningarna (13 procent).[22] Detta visar dels att Internet håller på att bli en allt viktigare informationskälla i vårt land, åtminstone vid exceptionella händelser som denna, dels att nyhetssystemet är expanderande.

Nyckelord om man ska förstå det moderna mediesamhället och dess strukturella särdrag är därför *globalisering* av nyhetssystemet, *marknadsanpassning* och *kommersialisering*, *expanderande mediesystem* samt *nyheter i realtid.*

Globaliserade nyheter

Under de senaste decennierna har det pågått en omfattande omvandling av både länders, ekonomiers och människors sociala landskap; en omvandling som på intet sätt är avslutad. Oftast går den här omvandlingen under beteckningen ”globalisering”, med vilket bland annat avses det faktum att tidigare fasta nationsgränser fått allt mindre betydelse i en rad olika avseenden och att det ömsesidiga beroendet mellan nationer har ökat.[23] Inte minst har ekonomier världen över blivit beroende av varandra, vilket i sin tur har

20) Morge & Modh 2002, sid. 40.
21) Demers 1999; McChesney 2001; McManus 1994; Baker 2002.
22) Morge & Modh 2002, sid 42.
23) Castells 2000a, 2000b, 2001; Holm 2001; Petersson (red.) 1997; SOU 2000:1 m.fl.

påverkat politikens möjligheter och räckvidd. Enligt sociologen Manuel Castells är informationsteknologins framväxt den faktor som mer än andra skapat förutsättningar för globaliseringen, genom att den till sin karaktär är gränsöverskridande och gränsupplösande.[24] I inledningen till sitt trebandsverk om informationsåldern skriver Castells bland annat att:

I det agrara utvecklingssättet är sålunda källan till växande överskott en kvantitativ ökning av arbete och naturresurser (i första hand jord) i produktionsprocessen, liksom dessa resursers naturgivna egenskaper. I det industriella utvecklingssättet är det viktigaste upphovet till produktivitet införandet av nya energikällor, samt förmågan att decentralisera energianvändningen genom hela produktions- och cirkulationsprocesserna. I det nya, informationella utvecklingssättet är källan till produktivitet kunskapsalstringens, informationsbehandlingens och symbolkommunikationens teknik.[25]

Detta har betydelse, eftersom det innebär både att den viktigaste tekniken (det vill säga informationsteknologin) och källorna till produktivitet (det vill säga kunskapsalstring, informationsbehandling och symbolkommunikation) till sin natur är gränsöverskridande och teoretiskt sett platsoberoende. Därmed har globaliseringen möjliggjorts.

Övergångarna från ett agrart via ett industriellt till ett informationellt utvecklingssätt skulle kunna beskrivas som paradigmskiften[26], och utifrån det menar Castells att det informationsteknologiska paradigmet har fem kännetecken. Det första kännetecknet är att *information är råvara*. Tekniken går ut på att agera mot information, inte bara att få information att agera mot tekniken som fallet har varit i tidigare revolutioner.[27] Det andra kännetecknet är *den nya teknikens genomsyrande effekter*.[28] Eftersom information i en eller annan form är en integrerad del av all mänsklig aktivitet, så finns det inga mänskliga processer som kan förbli opåverkade av informationsteknologin.

Det tredje kännetecknet är att varje system som använder sig av den nya informationsteknologin präglas av en *nätverkslogik*, vilket i sin tur har betydelse för det fjärde kännetecknet, nämligen *flexibilitet*. Det femte kännetecknet, till sist, är ”de specifika teknikformernas *växande konvergens till ett starkt integrerat system*, inom vilket de gamla, åtskilda tekniska utvecklingslinjerna bokstavligt talat blir oskiljaktiga”.[29]

Utvecklingen inom medieområdet illustrerar Castells resonemang. Var gränsen går mellan dator, TV, tidning och radio blir allt mer svårt att avgöra, när man kan se på TV i datorn och när såväl tidningar som TV- och radiokanaler finns på Internet med egna hemsidor.[30] Samtidigt har det blivit allt vanligare att tidningar på sina webbupplagor lägger in filmer och ljudspår, vilket exempelvis gjorde att en läsare av New York Times på Internet kunde se – inte bara läsa om – planen flyga in i World Trade Center.

På ett globalt plan kan utvecklingen inom medieområdet också illustrera hur det informationsteknologiska paradigmet bland annat har skapat förutsättningarna för medieföretagen att expandera och utvecklas till globalt verksamma mediekonglomerat. Som den amerikanske professorn Robert W. McChesney har konstaterat:

24) Se Castells 2000a, 2000b, 2001.
25) Castells 2001, sid 40.
26) Jfr. Kuhn 1962/1997.
27) Castells 2001, sid 92.
28) Ibid 2001, sid 92.
29) Ibid 2001, sid 94.
30) Jfr. Castells 2001, sid 375–427; Seib 2001; Hvitfelt & Nygren (red.) 2000; Carlsson 2002.

När man tidigare ville få insikt i mediesituationen i ett land måste man först skaffa sig kunskap om de lokala och nationella medierna och därefter se var den globala marknaden – vilket för det mesta var detsamma som import och export av film, TV-program, böcker och musik – kom in. Idag måste man först skaffa sig ett grepp om det globala kommersiella systemet och sedan avgöra hur lokala och nationella medier skiljer sig från systemet i stort.[31]

Nyckelorden om man ska förstå det globala mediesystemet är *koncentration*, *horisontell* och *vertikal integrering* samt *nätverk*.[32] Vid sekelskiftet dominerades den globala mediemarknaden av sex företag, sett till årliga intäkter. De var Time Warner, Disney, Viacom, News Corporation, Bertelsmann och General Electric. Deras sammanlagda årliga intäkter är större än vad de därnäst följande 20 företagen tillsammans har, så dominansen är betydande.[33] Och strax efter sekelskiftet gick America Online (AOL) och Time Warner ihop, något som inte bara illustrerar konvergensen mellan företag med rötter inom olika medietyper utan också skapade en verklig gigant på den globala mediemarknaden. De förväntade årliga intäkterna från AOL Time Warner är 40 miljarder dollar. I det perspektivet är svenska medieföretag som Bonniers små: år 2000 hade Bonniers en omsättning på cirka 1,8 miljoner amerikanska dollar.[34]

Med horisontell integrering avses att ett företag försöker behärska så mycket som möjligt av utbudet inom sitt speciella område, vilket innebär att den yttersta formen av horisontell integrering är monopol.[35] Med vertikal integrering avses att ett medieföretag försöker behärska inte bara produktionen av en viss typ av medieinnehåll, utan också distributionskanalerna.[36] De senaste årens utveckling på mediemarknaden ger exempel på hur medieföretagen försöker uppnå båda formerna av integrering. Globalt sett kan det illustreras av en lista över *delar av* Time Warners tillgångar, före samgåendet med America Online:

- det största kabel-TV-systemet i USA, som kontrollerar 22 av de 100 största marknaderna;
- majoritetsandelar i kabel-TV-kanalerna CNN, Headline News, CNN International, Cinemax, TNT, Turner Classic Movies, Cartoon Network med flera;
- majoritetsandel i TV-bolaget U.S. WB;
- delägare i kabel-TV-kanalen Comedy Central;
- filmbolaget Warner Bros, ett av världens tolv största filmbolag, samt filmbolaget New Line;
- TV-produktionsbolaget Warner Bros, en av världens största producenter av TV-program;
- USAs största förlagsgrupp för veckotidningar och tidskrifter, vilken bland annat ger ut Time, People, Sports Illustrated och Fortune;
- Warner Music Group, ett av världens fem största skivbolag;
- en bokförlagsgrupp som sammantaget har 42 procent av bokförsäljningen utanför USA;
- 150 Warner Bros-butiker;
- 90 procent av Time Warner Telecom, som säljer telefonabonnemang;
- 37 procent av Road Runner, ett bolag som säljer Internetabonnemang;

31) McChesney 2001, sid. 131.
32) Castells 2001; McChesney 2001; Demers 1999; Bagdikian 2000; Hjarvard 2001a, 2001b.
33) Bagdikian 2000, sid. x.
34) Carlsson & Harrie (red.) 2001, sid. 17.
35) McChesney 2001, sid. 56.
36) McChesney 2001, sid. 60; Hjarvard 2001b, sid. 26.

- en biografkedja med över tusen salonger utanför USA;
- de professionella idrottslagen Atlanta Hawks och Atlanta Braves.

Därutöver har Time Warner ägarintressen i bland annat franska, sydafrikanska, japanska och tyska bolag för produktion och sändande av TV-program och filmer.[37] Detta visar tydligt att strävan är både ökad horisontell och vertikal integrering. Time Warner är inte bara en av världens största producenter av medieinnehåll. Genom bokutgivning, tidskriftsutgivning och så vidare kan en film producerad av Time Warners bolag marknadsföras av andra av Time Warners bolag och nå såväl TV-tittare som bokläsare, tidskriftsläsare, Internetsurfare, restaurangbesökare och även sportintresserade. Men också traditionellt sett svenska medieföretag strävar efter horisontell och vertikal integrering, samtidigt som de expanderar utomlands. Modern Times Group har exempelvis ägarintressen inom TV, radio, tidningar, annonsbyråer, filmproduktion, Internet med mera, i länder som Sverige, Estland, Lettland, Litauen, Danmark, Finland, Norge, Tjeckien, Ungern, Spanien, Italien, Luxemburg, Storbritannien, Kina och Japan.[38] Även Bonniers, Nordens största medieföretag, har ägarintressen i ett flertal olika branscher, förutom tidningsutgivning, och i ett flertal olika länder.[39]

Mediemarknaden är alltså i växande utsträckning globaliserad, och de dominerande företagen bör närmast betecknas som mediekonglomerat med intressen i ett flertal olika branscher. De behöver inte ens ha sitt ursprung inom vare sig mediemarknaderna eller nyhetsproduktionen. De tre traditionellt sett största nyhetsförmedlarna på TV-området i USA är ABC, CBS och NBC, och de ägs av Disney, Viacom respektive General Electric.[40] Och medan Disney har sitt ursprung inom den tecknade underhållningen, så har General Electric sitt ursprung helt utanför mediemarknaden. Det gäller även världens enskilt största företag, General Motors, som numera äger bland annat de tre största satellit-TV-bolagen i USA.[41]

Samtidigt som mediemarknaden och nyhetssystemet i växande utsträckning är globaliserat, är det dock viktigt att komma ihåg att dess grad av globalisering varierar beroende av land, region och stad. Ett nyckelbegrepp i det sammanhanget är *nyhetsnät*, formulerat av Gaye Tuchman för cirka 25 år sedan. Vad som blir nyheter är enligt henne i hög grad beroende av nyhetsnätets utformning, det vill säga av vid vilka platser och från vilka personer som journalister söker nyheter, samt av hur grovmaskigt nätet är.[42] Detta varierar i sin tur beroende av om mediet i fråga är lokalt, regionalt, nationellt eller globalt. Ju större geografiskt område ett medium har ambitionen att täcka, desto mer grovmaskigt blir nätet.

Mediernas organisatoriska strukturer har sålunda betydelse; de sätter upp filter som möjliga nyheter måste passera för att bli faktiska nyheter. När det gäller just det globala nyhetsomloppet så har de internationella nyhetsbyråerna en central gatekeeper-funktion.[43] Sannolikheten för att en möjlig nyhet också ska bli en faktisk nyhet ökar därför i proportion till om den möjliga nyheten sker på en

37) Listan hämtad från McChesney 2001, sid. 144–145.
38) Hadenius & Weibull 1999, sid. 296–297.
39) Ibid 1999, sid. 292–305.
40) McChesney 2001, sid 59, sid. 139–151; Bagdikian 2000, sid- viii–xliv.
41) Bagdikian 2000, sid. xii.
42) Tuchman 1978, sid. 15–39.
43) Jfr. Shoemaker & Reese 1996, sid. 105–139.

plats där de internationella nyhetsbyråerna har representation. De internationella nyhetsbyråernas ekonomiska ryggrad är dock ekonomiska nyheter, vilket gör att det finns en koncentration på platser som är centrala i den globaliserade ekonomin. Utifrån det konstaterar Stig Hadenius och Lennart Weibull att:

Det är främst i-länder som dominerar nyhetsflödet, medan u-länder får en mycket begränsad uppmärksamhet. [...] Typiskt är att över 60 procent av samtliga nyhetsjournalister i världen är stationerade i Västeuropa och USA. Nyhetsfilmerna i TV domineras helt av de västeuropeiska förmedlingsföretagen. En studie av nyhetsströmmarnas förhållande till handelsströmmarna kunde också visa att det fanns en mycket stor överensstämmelse.[44]

Att tala om ett globaliserat medie- och nyhetssystem syftar därmed på att medie- och nyhetssystemet över tid har fått en relativt sett allt mer global räckvidd och på att geografiska territorier inte har samma betydelse längre, inte på att alla delar av världen skulle vara jämlika i det avseendet. Den norske medieforskaren Stig Hjarvard menar i den andan att globaliseringen av den offentliga sfären bör ses som ”the process through which the national public sphere gradually becomes deterritorialized”.[45] Med andra ord bör man skilja mellan ett *globalt* och ett *globaliserat* medie- och nyhetssystem, där globalt syftar på ett visst tillstånd medan globaliserat syftar på en process.

Detta till trots: Förutsättningen för att en möjlig nyhet ska bli en faktisk nyhet är inte bara dess innehåll, utan också var den möjliga nyheten tar plats och om antingen internationella nyhetsbyråer eller korrespondenter finns på plats för att bevaka det som sker. De länder och regioner som inte är täckta av de internationella nyhetsbyråerna eller av nationella mediers korrespondenter kan sägas befinna sig i ”medieskugga”. Omvänt är det rimligt att anta att platser som är täckta av de internationella nyhetsbyråerna eller av nationella mediers korrespondenter kommer att generera nyheter, just därför att nyhetsbyråerna eller korrespondenterna finns på plats. I den meningen har det geografiska rummet en fortsatt betydelse.

Den tröskel en möjlig nyhet måste passera är därmed olika hög. En liten händelse kan bli en nyhet om den inträffar i New York eller Washington, medan det krävs en mycket stor händelse i till exempel Tjetjenien eller Ghana för att det ska bli en nyhet.

Medier och journalistik – vänner eller fiender?

I de stora globala mediekonglomeraten ingår de avdelningar eller företag som traditionellt sett förknippas med nyhetsförmedling. De utgör dock bara en liten del av dessa konglomerats totala verksamhet. Detta, plus att den logik som styr moderföretagen är kommersiell och marknadsorienterad, gör att det inte är rimligt att sätta likhetstecken mellan medier och journalistik. Den journalistiska verksamheten är tvärtom bara en liten del av medieföretagen. Enligt den amerikanske professorn i journalistik James Carey är detta ett av journalistikens stora problem: ”The problem is that you see journalism disappearing inside the larger world of communications.” [46]

Vilken effekt detta får på nyhetsförmedlingen är omtvistat, men klart står att nyhetsproduktionen i bolag som ingår i större

44) Hadenius & Weibull 1999, sid. 346.
45) Hjarvard 2001b, sid. 24.
46) Citerad i Kovach & Rosenstiel 2001, sid. 11.

mediekonglomerat lever på de villkor som sätts upp av moderföretaget. Det innebär att nyhetsproducenterna – TV-redaktioner, tidningar, radioredaktioner – har inte mindre än fyra ”marknader” som de är verksamma på: en publikmarknad, en annonsmarknad, en nyhetsmarknad och en kapitalmarknad. På publikmarknaden byts uppmärksamhet mot innehåll; på annonsmarknaden byts publikens uppmärksamhet mot annonsörernas kapital; på källmarknaden byts publikens uppmärksamhet mot information, och på kapitalmarknaden byts vinstkapital mot investeringskapital och policy.[47]

Detta gäller åtminstone de kommersiella (och amerikanska) medierna. För svenskt vidkommande är situationen något annorlunda i och med att få medieföretag är börsnoterade. Kapitalmarknaden får därmed en annan och mindre betydelse än i exempelvis USA. Det är dock inte detsamma som att kapitalmarknaden saknar betydelse i Sverige. Tvärtom finns det åtskilliga tecken på att ekonomiska överväganden har fått ökad betydelse i de svenska medieföretagen under 1990-talet, som en följd av bland annat vikande annonsmarknader, växande medieutbud och därmed hårdare konkurrens om såväl annonsörer som publiker, samt en känsla av hot från Internet.[48] Dock menar svenska chefredaktörer fortfarande att deras drivkrafter i huvudsak är journalistiska.[49] Ekonomin är för dem ett medel, medan journalistiken är målet.

De svenska public service-mediernas frihet från annonsberoende gör också situationen annorlunda och att de inte behöver ta hänsyn till någon annonsmarknad. Å andra sidan är de i viss utsträckning beroende av att åtnjuta legitimitet i förhållande till den svenska statsmakten, vilket gör att man här kan tala om en politisk marknad.

Klart står emellertid att det finns en spänning mellan vad man kan kalla en marknadslogik och en journalistisk logik.[50] Exakt vari denna spänning består är svårare att besvara, beroende på avsaknaden av klara och någorlunda oomtvistade definitioner av vad journalistik egentligen är. Därmed är en sådan sak som journalistisk kvalitet svår att bedöma. Ett intressant försök att definiera vad journalistik är har dock gjorts av de amerikanska före detta journalisterna Bill Kovach och Tom Rosenstiel, inom ramen för ett flerårigt forskningsprojekt, ”Project for Excellence in Journalism”. Utgångspunkten för projektet var två frågor: ”If newspeople thought journalism was something different from other forms of communication, how was it different? If they thought journalism needed to change but that some core principles needed to endure, what were those principles?”[51]

Det svar som författarna ger, och som är baserat på ett stort antal seminarier, intervjuer och enkätundersökningar med journalister och journalistikforskare som deltagare, är att journalistikens yttersta syfte är att förse medborgarna med sådan information som de behöver för att kunna vara fria och självstyrande.[52] Vidare menar de att det som skiljer journalistiken från alla andra former av mediekommunikation, är nio element:

1. *Journalism's first obligation is to the truth.*
2. *Its first loyalty is to citizens.*

47) McManus 1994, sid 23.
48) Jfr. Hultén 1999; Hvitfelt 1996; Hvitfelt & Nygren (red.) 2000; Bengtsson 2001, sid. 107–135.
49) Andersson & Andersson 2002.
50) McManus 1994; Baker 2002; Hultén 1999.
51) Kovach & Rosenstiel 2001, sid. 11.
52) Ibid 2001, sid. 17.

3. *Its essence is a discipline of verification.*
4. *Its practitioners must maintain an independence from those they cover.*
5. *It must serve as an independent monitor of power.*
6. *It must provide a forum for public criticism and compromise.*
7. *It must strive to make the significant interesting and relevant.*
8. *It must keep the news comprehensive and proportional.*
9. *Its practitioners must be allowed to exercise their personal conscience.*[53]

Om en journalistisk logik bygger vidare på dessa element, så bör det som är styrande för vad som blir nyheter vara vad som är viktigt för medborgarna att veta – oavsett vilka kostnader det för med sig, oavsett hur många som på förhand kan antas vara intresserad av frågan, och oavsett vilka som kan känna sig hotade av nyheterna. Vidare bör nyheterna vara utformade på ett sätt som för medborgarna gör att det viktiga känns intressant och relevant, som gör nyheterna begripliga och möjliga att sätta i ett sammanhang. Som en kontrast till detta framstår marknadslogikens krav, vilka enligt McManus är att ”news departments should compete with each other to offer *the least expensive mix of content that protects the interests of sponsors and investors while garnering the largest audience advertisers will pay to reach”*.[54]

Det finns med andra ord en stark spänning mellan nyheter utformade utifrån de krav marknaderna ställer och de krav journalistiken som sådan ställer. Åtminstone i teorin. I praktiken är graden av spänning beroende av ett flertal faktorer i ett mediums omgivande miljö. Dit hör sådant som utbildningsnivå hos publikerna, förväntningar skapade av historiska erfarenheter av ett visst medium eller av ett visst mediesystem, ett lands eller en regions kultur, redaktionell kultur, de faktiska ägarförhållandena, de redaktionella medarbetarnas förhållningssätt, de fackliga organisationernas styrka med mera. Ingrid Östlund, medieforskare och för närvarande chef för Radio Västernorrland, menar bland annat därför att man bör göra en åtskillnad mellan olika typer av medieföretag. Sett på en skala så utgörs den ena ändpunkten av kunskapsföretag där journalistiken tillåts vara kreativ och individberoende, och den andra ändpunkten av industrialiserade tjänsteföretag där journalistiken är serietillverkad. I det senare fallet fungerar journalistiken närmast som ett medel för att samla olika målgrupper för annonsörer; innehållet ska därför vara publikfriande och lättsamt för att locka en masspublik. Detta medan kunskapsföretagen kan erbjuda ett mycket kvalificerat innehåll, därför att det är vad deras mer nischade publiker förväntar sig och kräver.[55]

Sett utifrån de element som Kovach och Rosenstiel menar utmärker journalistik, kan man därför något tillspetsat säga att medan vissa medieföretag (kunskapsföretagen) erbjuder läsare, tittare och lyssnare journalistik, så erbjuder andra medieföretag (de industrialiserade tjänsteföretagen) ett mer allmänt medieinnehåll, maskerat som journalistik.

Vad globaliseringen och kommersialiseringen kan få för faktiska konsekvenser på mediernas och journalistikens innehåll är en fråga som vi återkommer till i nästa avsnitt. Vad som här är centralt är mediernas och journalistikens strukturella förutsättningar, och

53) Kovach & Rosenstiel 2001, sid. 12–13.
54) McManus 1994, sid. 85. Kursivering i orginal.
55) Östlund 2000.

dit hör (1) att mediemarknaden i växande utsträckning är, om än ojämlikt, globaliserad, (2) att nyhetsproduktionen i växande utsträckning sker inom företag med intressen i ett flertal andra verksamhetsområden vid sidan av nyhetsproduktionen, (3) att strävan efter horisontell och (4) vertikal integrering är framträdande kännetecken, samt (5) att marknadslogiken har kommit att bli allt mer framträdande för medieföretagen som sådana.

Om marknadslogiken har blivit allt mer framträdande också i nyhetsproduktionen är en mer omtvistad fråga, där avsaknaden av empiri gör det vanskligt att dra slutsatser för svenskt vidkommande. En sak är att också nyhetsproduktionen lever på marknadens villkor i den bemärkelsen att ingen journalistik produceras av medieföretag som har gått i konkurs. Medieföretagen måste, om än inte exakt varje år, gå med vinst för att något medieinnehåll överhuvudtaget ska kunna produceras. I den bemärkelsen kan man säga att journalistiken är marknadsanpassad eller kommersialiserad.

En annan sak är huruvida journalistiken är marknadsstyrd, i den mening som McManus hävdar. Om ekonomin i det förra fallet är medlet och journalistiken är målet, så är journalistiken i det senare fallet medlet och ekonomin målet. Eftersom det inte finns någon svensk empiri får frågan om huruvida svensk journalistik är marknadsanpassad eller marknadsstyrd förbli obesvarad. Det enda man kan konstatera är att det sannolikt varierar betydligt beroende på vilket medium vi talar om; sannolikheten för att all journalistik endera skulle vara marknadsanpassad eller marknadsstyrd måste bedömas vara obefintlig. Sådana generaliseringar döljer i regel mer än de avslöjar.

Expanderande mediesystem

En annan central strukturell faktor som präglar medie- och nyhetssystemet är dess starkt expanderande karaktär, åtminstone sett i ett 10–15 års perspektiv. För svensk del har medie- och nyhetssystemet expanderat i två faser. Den första fasen kan sägas ha startat 1986, då det blev tillåtet att vidarebefordra i princip vilka satellitkanaler som helst i kabel-TV-näten. Den verkliga startpunkten blev nyårsaftonen 1987, då kommersiella TV3 bröt Sveriges Radios monopol på TV-sändningar på svenska och riktade mot en svensk publik. Två år senare tillkom Nordic Channel (senare Kanal 5) och 1990 Nordisk Television, som sedermera blev TV4. Hösten 1991 fick kommersiella TV4 tillstånd att sända i marknätet. Sedan dröjde det bara ett par år tills statens radiomonopol bröts. Hösten 1993 började de första privata radiokanalerna att sända.[56] På bara några få år gick Sverige från ett medielandskap som på etermediesidan dominerades fullständigt av två TV-kanaler och fyra radiokanaler, samtliga producerade och sända av public service-bolag, till en mångfald TV- och radiokanaler med betydande privata inslag.

Om etermedieexplosionen var det kännetecknande för den första expansionsfasen, så är den elektroniska kommunikationen det som kännetecknar den andra expansionsfasen. Rent tidsmässigt kan den sägas ha inletts på allvar 1995, då Internet började få spridning. Det året var andelen regelbundna Internetanvändare, med vilket menas att man använder Internet minst en gång i veckan, 4 procent. Sedan fördubblades andelen de närmaste åren, till 9 procent 1996, 19 procent 1997 och 34 procent 1998. År 2000 var andelen 49 procent.[57] Samma år hade 80 procent av svens-

56) Djerf-Pierre & Weibull 2001, sid. 307–324.
57) Bergström 2001, sid. 285.

karna tillgång till Internet, antingen i hemmet, i skolan eller på arbetet.[58]

I takt med att antalet Internetanvändare har ökat, och det oerhört mycket på en kort tid, så har också antalet hemsidor ökat dramatiskt. Även om bara en bråkdel av dessa ägnar sig åt nyhetsförmedling av något slag står det bortom allt tvivel dels att utbudet på Internet har expanderat oerhört snabbt, dels att Internet har blivit allt viktigare också när det handlar om nyhetsförmedling. För etablerade medieföretag är det närmast en självklarhet i dag att man också måste ha en hemsida, men utöver dessa så har det tillkommit en mängd elektroniska nyhetstjänster och medieföretag som endast är etablerade på Internet. Aldrig förr har så mycket information varit tillgänglig för så många, i rent kvantitativa termer.

Nyheter dygnet runt

Tillkomsten och spridningen av Internet har på många olika sätt påverkat medieföretagen och nyhetsförmedlingens villkor.[59] Utan att gå in på djupet av dessa förändringar, kan det konstateras att Internet har påverkat nyheternas hastighet, dess tillgänglighet samt möjligheten till interaktivitet och större lagringskapacitet. I detta ligger att den traditionella definitionen av massmedier har kommit att bli mindre giltig. De tre egenskaper som skiljer ut masskommunikationen från andra former av kommunikation, enligt Hadenius och Weibull, är att den är (1) enkelriktad, (2) ”opersonlig” eller offentlig, samt (3) samtidig.[60]

Nyhetsförmedling via Internet är vare sig enkelriktad eller samtidig, inte i den bemärkelse som orden brukar användas. Även om man på sajten Aftonbladet.se lägger ut en viss nyhet vid en given tidpunkt, är möjligheterna till återkoppling och interaktivitet betydligt större än när papperstidningen publicerar samma nyhet. Och medan det finns en samtidighet som är jämförbar i det att Internettidningen lägger ut nyheten vid en given tidpunkt på samma sätt som papperstidningen når ut i handeln vid en given tidpunkt, så kan nyheten på Internet uppdateras ett flertal gånger under en och samma timme eller dag. Genom arkivfunktionen finns den dessutom kvar, så i termer av faktisk nyhetskonsumtion har samtidigheten minskat.

Huruvida sajten Aftonbladet.se är ett massmedium på samma sätt som tidningen Aftonbladet är det, är med andra ord tveksamt. Oavsett vilket leder det faktum att nyheter på Internet kan uppdateras i princip när som helst, till ett ökat tempo i nyhetsproduktionen. Enligt Peppe Engberg (tidigare chefredaktör på tidningen Vision som numera heter FinansVision) har detta lett till att parollen ”fort men fel” blivit allt mer accepterad. Han fortsätter:

Det har ändrat den journalistiska metodiken. Om du förr gjorde research för att sedan publicera, så börjar resan numera med att du publicerar en lätt draperad hypotes för att efterhand bygga ut och revidera din historia under direkt [...] medverkan – från dina läsare. Och inte minst: genom ett effektivt växelspel mellan olika redaktioner. En effekt: Demarkationslinjen mellan sanning och lögn riskerar att växa igen som en dåligt underhållen rågång mellan två skogsskiften.[61]

Ett annat sätt att uttrycka det är att nyheter styrda av deadlines har ersatts av livejournalistik eller journalistik i realtid. Och det medför risker, som också den amerikanske journa-

58) Carlsson & Harrie (red.) 2001, sid. 195.
59) Se bland annat Hvitfelt & Nygren (red.) 2000; Seib 2001; Castells 2001; Carlsson 2002.
60) Hadenius & Weibull 1999, sid. 15.
61) Engberg 2001.

listen och professorn i journalistik Philip Seib har pekat på:

Even if news coverage is supposed to mirror what has happened or is happening, journalists must decide where to place the mirror. Failure to exercise thoughtful control over the positioning of the mirror and the delivery of the image it captures means providing a product that is 'unedited' in the word's truest sense. To take this point a step further, an argument can be made that at least some live coverage is not really journalism at all. It is voyeurism. Journalism is a process: gathering information, analyzing its veracity and importance, acquiring supplemental information, and then putting it in an understandable, useful form for delivery to the public. Live coverage can short-circuit that process, going from gathering to delivery with nothing in between. This may use the technological tools of journalism, but it is not necessarily journalism itself. [62]

Nyheter på nätet har gjort att frågan om livejournalistiken, dess möjligheter och risker, inte längre är en fråga enbart för etermedie-journalistiken. Den gäller i lika hög grad skriven journalistik, vilket bidrar till att sudda ut skillnaderna mellan olika medieformat och dess innehåll.

Skillnaden mellan nyhetsproducent och nyhetskonsument har också suddats ut, vilket kan illustreras av hur nyheten om den så kallade Lewinskyaffären kom till allmän kännedom. Ursprungligen var det nyhetsmagasinet Newsweek som hade grävt fram nyheten under flera månaders arbete. I sista stund inför publicering valde man emellertid att vänta med att släppa den till nästa veckas nummer, bland annat därför att det fortfarande fanns för stora sakliga oklarheter om vad som hade hänt och inte hänt. Det dröjde emellertid bara fem timmar innan nyheten släpptes på Internet, av Matt Drudge, som på Internet startat sin egen skvaller- och nyhetshemsida.[63] Att det fortfarande fanns oklarheter om vad som var sant och inte sant, var ingenting som bekymrade Drudge. Och när nyheten väl "var ute", då var det legitimt för etablerade nyhetsmedier att rapportera om den, trots att samma oklarheter fortfarande fanns.

Detta illustrerar hur nyhetsmedierna, inklusive Internet, i vissa fall kan fungera som ett relativt slutet system. Uppgifter i ett medium sprids till ett annat medium, som sprider det vidare till nästa och så vidare, i en kedja som gör att det i slutänden kan vara svårt inte bara att avgöra var nyheten har sitt ursprung, utan också om det finns någon egentlig substans i den. Rundgången ökar och därmed blir demarkationslinjen mellan exempelvis sanning och lögn otydligare.

I det sammanhanget spelar tidsfaktorn en central roll. Före Internet fanns åtminstone för tidningarna givna deadlines, och fram till för några år sedan hade också TV-nyheterna förhållandevis få sändningar per dag. Det gav tid åt nyhetsmedierna att kontrollera och undersöka substansen i olika möjliga nyheter. Ju snabbare nyhetssystemet verkar, ju mer nyhetsmedierna känner sig pressade att vara först med olika nyheter, desto större är risken inte bara för att felaktigheter eller lögner publiceras, utan också att de får spridning i andra medier. Det gäller inte bara Internet, utan också TV- och radionyheterna i takt med att antalet sändningar per dag har ökat, och i takt med att vissa medier sänder nyheter dygnet runt.

Risken att felaktigheter får spridning är särskilt stor då Internets kapacitet att lagra

62) Seib 2001, sid. 44.
63) Se Kovach & Rosenstiel 1999, sid. 11–12.

information (gamla artiklar och nyheter) är större än kapaciteten hos traditionella tidningar eller TV-nyheter, och då det i sin tur har underlättat för både nyhetskonsumenter och journalister att använda sig av gamla texter och sändningar som källor. Om felaktigheter i en nyhet inte korrigeras, innebär det att de kan fortplantas inte bara i ett kort tidsperspektiv, utan också i ett längre sådant.[64]

Internet innebär med andra ord både fördelar och nackdelar, för såväl journalister som mediekonsumenter i gemen. Till fördelarna för journalisterna hör bland annat större tillgång till både aktuell och arkiverad information, bättre och närmare kontakt med läsare och tittare, samt mindre beroende av produktionstiden. Till nackdelarna hör bland annat att det medför mindre tid för källkritik, research och kontroll av faktauppgifter, ökad stress och som en kombination därav ökad risk för felaktigheter, samt minskad kontroll över nyhetsflödena. En effekt som Internet har, som inte redan nämnts, är nämligen också att källor kan gå ”förbi” medierna och ändå nå ut till medborgarna. Därmed ökar källornas makt på ett sätt över journalisternas.[65]

Det innebär också att mediernas klassiska funktion som ”gatekeepers” till offentligheten har förändrats eller till och med upphört: ”The proliferation of outlets diminishes the authority of any one outlet to play a gatekeeper role over the information it publishes.”[66] Det har blivit mycket lättare att hitta information, men den andra sidan av myntet är att det också har blivit lättare för olika aktörer att sprida information. Och den behöver inte nödvändigtvis överensstämma med fakta.

Kombinationen av detta och av att den ökade hastigheten i nyhetssystemet har ökat risken för att felaktigheter sprids i offentligheten, gör att människor inte på samma sätt som förr kan förlita sig på att journalistiken är källkritisk å deras vägnar. I stället ökar kravet på nyhetskonsumenternas egen förmåga och vilja att vara källkritiska. Därmed inte sagt att kraven på att journalistiken ska vara källkritisk bör sänkas, snarare tvärtom.

Internet medför alltså både fördelar och nackdelar också för mediekonsumenterna. Till fördelarna hör bland annat större tillgång till information, snabbare och mer tillgängliga nyheter, och att kunna ge feedback. Till nackdelarna hör bland annat att nyheterna kan vara mindre underbyggda, att det blir svårare att skilja mellan fakta och påståenden, korrekt information och vilseledande information, och att kravet på konsumentens egen källkritik ökar. Med ”vilseledande information”, menas då inte nödvändigtvis falsk information, utan information som är malplacerad, irrelevant, fragmenterad eller ytlig, och som ger illusionen av att man får veta någonting när informationen i själva verket leder bort från kunskap.[67]

På ett sätt kan man säga att medborgarnas behov av journalistik har både minskat och ökat. Det har minskat därför att det har blivit allt lättare för vem som helst att söka sin egen information. Men det har ökat därför att möjligheterna att avgöra vilken information som är pålitlig har minskat i takt med att allt mer information når offentligheten och i takt med att ”gatekeeping”-funktionen har försvagats.

Problemet är också att gränsen mellan ”verklighet” och ”medierad verklighet” har blivit diffusare i takt med att mediernas betydelse som informationskälla har ökat. Vissa, som Castells, går till och med så långt att de

64) Se Leth & Thurén 2000, sid. 70–92; Carlsson 2002.
66) Ibid.
67) Postman 1987, sid. 114

hävdar att det inte längre finns någon gräns:

I alla samhällen har mänskligheten existerat i och handlat genom en symbolmiljö. Det som är historiskt specifikt för det nya kommunikationssystemet, som organiseras kring en elektronisk organisation av alla kommunikationsformer alltifrån de typografiska till de multisensoriska, är inte den virtuella verklighetens lockelse utan uppbygget av en verklig virtualitet. [...] Vad är då ett kommunikationssystem som, till skillnad från tidigare historiska fenomen, alstrar verklig virtualitet?

Det är ett system där själva verkligheten (det vill säga människors materiella/symboliska existens) är helt fångad, helt nedsänkt i ett virtuellt bildsammanhang, i en låtsasvärld där företeelserna inte bara finns på den skärm genom vilken erfarenheten kommuniceras, utan där de blir själva erfarenheten.[68]

Även om citatet andas en sanningsrelativism som det finns skäl att vara skeptisk till, pekar det på att människors egna erfarenheter i de flesta fall spelar en tämligen betydelselös roll i förhållande till medierna när det handlar om information om samhälle och politik. Och det gäller, om än inte i lika hög utsträckning, journalister och politiker.[69] På så sätt bör Sverige och världen, i strukturellt hänseende, ses som ett andrahands- eller tredjehandsinformationssamhälle snarare än som ett informationssamhälle.

Paradoxalt nog har den ökade informationsmängden gjort moderna samhällen mindre informationstäta, i och med att den ökade tillgången till information har åtföljts av en likaledes ökad tillgång till desinformation, pseudoinformation, skvaller och till information draperad underhållning. Åtminstone om man med information syftar på uppgifter om faktiska förhållanden i en objektiv verklighet bortom de medier genom vilka informationen sprids. På samma sätt är det ett faktum att vi har mer medier än någonsin förr, men det betyder inte i sig att tillgången till journalistik är större än förr. Det kan mycket väl vara precis tvärtom, beroende på hur vi definierar begreppet journalistik.

Det leder oss in på nästa fråga, om medieinnehållet och journalistikens plats i medierna. Det kan dock inte ses oberoende av de strukturella faktorer som har diskuterats här. Ett globaliserat och expanderande nyhetssystem som verkar i realtid dygnet runt och som i grunden är baserat på kommersiella medier är vad som ramar in nyheternas innehåll och det som, tillsammans med bland annat politiska regelverk, anger journalistikens yttre strukturella villkor. Detta påverkar på en rad olika sätt nyheternas innehåll, i såväl normaljournalistiska situationer som i den form av kriser som terrorattackerna mot USA och kriget i Afghanistan utgör.

68) Castells 2001, sid. 422. Kursivering i orginal.
69) Strömbäck 2001, sid. 102.

JOURNALISTIK SOM SPEGEL ELLER FIKTION

Ett globalt och expanderande nyhetssystem som verkar i realtid dygnet runt och som i grunden är baserat på kommersiella medier är vad som ramar in nyheternas innehåll och det som anger journalistikens yttre strukturella villkor. Har man ambitionen att förstå mediernas journalistiska innehåll finns det emellertid fler faktorer som har betydelse. I en viktig forskningsöversikt på området delar de amerikanska forskarna Pamela J. Shoemaker och Stephen D. Reese in faktorer som påverkar mediernas journalistiska innehåll på fem nivåer.

Figur 1. *Olika nivåer av faktorer som har betydelse för journalistikens innehåll.*[70]

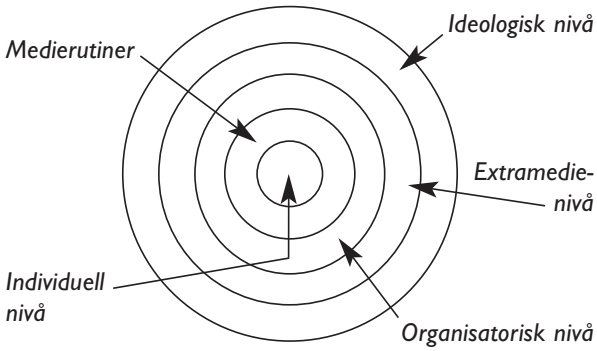

Till faktorerna på den individuella nivån hör journalisternas och övriga anställdas utbildningsnivåer, deras bakgrunder och erfarenheter, deras yrkesetik, deras personliga värderingar och åsikter samt deras makt inom medieorganisationerna. Till medierutinerna hör faktorer som handlar om tillvägagångssätt för att införskaffa, behandla och bearbeta samt utforma nyheterna. Medierutinerna är därmed de faktorer som i journalistikens vardag präglar nyhetsarbetet på ett förhållandevis konkret plan. De är i sin tur kopplade till den organisatoriska nivån, som handlar om hur medieföretagen är organiserade. Exempel på organisatoriska faktorer är ägandeförhållanden, om medieföretaget har en traditionell chefredaktör eller en ”publisher” med ansvar inte bara för det journalistiska innehållet utan också för ekonomin, och hur ett medieföretag är organiserat i olika avdelningar och redaktioner.

Extramedienivån handlar, till skillnad om de tre föregående, om faktorer utanför medierna själva som ändå har betydelse för journalistikens innehåll. Dit hör mediernas förhållande till källorna och källornas grad av makt över innehållet. Nära kopplat till det är faktorer såsom olika intresseorganisationers uppbyggnad och styrka och hur politiska kampanjer bedrivs. Andra mycket centrala extramediefaktorer är exempelvis de lagar och förordningar som reglerar mediernas verksamhet, graden av konkurrens på mediemarknaden, mediernas förankring i det omgivande samhället och den teknologiska utveck-

70) Shoemaker & Reese 1996, sid. 64ff.

lingsnivån. På den ideologiska nivån, till sist, återfinns faktorer som handlar om ett samhälles övergripande kulturella och ideologiska värderingar, och hur dessa påverkar journalistikens innehåll.[71]

Det journalistiska innehåll i press eller etermedier som möter mediekonsumenterna är alltså ett resultat av mycket komplexa samspel och processer. Dessa samspel och processer sker inom ramen för de yttre strukturella faktorer som diskuterades i förra avsnittet, och som med terminologin från Shoemaker och Reese framförallt befinner sig på extramedienivån och den organisatoriska nivån. Just det faktum att processerna är komplexa gör att det kan vara svårt att sortera vilka faktorer som har störst betydelse, och att lokalisera var makten i olika medieorganisationer egentligen ligger.

Om man ändå ska koncentrera det fortsatta resonemanget till några centrala faktorer, så är några nyckelord om man vill förstå mediernas journalistiska innehåll, *medieformatet*, *mediernas behov av uppmärksamhet*, *medielogiken*, *nyhetsvärderingarna* och *källornas betydelse*.

Inom formatets gränser

Ett lika trivialt som sant påstående är att det är svårt att få in fyrkantiga kuber i runda hål. De runda hålen begränsar på ett avgörande sätt vad som är möjligt att få in i dem. På samma sätt förhåller det sig med mediernas format: de sätter gränser[72], om inte annat så av rent teknisk natur. I den meningen hade Marshall McLuhan rätt när han yttrade de berömda orden ”The medium is the message”.[73] Eller för att citera Neil Postman: ”Man kan inte använda rök[signaler] för filosofi. Formen utesluter innehållet.”[74]

Exakt vilka gränser formatet sätter varierar givetvis beroende på vilket medium som avses. Varje medieformat sätter sina specifika gränser, samtidigt som det erbjuder möjligheter. Medan tidningsformatet huvudsakligen bygger på det skrivna ordet, bygger TV-formatet på rörliga bilder. Med andra ord är det bilden som är huvudsaklig meningsbärare i TV, medan texten är huvudsaklig meningsbärare i tidningar.

Bilden som kommunikationsform och texten som kommunikationsform skiljer sig emellertid åt i en rad väsentliga avseenden. Inte minst tydligt är det om man ser det ur mediekonsumentens situation. Till att börja med så innebär läsandet, med Postmans ord, ”att följa en tankekedja, något som kräver avsevärd förmåga att klassificera, att dra slutsatser och att resonera”.[75] Själva textens uppbyggnad innebär att en läsare måste foga olika ord till varandra i en logisk och begriplig ordning. Läsning sker därför linjärt; ett ord följs av ett annat, som följs av ytterligare ett och så vidare. Ska läsandet ha någon som helst mening krävs det därför både att orden i sig och deras bindningar till varandra förstås. Det kräver också att ordens meningar, deras innebörder, kan föreställas av läsaren. Genom detta uppmuntrar texten som kommunikationsform ett logiskt, sekventiellt och, möjligen paradoxalt, fantasifullt tänkande.[76] Därmed kräver texten en viss grad av aktivitet hos läsaren. Att läsa betyder därför ”att väga idéer mot varandra, att jämföra och kontrastera påståenden, att förbinda en generalisering

71) Shoemaker & Reese 1996.
72) Gans 1980, sid. 160–167.
73) McLuhan 1964/1998, sid. 7.
74) Postman 1987, sid. 15.
75) Ibid, sid. 57.
76) Jfr. McLuhan 1964/1998, sid. 81–89; Postman 1987, sid. 51–71.

med en annan. För att kunna göra detta måste man kunna distansera sig från själva orden, något som befrämjas av den isolerade och opersonliga texten".[77] Texten som kommunikationsbärare är därför till sin natur i första hand riktad till människornas intellekt. För att kunna tillgodogöra sig texten måste bearbetningen därför ske kontinuerligt, i läsarens egen takt.

Detta är en väsentlig skillnad i förhållande till rörliga bilder som kommunikationsform, exempelvis i TV-nyheter. För det första så innehåller TV-mediet flera olika former av informationsbärare: bild, text och ljud. För det andra uppträder dessa samtidigt. För det tredje så har inte konsumenten av TV-bilder makt över rytmen och tempot. Vid läsning bestämmer man själv takten; går det för fort kan man sänka tempot, gå tillbaka några stycken och läsa om, eller ta en paus. Vid TV-tittandet är det producenten som bestämmer takten. Som tittare får man välja mellan att följa med eller avstå.[78]

Med andra ord utmärks texten av att man följer en kedja av ord som tillsammans skapar mening, medan TV utmärks av samtidighet. Det gör i sin tur att TV-bilden är bra på att bland annat konkretisera, fånga enskildheter och väcka känslor, medan texter är mer lämpade för abstraktioner, logiska tankekedjor och förmedlandet av fakta.[79]

Ett textbaserat och ett bildbaserat medium lämpar sig därför för olika former av nyheter. Båda formaten är begränsande, men de är det på olika sätt. En tidning kan aldrig på samma sätt som TV fånga dramatiken i ett skeende, medan tidningen däremot är bättre på att beskriva de strukturella och bakomliggande orsakerna bakom samma händelse. Formatet kommer före innehållet; innehållet måste därför nödvändigtvis spela på formatets villkor.

Det gäller även nya medier som Internet, som dock är friare än de traditionella medierna i förhållande till sitt format. I likhet med TV kan en hemsida på Internet nyttja såväl talade som skrivna ord samt still- och rörliga bilder. I den meningen är Internet ett multimedium. Samtidigt ger Internet i likhet med tidningarna mottagarna makt över takten och över i vilken ordning man ska ta del av informationen. Detta illustrerar hur Internet förmår överskrida de traditionella mediernas gränser och hur Internet tvingar fram nya definitioner av gränser. Med Manuel Castells ord: "multimedias kanske viktigaste egenskap är att de i sin domän drar in flertalet kulturella uttryck, i all deras mångfald. Deras inträde betyder slutet för åtskillnaden, ja kanske alla distinktioner, mellan audiovisuella och tryckta medier, populärkultur och elitkultur, underhållning och information, utbildning och opinionsbildning."[80]

Av detta bör man dock inte dra slutsatsen att Internet inte skulle vara bundet av sitt format – en sådan tillspetsning saknar empiriskt stöd. Hur snabb uppkoppling man har och bildskärmens storlek är bara två exempel på hur formatfaktorer har betydelse också för Internet. Däremot innebär det att de gränser som Internets format sätter är andra, vidare och möjligen mer flexibla än för de traditionella massmedierna.

77) Postman 1987, sid. 57–58; Castells 2001, sid. 377–385.
78) Strömbäck 1998.
79) Altheide & Snow 1979, 1991; Singer 1980; Postman 1987; Hart 1999.
80) Castells 2001, sid. 421.

Begränsat format – obegränsad verklighet

Samtidigt som alla mediers format är begränsat är den verklighet som journalistiken rapporterar om obegränsad. I samtliga led i nyhetsprocessen ställs det därför stora krav på urval, och därmed på kriterier för hur urvalet ska göras. Det gäller både vilka händelser, frågor eller skeenden som överhuvudtaget väljs ut för att uppmärksammas, och vilka aspekter eller delar av händelser, frågor eller skeenden som får utrymme i en artikel eller ett inslag.

En utgångspunkt om man vill förstå nyhetsjournalistikens urval är det faktum att det råder ett ständigt överskott på information och ett ständigt underskott av uppmärksamhet. Samtidigt är det ett måste för medierna att fånga människors uppmärksamhet; den kan inte tas för given. I själva verket är mediernas förmåga att fånga människors uppmärksamhet nyckeln till framgång på samtliga de marknader som de konkurrerar på.

Ju bättre ett medium är på att fånga människors uppmärksamhet, desto större är framgången på publikmarknaden. För medier som är beroende av annonsfinansiering innebär det att deras möjligheter att få och ta bra betalt för annonserna ökar. Deras ställning på nyhetsmarknaden ökar också; ju större ett medium är desto mer intressant är det för källor med intressant information att ge den till just det mediet. Kombinationen av framgång på publikmarknaden, annonsmarknaden och nyhetsmarknaden gör att medieföretaget har större möjligheter att gå med vinst – antingen ekonomiskt om det är privat eller i termer av legitimitet om det är ett public service-företag – och att få tillgång till riskkapital.

Mediernas behov av att fånga människors uppmärksamhet skapar därför ett tryck på dem; ett tryck som verkar i åtminstone två dimensioner. För det första i valet av vilka möjliga nyheter som ska uppmärksammas; för det andra i hur de nyheter som har valts ut ska utformas och presenteras. Ju hårdare konkurrensen är, desto hårdare blir detta tryck på medierna.

För att medierna ska kunna klara sig i den konkurrensen, krävs det att de tar hänsyn till det egna formatet. I sig är det ett självklart konstaterande. Det vore märkligt om radion valde nyheter utifrån dess bildmässiga kvaliteter, precis som är naturligt att en möjlig källas förmåga att uttrycka sig verbalt har större betydelse för etermedier än för tidningar.

En teori som handlar om detta är teorin om *medielogiken*. Ursprungligen formulerades den av de amerikanska medieforskarna David L. Altheide och Robert P. Snow för drygt 20 år sedan:

In general terms, media logic consists of a form of communication, the process through which media present and transmit information. Elements of this form include the various media and the formats used by these media. Format consists, in part, of how material is organized, the style in which it is presented, the focus or emphasis on particular characteristics of behavior, and the grammar of media communication. Format becomes a framework or a perspective that is used to present as well as interpret phenomena.[81]

Sett ur det här perspektivet antar medielogiken i det närmaste en metafysisk skepnad. Vad det handlar om är dock att medieinnehållet ska ses som ett resultat av ett mediums format, dess organisation, interna arbetsvillkor, normer och uppmärksamhetsbehov. Medierna själva, snarare än verkligheten bortom medierna, ska ur det perspektivet ha blivit det bestämmande för vad som blir nyheter. Därför

81) Altheide & Snow 1979, sid. 10; 1991, sid. 9.

hävdar författarna också att den organiserade journalistiken är död:

In a media world, organized journalism is dead; we are postjournalists for two general reasons. First, journalistic practices, techniques, and approaches are now geared to media formats rather than merely directing their craft at topics; second, the topics, organizations, and issues that journalists report are themselves products of media–journalistic formats and criteria.[82]

Vad som avgör om någonting blir en nyhet är med andra ord inte dess viktighet eller relevans, utan om den passar mediet självt. Eftersom rörliga bilder är det främsta meningsbärande elementet i TV-nyheter, blir tillgången till bra bilder därför en avgörande faktor för om en händelse ska uppmärksammas eller inte. Genom att förse TV-nyheterna med bra bildmöjligheter kan därför påtryckargrupper eller partier öka sannolikheten att de ska uppmärksammas. På så sätt blir medielogiken styrande inte bara för medierna, utan också för de som vill bli uppmärksammade av medierna. Den klassiska spegelmetaforen – att medierna endast speglar verkligheten – vänds till sin motsats. I stället för att medierna speglar verkligheten så speglar verkligheten medierna och dess logik.

I svensk och nordisk tappning har medielogiken kommit att förknippas med ett antal tekniker eller journalistiska grepp som medierna använder just för att fånga människors uppmärksamhet:[83]

1. *Tillspetsning.* Begränsat utrymme och behovet av uppmärksamhet gör att det inte finns plats för långa och abstrakta resonemang. I stället måste journalisten, eller den person som framträder som källa i journalistiken, fatta sig kort och formulera sig klart och tydligt. Innehållet måste i en eller annan mening spetsas till och ersättas av passande formuleringar och/eller bilder. Annars riskerar artikeln eller inslaget att drunkna i informationsflödet.

2. *Förenkling*. Begränsat utrymme och en tidsnöd som oftast omger både journalisterna och mottagarna gör att komplexitet måste ersättas av förenklingar. Mångfalden i argument och nyanseringar måste inskränkas, på samma sätt som det invecklade måste kunna framställas enkelt och koncist. Alla, eller i princip alla, bör kunna förstå innehållet i en artikel eller ett inslag som riktar sig till en masspublik; annars riskerar masspubliken att krympa.

3. *Polarisering.* Ska uppmärksamheten kunna upprätthållas är polarisering och konflikter en av de kanske viktigaste metoderna. Exempelvis har den amerikanske statsvetaren Timothy E. Cook skrivit att ”Conflict may be one of the few cross-cultural characteristics of news”.[84] Polariseringar och konflikter väcker känslor, samtidigt som de också förenklar. De säkra och enkla uppfattningarna som kan ställas mot varandra ges därför företräde framför den prövande hållningen, den omfattande argumenteringen och ”å-ena-sidan-och-å-andra-sidan”-resonemangen.

4. *Intensifiering.* Att kunna framställa en händelse eller ett skeende som intensivt ökar möjligheten för att en nyhet ska upp-

82) Altheide & Snow 1991, sid. x.
83) Hernes 1978; Asp 1986; Strömbäck 1998; 2000; Petersson & Carlberg 1990.
84) Cook 1998, sid. 101.

märksammas. Ett häftigt utbrott från en person, häftig argumentation, strejker och sammanstötningar, aktioner och ockupationer med mera passar därför medielogiken. Globaliseringsmotståndare som kastar sten är därför journalistiskt mer intressanta än globaliseringsmotståndare som diskuterar fredligt i seminarier. Händelser och skeenden som är intensiva i sig själva eller som kan intensifieras underlättar ett levande och intresseväckande berättande.

5. *Konkretion.* Det är i regel lättare både att rapportera om och att avbilda något som är konkret, som går att ta på, jämfört med abstrakta fenomen. Det som är konkret är också lättare att ta till sig för mottagarna. Abstraktioner kräver betydligt mer av mottagarna, och därför är risken större att ett medium förlorar tittare eller läsare om innehållet är för abstrakt. Att uppmärksamma det som är konkret eller att konkretisera det som egentligen är abstrakt är därför två sätt som medierna kan använda för att fånga människors uppmärksamhet.

6. *Personifiering*. Något av det mest konkreta som finns är människor. Det är också få saker som intresserar oss människor lika mycket som andra människor. Att ge ett problem, en händelse eller ett skeende en mänsklig touche, ett mänskligt ansikte, är därför ett sätt för medierna att locka intresse och uppmärksamhet. Personifiering möjliggör identifikation.[85] Med tanke på att identiteten är människors källa till mening och erfarenhet[86], det som präglar en människas jag-uppfattning, är varje möjlighet till identifikation en stark kraft när människor orienterar sig i sin sociala men också mediala omgivning.

7. *Stereotypisering*. Användandet av stereotyper är ett sätt för människor att spara tid och kraft när ny information ska tolkas.[87] Det underlättar skapandet av ordning i tankevärlden och bidrar till att förenkla tänkandet. Samtidigt tillför stereotyper information. I och med att stereotyper bygger på generaliseringar så skapar de igenkänningseffekter: en stereotyp som ingen känner igen är helt enkelt ingen stereotyp.[88] De måste vara en del av ett gemensamt tänkande för att kunna existera. Exempelvis skulle orden ”David” och ”Goliat” vara tämligen meningslösa om de inte aktiverade stereotypen om den lilla personen som har förmågan att välta omkull den betydligt större och starkare personen.

Av de här nämnda teknikerna är stereotypisering den som har diskuterats minst.[89] Samtidigt har den troligen en avgörande betydelse för journalistikens innehåll, inte minst eftersom den verkar i två dimensioner. För det första påverkar stereotyper den journalistiska arbetsprocessen, då både de journalistiskt verksamma och deras källor kan antas ha stereotypa uppfattningar om såväl personer som institutioner, händelser och förhållanden. För det andra innehåller mediernas innehåll stereotyper, som mer eller mindre svarar mot människors egna stereotyper och som i längden förmodligen förstärker dessa.[90] Politikern som fifflar, idrottsmannen som dopar sig, den

85) Jfr. bland annat Hart 1999 som skriver om hur TV har skapat en ”intimisering” av politiken, bland annat därför att personer får en så pass framträdande roll i TV-journalistiken.
86) Castells 2000a, sid. 20.
87) Angelöw & Jonsson 1990, sid. 105.
88) Perse 2001, sid. 164–180; jfr. Fiske & Taylor 1991, sid. 96–142.
89) Rent tidsmässigt är det också den teknik som senast har förts till medielogiken. Se Strömbäck 1997, 1998.
90) Hvitfelt 1989, sid. 95.

lilla människan, offret för myndigheternas maktutövning – listan över återkommande stereotyper i journalistikens innehåll skulle förmodligen kunna göras lång, även om avsaknaden av empiriska undersökningar på området gör att det bara är ett antagande.

På samma sätt som stereotyper är verksamma i två dimensioner, så är medielogiken i sin helhet det. I den första dimensionen har händelser, skeenden eller problem i samhället som i sig själva är enkla, tillspetsade, intensiva, konkreta och som innehåller konflikter och/eller personer och som överensstämmer med existerande stereotyper utifrån teorin om medielogiken större möjligheter att bli journalistiska nyheter än händelser, skeenden eller problem som saknar dessa egenskaper. I den andra dimensionen är det större sannolikhet att händelser, skeenden eller problem som berättartekniskt går att förenkla, spetsa till, polarisera, intensifiera, konkretisera, personifiera eller stereotypisera blir journalistiska nyheter än om händelserna, skeendena eller problemen inte går att omforma så att det passar dessa tekniker.

Vilka av dessa tekniker som har störst betydelse beror i stor utsträckning på mediernas format. Så är TV-journalistiken mer beroende än tidningsjournalistiken av medielogiken i den meningen att utrymmet i TV-nyheterna rent tidsmässigt är mer begränsat än i tidningsjournalistiken. TV är också mer beroende av bilder för att fånga människors uppmärksamhet, och finns det bilder på intensiva skeenden eller händelser eller på personer ökar det sannolikheten för att det ska bli en nyhet. Av de fyra medieformaten TV, tidningar, radio och Internet kan man antagligen hävda – även om det saknas empiriska undersökningar – att medielogiken har starkast genomslag i TV, därefter i radio och tidningar och i minst utsträckning i Internetbaserade medier.

Det är dock viktigt att inte bli allt för medieformatsdeterministisk. Även om medieformatet har stor betydelse för val av och utformning av nyheter, så kan det inte ses fristående från mediernas position på de olika marknaderna. Ju mer kommersiellt ett medium är, desto större är sannolikheten att det anpassar sig till medielogiken. Public service-kanaler har inte samma yttre tryck på sig att nå masspubliken som kommersiella medier har, och behöver därför teoretiskt sett inte anpassa sig lika mycket till medielogiken.

Av betydelse är också vilka publiker medierna vänder sig till. Ju mer ett medium vänder sig till en masspublik, desto större utrymme kan medielogiken antas få. Och omvänt: ett medium som vänder sig till en mindre och mer nischad publik med högre utbildningsnivå och större intresse för samhällsfrågor och politik, behöver inte anstränga sig lika mycket för att fånga människors uppmärksamhet som ett medium som riktar sig till alla. På samma sätt skiljer sig produktions- och marknadsvillkoren mellan tidningar som är prenumererade och som måste säljas varje dag. De senare har ett mycket större behov av att varje dag fånga människors uppmärksamhet; medielogiken bör därför få ett starkare genomslag i dessa tidningar.

Att värdera nyheter

Teorin om medielogiken används tämligen ofta som förklaring till varför nyheter utformas på det sätt som sker, trots att den faktiskt inte är heltäckande empiriskt undersökt. Att det trots det ofta hänvisas till medielogiken i forskningslitteraturen är dock ett skäl att utgå ifrån att den har en stark förklaringskraft.[91]

91) Hernes 1978; Petersson & Carlberg 1990; Nord 1997; Strömbäck 1998, 2000 och 2001; Asp 1986; Hvitfelt 1989; Mazzoleni & Schultz 1999; Mughan & Gunther 2000; Kaase 2000; Hjarvard 2001a m.fl.

Ett annat sätt att förstå hur mediernas innehåll formas är att utgå ifrån hur medierna själva värderar nyheter. Enligt Herbert J. Gans är det huvudsakligen fyra överväganden som görs redaktionellt vid bedömningar av nyheter. För det första, hur högt upp i makthierarkierna befinner sig personer eller institutioner som är inblandade i en möjlig nyhet? För det andra, vilken betydelse har möjliga nyheter för nationen och det nationella intresset? För det tredje, hur många personer berörs av en möjlig nyhet? Och, för det fjärde, vilken betydelse har möjliga nyheter för det förgångna och/eller framtiden?[92] Graden av viktighet och relevans för samhället i dess helhet och människorna som lever i det ska sålunda vara bestämmande, om man följer det resonemanget.

En annan ”checklista” för vad som passar som nyheter har sammanställts av John H. McManus efter en genomgång av befintlig forskning.[93] Vissa av hans punkter gäller endast nyheterna i TV, men huvuddelen är lika giltig för tidningsjournalistiken.

A synthesis of research about criteria of newsworthiness yields the following news values:

1. *Timeliness – how new, or recent is the issue or event?*
2. *Proximity – how close to the location of the viewers is the issue or event?*
3. *Consequence – how important is the issue or event to local viewers?*
4. *Human interest – how much emotion does the issue or event generate?*
5. *Prominence – how well known are the people in the issue or event?*
6. *Unusualness – how unlikely or surprising is the issue or event?*
7. *Conflict – how much disagreement/destruction is there between persons, organizations, nations, or between humans and nature?*
8. *Visual quality – how arresting are the visuals that might be gathered about the issue or event?*
9. *Amusement – how much immediate gratification, such as a smile or laugh, irony, or satisfaction of curiosity does the issue or event have?*
10. *Topicality – how much audience interest already exists about the issue or event?*[94]

Den här listan över faktorer som har betydelse vid nyhetsvärderingen kan ge intryck av att det är olika möjliga nyheters objektiva kvaliteter som är avgörande. Så behöver det dock inte vara. Det avgörande är i stället hur de upplevs, dels av journalisterna och dels av mediepublikerna. Den omfattande steriliseringsdebatt som bröt ut i Sverige i augusti 1997 när Maciej Zaremba skrev ett par kulturartiklar i Dagens Nyheter om svenska tvångssteriliseringar fram till 1960-talet, är en god illustration av detta. De fakta som Zaremba tog upp var nämligen inte nya. Däremot upplevde många dem som nya, samtidigt som det faktum att Zaremba kopplade ihop tvångssteriliseringarna med det socialdemokratiska folkhemsbygget gav frågan en politisk sprängkraft.[95]

Nyhetsvärderingskriteriernas subjektiva natur lämnar också utrymme för en syntes mellan dem och medielogiken, i och med att medielogiken är verksam i två dimensioner. Antingen ska en historia, för att ta ett exempel, innehålla konflikter, eller så ska den kunna framställas som om konflikter ingår. Och ju fler nyhetsvärderingskriterier en nyhet upp-

92) Gans 1980, sid. 147–152.
93) Jfr. Galtung & Ruge 1965/1999; Hvitfelt 1989, sid. 64–65.
94) McManus 1994, sid. 119–120.
95) Se *Arenas* specialbilaga *Tvångssteriliseringarna – vad lär vi oss?* från november 1997.

fyller, eller ju fler av medielogikens tekniker som kan användas, desto större är sannolikheten att en möjlig nyhet blir en faktisk nyhet.

Nu gäller förvisso de studier av mediernas nyhetsvärderingar som McManus referar till i första hand amerikanska medier. Frågan är därför om de är giltiga också för svenska förhållanden? En studie som visar att svaret är jakande, och som utgår från det faktiska journalistiska innehållet och utifrån det drar slutsatser om nyhetsvärderingskriterierna, är gjord av Håkan Hvitfelt. Den omfattar förstasidorna och huvudartiklarna på dessa i de sex största tidningarna under två månader 1983 och 1984. Resultatet var att: sannolikheten för att en nyhetsartikel ska produceras, publiceras, plaseras på förstasidan och där bli huvudartikel ökar ju mer den behandlar (1) politik, ekonomi samt brott och olyckor, och (2) om det är kort geografiskt eller kulturellt avstånd, 3) till händelser och förhållanden (4) som är sensationella eller överraskande, (5) handlar om enskilda elitpersoner (6) och beskrivs tillräckligt enkelt (7) men är viktiga och relevanta, (8) utspelas under kort tid men som del av ett tema, (9) ha negativa inslag (10) och har elitpersoner som källor.[96]

Även om den refererade undersökningen är från 1985, är dess resultat med stor sannolikhet i huvudsak fortfarande giltiga. Vad den, liksom de tidigare refererade undersökningarna och teorierna visar, är att det som till sist blir nyheter inte är objektiva kvaliteter hos verkligheten som sådan. I stället utgör journalistikens innehåll sociala konstruktioner eller gestaltningar av verkligheten.

Vad varje analytiker måste göra är därför att skilja mellan tre olika former av verkligheter. För det första, den objektivt existerande och fysiska verklighet som finns bortom medierna (premediedata). För det andra, mediernas bilder av verkligheten (intramediedata). Och, för det tredje, människors bilder av verkligheten (postmediedata).[97]

Den slutsatsen styrks av forskning gjord kring mediernas dagordningar och deras dagordningsmakt. Vad den forskningen handlar om är att det vid varje given tidpunkt finns ett begränsat antal sakområden/problem som får uppmärksamhet i medierna, och att den vikt medierna fäster vid olika sakområden/problem har stor betydelse för vilka sakområden/problem som medborgarna uppfattar som viktiga.[98] Medierna bestämmer måhända inte våra åsikter, däremot vad vi har åsikter om.

En del av dagordningsforskningen har varit att undersöka vilka faktorer som har betydelse för vilka frågor eller problem som blir en del av mediernas dagordning. Till dessa faktorer hör ”gatekeepers”, vad särskilt inflytelserika medier uppmärksammar, spektakulära händelser i verkligheten, personliga erfarenheter och interpersonell kommunikation bland samhällets eliter och människor i allmänheten, samt indikatorer från verkligheten på hur viktig en fråga, ett problem eller en händelse är.[99]

Mest intressant i det här avseendet är den sistnämnda faktorn. Vad gäller den konstaterar de amerikanska forskarna James W. Dearing och Everett M. Rogers efter att ha gjort en forskningsgenomgång att ”Real-

96) Hvitfelt 1985, sid. 215–216.
97) Strömbäck 2001, sid. 18–22; Hvitfelt 1989, sid. 55–60.
98) McCombs & Shaw 1972; Lowery & DeFleur 1995, sid. 265–291; Iyengar & Kinder 1987; McCombs 1994; Dearing & Rogers 1996; Nord 1997; Strömbäck 2000, sid. 145 m.fl.
99) Dearing & Rogers 1996, sid. 5ff.

world indicators alone seldom put an issue on the media agenda".[100] Så har forskningen exempelvis kunnat visa att medan ett problem i verkligheten har minskat, så har samtidigt frågan stigit på mediernas dagordning. Det gäller amerikanska förhållanden, exempelvis i frågan om luftföroreningar[101], men också i Sverige. Bland annat visade Folke Johansson och Jörgen Westerståhl för ett antal år sedan att brottsjournalistiken har varierat i omfattning över tid, oberoende av den faktiska brottslighetens utveckling.[102]

Med andra ord: i varje led från att någonting sker i verkligheten till att en nyhet når mediepublikerna, så formas och omformas händelsen, skeendet eller problemet för att passa medielogiken och mediernas nyhetsvärderingar, vilka i sin tur ytterst syftar till att göra en obegränsad verklighet till hanterliga nyheter på ett sätt som kan locka människors uppmärksamhet. Ju hårdare konkurrensen är, ju större behov av framgång på annons- och publikmarknaderna ett medium har, desto rimligare är det att anta att nyheterna dramatiseras med hjälp av tekniker som är en del av medielogiken.

Samtidigt – och det ska inte underskattas – är journalistiken beroende av information från andra aktörer och institutioner, vilket gör att journalistikens innehåll inte kan ses enbart som ett resultat av inomredaktionella värderingar, avvägningar och prioriteringar. Också tillgången till källor har en stor betydelse. Så har det alltid varit, men behovet av bra muntliga källor kan också antas ha ökat i takt med att personifieringen och personcentreringen har blivit viktigare i såväl journalistiken som i andra samhällssfärer.

Källor och personifiering

Med *källa* avses den plats eller den person varifrån journalister hämtar direkt eller indirekt information. I grund och botten finns det två huvudsakliga former av källor: skriftliga och muntliga.[103] Möjligen kan också journalisterna själva ses som källor[104], i det att de har egna förkunskaper och att de kan ha bevittnat det en artikel eller ett inslag handlar om. Men även i sådana fall tenderar journalister att vilja använda sig av andra källor, om inte annat därför att användandet av externa källor ger intryck av journalistisk objektivitet. Anders Sahlstrand respektive Bill Kovach och Tom Rosenstiel är inne på detta när de skriver att:

Det är vanligt att journalisten redan vet innehållet i den information som han söker. Vad som behövs i sådana fall är egentligen inte information utan yttranden, det vill säga journalisten vill ha någon som säger det journalisten vill att någon källa ska säga.[105]

Journalists who select sources to express what is really their own point of view, and then use the neutral voice to make it seem objective, are engaged in a form of deception.[106]

Perspektivet i det här sammanhanget är emellertid att journalister i regel söker källor därför att de i sitt arbete behöver information av något slag. Informationen bör vara ny eller upplevas som sådan för att den ska kunna

100) Dearing & Rogers 1996, sid. 29.
101) Ibid 1996, sid. 28–29.
102) Westerståhl & Johansson 1985.
103) Sahlstrand 2000, sid. 11.
104) Furhoff 1986, sid. 96–101.
105) Sahlstrand 2000, sid. 80.
106) Kovach & Rosenstiel 2001, sid. 74.

användas i nyhetsproduktionen. Därmed får de aktörer eller institutioner som har tillgång till sådan information potentiellt sett en stor betydelse och makt i den politiska kommunikationen, i synnerhet om de har tillgång till exklusiv information. I Sverige med vår omfattande offentlighetsprincip finns det emellertid en mycket stor tillgång till fri, ocensurerad och icke-exklusiv skriftlig information, åtminstone när informationen rör den offentliga sektorn. Om journalister väljer att använda sig av den typen av skriftliga källor kan de därför behålla kontrollen över journalistikens innehåll.

Över tid sett finns det dock indikationer på att de muntliga källorna har fått en ökad betydelse i journalistiken, i och med att journalistiken har blivit allt mer personifierad och personcentrerad. Med *personcentrerad* menas då en journalistik som fokuserar på personer. Med *personifierad* avses en viss berättarteknik, där personer beskrivs som de primära handlande subjekt som åstadkommer olika former av resultat och handlingar. En personifierad journalistiks motsats är därför inte en journalistik där personer saknas, utan en journalistik där förändringar och händelser ses som resultat av strukturella krafter av olika slag. För att citera de norska forskarna Johan Galtung och Mari Holmboe Ruge:

More problematic is the idea of personification. The thesis is that news has a tendency to present events as sentences where there is a subject, a named person or collectivity consisting of a few persons, and the event is then seen as a consequence of the actions of this person or these persons. The alternative would be to present events as the outcome of 'social forces' [...].[107]

Att detta inte bara är en teori visar den tidigare nämnda undersökningen av Hvitfelt om vilka nyheter som får plats på tidningarnas förstasidor och där blir huvudartiklar. Enligt den var endast 5 procent av artiklarna helt strukturella och helt opersonliga. 45 procent var delvis strukturella: de var opersonliga och strukturellt inriktade, men personer var också en del av artiklarna. 28 procent av artiklarna kan klassificeras som personifierade: i dessa nyheter var personer orsaken och/eller medelpunkten.[108]

Ju mer personcentrerad eller personifierad journalistiken är, desto större betydelse får muntliga källor framför skriftliga källor. På samma sätt kan man säga att ju hårdare konkurrensen om nyheter är, desto starkare är strävan efter att hitta muntliga källor, eftersom dessa kan ha exklusiv information. Det är detta McManus syftar på när han skriver om nyhetsmarknaden. Det är dock inte bara önskan om exklusiv information som gör att journalister tenderar att använda muntliga framför skriftliga källor. En annan förklaring är tidsfaktorn: det går många gånger snabbare att intervjua exempelvis en expert framför att läsa vad experten har skrivit.

Vidare är, som vi såg tidigare, personifiering och konkretion två av medielogikens element. Det gör också att journalister föredrar muntliga källor. Det är så att säga enklare att ta en bild av en person jämfört med att ta en bild av en struktur.[109] Muntliga källor är därför att föredra ur ett dubbelt effektivitetsperspektiv: De är effektivare vid insamling av information och vid konkurrensen på publikmarknaden.

Vid valet av vilka muntliga källor journalister ska använda sig av finns det flera överväganden som görs, medvetet eller omedvetet.

107) Galtung & Ruge 1965/1999, sid. 26.
108) Hvitfelt 1985, sid. 165.
109) Galtung & Ruge 1965/1999, sid. 26.

Enligt Herbert J. Gans är sex överväganden av särskilt stor betydelse.[110] (1) En källas tidigare lämplighet. Om en källa tidigare har visat sig ha tillgång till bra och nyttig information, ökar sannolikheten för att journalister ska använda sig av samma källa igen. Över tid kan emellertid en "mättnadseffekt" uppstå, på så sätt att journalisterna tröttnar på en källa som är allt för vanligt förekommande. (2) En källas produktivitet. Ju mer information man kan få av en källa, desto effektivare är han eller hon. Därmed är det ekonomiskt och tidsmässigt motiverat att återanvända källor som visat sig vara produktiva. (3) En källas tillförlitlighet. En källa som visar sig ha tillförlitlig information ökar i värde, på samma sätt som en källa som någon gång givit missvisande eller direkt felaktig information tappar trovärdighet hos journalisterna (och mediepublikerna, i den mån de upptäcker att källan har givit missvisande eller felaktig information).

(4) En källas trovärdighet. I synnerhet när det finns ont om tid vill journalister hitta källor vars information helst inte behöver kontrolleras. Därför söker de trovärdiga källor, med vilket menas "those who do not limit themselves to self-serving information, try to be accurate, and, above all, are honest".[111] (5) En källas grad av auktoritet. Ju mer auktoritativ en källa är, desto bättre. Med auktoritet menas att en källa har en formell position som gör det möjligt för honom eller henne att uttala sig i det ämne som är aktuellt. I politiska sammanhang är därför partiledare och ministrar mer intressanta än riksdagsledamöter, vilka i sin tur är mer intressanta än vanliga partiledamöter och så vidare. 6) En källas mediemässighet. För i synnerhet radio och television har det en stor betydelse att källorna kan formulera sig på ett sätt som passar medieformatet. För att citera Svenska Dagbladets tidigare chefredaktör Mats Svegfors: "En lysande politisk analytiker som är klok, ansvarsparat och har mycket god förståelse för samhälleliga processer blir inte en bra partiledare i mediesamhället om han är låghalt, har utstående öron och talar i falsett. Skulle han ha en benägenhet att svara komplicerat på enkla frågor om komplicerade sammanhang kan han se ut och låta som Richard Gere. Det är ändå kört."[112]

Samtliga dessa journalistiska överväganden gör att det finns en stark elitinriktning i journalistikens val av källor.[113] Personer som tillhör någon av samhällets eliter (politiskt, ekonomiskt, militärt, utbildningsmässigt) är inte bara auktoritativa, de har sannolikt också tillgång till mer exklusiv information samtidigt som de, eftersom de tillhör någon av samhällets eliter, använts som källor tidigare. Därmed går det att bedöma deras grad av tidigare lämplighet, tillförlitlighet, trovärdighet och mediemässighet. På så vis präglas journalistikens val av källor av återvinningens snarare än nytänkandets evangelium.

Samtidigt leder journalistikens prioritering av muntliga elitkällor till att dessa kan vinna makt över journalistikens innehåll. En elitkälla som är eftertraktad kan ju alltid vända sig till ett annat medium om han eller hon inte får den vinkel eller det utrymme som man vill ha i det första mediet. Samtidigt har källan behov och intresse av att nå ut med informationen, så det är inte självklart att det är journalisten och mediet som är den svagare parten. Om förhållanden mellan journalister och källor kan liknas vid en tango, så är det ytterst en empirisk fråga vilken part som för

110) Se Gans 1980, sid. 128–131.
111) Ibid 1980, sid. 130.
112) Svegfors 1998.
113) Galtung & Ruge 1965/1999; Gans 1980; Sahlstrand 2000; Strömbäck 2001; Hvitfelt 1985; Cook 1998; Tuchman 1978.

dansen.[114] Det är också beroende av omständigheter i det enskilda fallet.

Det ömsesidiga beroendet mellan journalister och elitkällor gör enligt Timothy E. Cook att man kan karaktärisera samspelet dem emellan som ständigt pågående förhandlingar om nyhetsvärderingarna:

The negotiation of newsworthiness occurs simultaneously on several different levels. One is the explicit battle over the forums in which interactions will occur, as officials and reporters seek to specify the conditions and circumstances under which they will meet. Another is the explicit interaction within those forums, perhaps exemplified by the give-and-take of press conferences.

Finally, an indirect and implicit negotiation goes on when each party to the negotitation is out of sight of the other – as sources anticipate what will make news, and as reporters go back to their home organizations with the raw material and reshape it into a coherent news account.[115]

Objektiv journalistik?

Sammanfattningsvis visar den här genomgången att det är i grunden felaktigt att betrakta nyheter som neutrala speglar av verkligheten. Därmed kan nyhetsjournalistiken aldrig vara objektiv, i den bemärkelsen att journalisterna som personer är objektiva eller att journalistikens innehåll är objektivt, eller att det endast är objektiva faktorer som styr journalistikens innehåll. Innebörden av begreppet ”journalistisk objektivitet” är dock inte självklar.[116] Objektiviteten behöver inte nödvändigtvis syfta på journalisterna som individer eller på slutprodukten. Enligt Kovach och Rosenstiel kan och bör objektiviteten i stället syfta på de journalistiska arbetsmetoderna: ”In the original concept [of journalism], the method is objective, not the journalist. The key was in the discipline of the craft, not the aim.”[117] Utifrån detta är deras slutsats att journalistikens essens är en verifikationens disciplin, och för att den ska efterlevas nämner de fem regler som journalister bör följa för att metoden ska vara objektiv. (1) Lägg aldrig till någonting i en journalistisk berättelse som du inte säkert vet. (2) Vilseled aldrig läsarna, lyssnarna eller tittarna, vare sig genom val av information eller genom val av berättarteknik. (3) Var så öppen som möjligt med hur du arbetar, vilka källor du använder och med vilka motiv du har. Hållningen bör vara att det mediepubliken behöver veta för att kunna värdera en nyhet, inklusive dess sanningshalt, det ska inkluderas i artiklarna eller inslagen. Att öppet redovisa varifrån information är hämtad och vilka källor som används är i det här sammanhanget ett av de viktigaste kraven man kan ställa på journalistiken.

(4) Förlita dig på din egen självständiga rapportering. Med det menas att journalister inte ska förlita sig på andra mediers rapportering i utformandet av de egna nyheterna. Om inte finns alltid risken att felaktiga uppgifter förs vidare och till sist blir tagna för sanna just därför att de har upprepats på många olika ställen. 5) Var ödmjuk inför dina egna möjligheter att veta allt som är relevant i det sammanhang en nyhet utgör.[118]

Om de här ”reglerna” följdes skulle journalistikens innehåll enligt författarna leda till större sannolikhet för att mediepubliken tillhandahålls sådan information de behöver för

114) Gans 1980, sid. 116.
115) Cook 1998, sid. 102.
116) Se bland annat Patterson 1998.
117) Kovach & Rosenstiel 2001, sid. 74.
118) Resonemangen är hämtade från Kovach & Rosenstiel 2001, sid. 78–86.

att kunna vara fria och bilda sig självständiga uppfattningar. Men det skulle inte åstadkomma en journalistik som är objektiv till sitt innehåll. Det är en omöjlighet.

Journalistik är en form av berättande. Nyheterna måste därför berättas på ett sätt som bland annat passar mediernas egna format, tillgången till källor, nyhetsvärderingarna, behovet av att vinna uppmärksamhet och behovet av att gå med vinst. Medielogiken tillhandahåller några av de berättartekniska grepp som ökar förutsättningarna för att medierna ska lyckas med att fånga en obegränsad verklighet i ett begränsat format på ett sätt som kan vinna uppmärksamheten hos mediepublikerna: tillspetsning, förenkling, polarisering, intensifiering, konkretion, personifiering och stereotypisering.

I vilken utsträckning dessa tekniker används av ett givet medium eller i en given nyhetsjournalistisk produkt varierar. Graden av journalistiska dramatiseringar av verkligheten varierar därmed också, inte minst beroende på hur hård konkurrensen på publik- och annonsmarknaderna är för ett givet medium. Att generalisera och hävda att samtliga element i medielogiken används av alla medier hela tiden vore felaktigt och djupt missvisande – lika felaktigt och djupt missvisande som det är att hävda att journalistiken blott är en spegel av verkligheten.

Någonstans mellan dessa extremer – journalistik som fiktion och journalistik som spegel – kan den faktiska journalistiken i olika medier vid olika tidpunkter placeras in. Exakt var någonstans är en empirisk fråga som inte kan besvaras en gång för alla. Det måste undersökas från fall till fall; snart i fråga om rapporteringen kring terrorattackerna i USA och kriget i Afghanistan.

MED MEDIERNA SOM SLAGFÄLT

Mediesamhället ger oss inte bara en snabb och dramatisk bild av de krig och militära konflikter som pågår runt om i världen, medierna kan också ibland påverka händelseutvecklingen. Den amerikanska invasionen av Somalia 1993 är ett sådant exempel. När invasionsstyrkorna nådde den somaliska kusten fanns amerikanska TV-team redan på plats för att skildra de första truppernas ankomst på bästa sändningstid i de amerikanska hemmen. Tidpunkten för den militära operationen föreföll således vald med tanke på att försäkra sig om tillräckligt stöd från hemmaopinionen. Om televisionen satte dagordningen för operationens inledning så gällde det också dess slutskede. När TV-bilderna kablades ut över världen av en dödad amerikansk soldat som släpades på marken efter ett militärfordon blev också den amerikanska insatsen omöjlig att fullfölja och den militära operationen närmast ett fiasko. Medierna satte inte bara regin, de var också med och skrev själva pjäsen.

I vår tids krig har vi vant oss vid att kampen om opinionen oftast är minst lika viktig som kampen på slagfältet. I Gulfkriget 1991 och konflikten i Kosovo 1999 gjordes stora ansträngningar för att förmedla för de stridande parterna gynnsamma bilder av händelseutvecklingen. Oron för egna förluster i människoliv var stor på de allierades sida och deras bildförevisningar på presskonferenser av så kallade smarta bomber var lika svåra att bedöma trovärdigheten i som den irakiska eller serbiska regimens bilder av bombade hus och lemlästade kroppar. Få motsäger påståendet att ”krigets första offer är sanningen”, och den erfarenheten kan göras i stort sett varje gång en ny väpnad konflikt äger rum. Hur medierna bevakar sådana konflikter, vad förekomsten av medier betyder för dessa konfliktförlopp och hur relationen mellan medier och militären ser ut är alla väsentliga frågor att ställa i detta sammanhang.

I den hittillsvarande framställningen har bland annat konstaterats att mediesystemet i de flesta demokratier i dag kännetecknas av en tilltagande globalisering och kommersialisering och att mediernas innehåll kan förklaras av en rad olika faktorer på olika nivåer, från strukturella till individuella. En slutsats av denna analys kring medieutvecklingen och medieinnehållet är att marknadsstyrningen av journalistiken tilltar och att den ökade konkurrensen mellan medierna om mediekonsumenternas begränsade tid leder till en allt mer dramatiserande och förenklande journalistik. Det faktum att människors kunskap om politik och samhällsfrågor till allra största delen förmedlas av medierna gör det befogat att tala om en långtgående *medialisering* som får effekter för opinionsbildningsprocesser och verklighetsuppfattningar. Mediernas innehåll måste sålunda ses mot bakgrund av journalistiska produktionsvillkor som präglas av ökad konkurrens, skärpta lönsamhetskrav och en allt mer fragmenterad publik.

Den generella medieutveckling som nämnts ovan gäller för all sorts journalistik, och den journalistik som handlar om krig, terrorism eller samhällsstörningar i övrigt

utgör härvidlag inget undantag. Nyheter om krig paketeras i stor utsträckning efter samma koncept som alla andra nyheter.[119]

Som i dessa fall gäller det här att med uppbyggnaden av bilder, ingresser, rubriker och påannonser väcka så stor uppmärksamhet för materialet som möjligt.[120] Detta har förvisso varit viktigt i alla tider, men är det förmodligen i än större utsträckning i vår tids allt mer kommersialiserade och konkurrensutsatta medieklimat.

Frågan är också om inte nyhetsjournalistiken på detta område i särskilt stor utsträckning svarar mot medielogikens krav när det gäller dramatiseringen av innehållet. Samtidigt är det uppenbart att flera faktorer som inte är framträdande i annan journalistik spelar en mycket stor roll här. Ofta förekommer censur, svårigheter att bevaka händelseförloppet på den plats där det utspelas och propagandistiska knep som ställer skärpta krav på journalistiken. Hur redaktionerna bemöter dessa restriktioner och hot mot den fria nyhetsförmedlingen är en mycket intressant fråga i sammanhanget. Men det kan också vara av stor vikt att granska vad medierna väljer att berätta när det finns så lite substantiellt att berätta. Får spekulationer då ersätta fakta? Får åsikter ersätta nyheter? I detta kapitel om krigs- och krisjournalistiken kommer frågor om *medielogiken i krig*, *propagandans roll*, *källkritik*, *censur*, *terrorism* och *spekulationer att diskuteras*. I särskilda avsnitt redovisas också tidigare forskningsresultat från andra studier av krigsjournalistik samt studier av enskilda mediers roll i dessa förlopp.

Om en viktig skillnad mellan krigsjournalistik och annan journalistik generellt ska framhållas är det att den journalistik som är tillkommen i ett särskilt dramatiskt skeende i allmänhet också är mindre genomarbetad och mer uppskruvad.[121] Överdrifter och förenklingar får större utrymme när tidspressen är extrem och det är svårt att få grepp om vad som egentligen händer. I den allmänna förvirring som ofta präglar i vart fall krigens första eller mer intensiva skeden är det inte ovanligt att nyhetsrapporteringen mer än vanligt förstärker det på ytan dramatiska och låter mer eller mindre välgrundade spekulationer ta över när bristen på ny information är uppenbar.

Medielogiken och konflikternas logik

Krig och kriser är i de allra flesta fall kraftiga avvikelser från det normala. Av det skälet är medierapporteringen av sådana händelser också vanligen omfattande och intensiv, i vart fall fram till den tidpunkt då redaktioner inte längre bedömer att kriget eller krisen är någon avvikelse utan i stället en normalitet. En terroristattack på Manhattan i New York är därför en större nyhet än en palestinsk självmordsattack mot en restaurang i Jerusalem. En brittisk armada på väg mot Falklandsöarna får en större medial uppmärksamhet än ett regelrätt fältslag i exempelvis inbördeskrigets Sudan. Krig och kriser som upplevs som tröstlösa upprepningar av tidigare händelser förvandlas raskt från braskande rubriker till undangömda notiser. Det är därför inte dramatiska händelser i sig som ovillkorligen föranleder en omfattande mediebevakning. Dessa händelser måste därutöver bryta av mot ett regelbundet nyhetsmönster.

Avvikelserna från det normala som ytterst tar sig form av en krisartad situation är på sätt

119) Hvitfelt & Mattsson 1992, sid. 38.
120) Jfr. Nordström 2002.
121) Hvitfelt & Mattsson 1992, sid. 38.

och vis nödvändiga för mediernas existens. Den tidning som varje dag berättar hur många flygplan som utan problem landat och startat på en flygplats har snart tappat sin läsekrets och den radiostation som pliktrapporterar varje lyckad operation på sjukhuset i närheten står snart utan lyssnare. Utan avvikelserna skulle nyhetsförmedlingen tappa mycket av sin puls och publik. Ibland sägs lite raljant att en nyhet kan kännas igen på att inget nytt har hänt. Möjligen är det mer korrekt att tala om att en nyhet i de flesta fall är ännu en avvikelse från det normala och känns igen just av denna anledning.

Det finns ytterligare en paradox i sammanhanget. Som de flesta andra viktiga institutioner i samhället behöver medieföretagen en viss stabilitet och normalitet för att fungera väl. Det är i det stabila och normala samhället medierna har sin givna roll, sin publik och sina relationer till omgivande aktörer. Men det är genom att berätta om det instabila och onormala som samma medier bibehåller sin legitimitet. Det leder till att medierna återger och förstorar kriser som knappast existerar för att bibehålla denna egna legitimitet medan samma medier å andra sidan har ett mindre intresse av att berätta om reellt existerande kriser eftersom dessa skulle riskera att underminera den samhällsstabilitet som medierna själva ytterst är beroende av.[122] De kriser och de avvikelser som dominerar nyhetsflödet behöver därför inte vara de mest påtagliga, utan kan lika gärna vara de som av olika skäl är mediemässigt motiverat att återge.

Av detta följer att det ofta finns en skillnad i mediebevakning av olika förlopp i samma krigs- eller krisutveckling. Det spektakulära får stort utrymme, medan det grundläggande och systematiska knappast berörs alls. Det visar sig däri att medierna allt som oftast under de första dygnen av en ny fas i utvecklingen ägnar det inträffade mycket stort utrymme och att också tämligen små delar av denna utveckling bereds rejält med plats i spalter och sändningar. Det går att tala om en medial överexponering av ett krigsförlopp i dessa skeden, med enskilda detaljer utförligt beskrivna, ”minut-för-minut”-sammanställningar och ett stort antal reaktioner från olika aktörer. I själva verket är det emellertid ofta så att mängden information inte förmår hjälpa publiken att orientera sig utan snarare bidrar till att skymma sikten genom att framhålla det oväsentliga:

Overinformation led to desinformation. The avalanche of news – often uncooked – broadcast 'live and real time' made viewers hysterical with the illusion that they were being informed.[123]

På motsvarande sätt drabbas en konflikt som ändrar karaktär eller inriktning ganska snart av en medial underexponering där även till synes omfattande operationer eller händelser tämligen snart förpassas ut ur nyhetsflödet. Krig och kriser är därför i allmänhet stora nyheter, men det förefaller i det sammanhanget vara viktigare att krigen är nya än att de är stora.

Det överraskande och avvikande draget är väsentligt för mediernas krisrapportering, men det är också det dramatiska anslaget. Journalistik är i stor utsträckning en fråga om konsten att dra en bra historia eller svara för en fängslande berättelse vid lägerelden.[124] Ett dramatiskt förlopp är knappast ovanligt vid krig och kriser. Plötsliga flyganfall överraskar.

122) Raboy & Dagenais 1992, sid. 3f.
123) Ramonet 1991.
124) Jfr. Hvitfelt 2001, sid.123f.

Kapade flygplan omdirigeras. Ambassader ockuperas och gisslan tas. En avskydd diktator flyr sitt land i helikopter. I de flesta fall har förloppet sin egen dramaturgi och speglingen av händelseutvecklingen i medierna uppfyller väl kraven på en spännande historia. Men på samma sätt som när det gäller generella avvikelser från normen, är inte varje dramatisk episod en stor nyhet i längden. Den första flygattacken illustreras med stora suddiga nattbilder från ett hangarfartyg och färgfylld nyhetsgrafik som förklarar inflygningsrutter och bombmål. Den tionde flygattacken enligt samma mönster, och kanske till och med av större omfattning och med mer vittgående konsekvenser, redovisas ofta i form av ett kortfattat telegram. Det är inte det mest dramatiska som alltid blir de största nyheterna, utan i de flesta fall den dramatik som tillför något nytt.

För att en journalistisk historia ska vara värd att berättas måste den innehålla ingredienser som gör den lätt att relatera till. Det kan handla om att den dramatik som förmedlas kopplas till särskilda personer, att dessa personer har vissa egenskaper och att det existerar en klar konflikt mellan dessa personer. Krig handlar inte om konflikter mellan individer, utan parterna är nationer, organisationer eller militära grupperingar. Ofta finns bakom dessa konflikter ett komplicerat mönster av aktörer och beroendeförhållanden som inte gör det lätt att tydliggöra vad konflikten handlar om och vilka mål parterna egentligen försöker uppnå. Vem kunde hålla reda på alla stridande parter i Balkankonflikten efter Jugoslaviens sammanbrott? Vem vet vilken krigsherre som står för vilka värderingar i det nya Afghanistan som i dag växer fram? Vem har den absoluta kunskapen om israelisk- och palestinskkontrollerade områden i Mellanöstern just nu?

Visst förekommer det klargörande artiklar i de största tidningarna och visst diskuteras sådant i studiosamtal eller TV-debatter, men det är samtidigt klart att konflikter blir betydligt lättare att skildra i medierna när de kopplas till en särskild person. Slobodan Miloševic i krigsförbrytartribunalen i Haag personifierar konflikten på Balkan och gör den mer begriplig för oss, huvudsakligen för att medierna utgår ifrån hans person och roll i konflikten. Med denna fixering vid personen i stället för vid strukturen följer flera möjliga effekter. Dels kan en personinriktad journalistik väcka större intresse och göra att fler lär sig mer om konflikten och förstår dess grunder, dels finns risken att en allt för stark personfixering helt tränger undan andra perspektiv i rapporteringen och reducerar händelsen från en storpolitisk intressekonflikt till en personlig vendetta. Kriget som nyhet behöver personer i olika roller.

Kriget och krisen erbjuder i de flesta fall dessa för nyhetsförmedlingen så centrala personer. Den moderna politiken har i demokratiska stater personifierats eller till och med ”presidentifierats” på så sätt att ett stort intresse finns kring den politiske ledaren.[125] Särskilt tydlig blir också dennes ledarroll i allmänhet vid krig eller kriser då det ställs större krav på auktoritativt beslutsfattande och nationell samling. I icke-demokratiska stater finns vanligen också starka politiska ledare som kan fungera väl i en medierad bild av en politisk konflikt.

Följaktligen är det så att nationer utan tydligt personligt ledarskap riskerar att få mindre uppmärksamhet än länder med starka profilerade ledare. Detsamma gäller terroristorganisationer eller gerillagrupper eller arméer. Vad vore nyhetsrapporteringen från Zimbabwe utan Robert Mugabes arrogans? Eller nät-

125) Mughan 2001, sid. 4ff.; Nord 2001b, sid. 46.

verket al-Qaida utan myterna om Usama bin Ladin? Kollektivt beslutsfattande, som torde vara det vanligaste i dessa situationer, eller kompromisser där olika gruppers motstridiga krav smälter samman, uppfyller sällan krigsjournalistikens krav på intressanta berättelser. Artiklar eller inslag om presidenters eller generalers moraliska dilemman, vanmakt eller beslutskraft är däremot betydligt enklare att hantera enligt medielogikens krav. Krigets nyhetsvärde ökar ju mer kriget kan bli en privatsak i medierna.

Väsentligt är vidare att de personer som förekommer i krigs- eller krisdramat i någon, och helst i så stor, utsträckning som möjligt utgör varandras kontraster. Statsmannakopior som agerar och reagerar efter exakt samma mönster blir snart nyhetsmässigt ganska ointressanta att skildra. En hypotetisk situation där ett land med ett visst statsskick går i krig mot ett annat land med samma statsskick med exakt samma mängd vapen och med exakt samma argument skulle ha mycket begränsade möjligheter att skildra de inblandade personerna med blandad karaktäristik.

I de verkliga kriserna är möjligheterna i de flesta fall betydligt bättre. I allmänhet finns då någon part som kan beskrivas som offer respektive angripare. Någon som står bakom terror och någon som hävdar sin rätt till självförsvar. En hotfull part och en ansvarstagande. Någon som har överskridit gränser och någon som önskat upprätthålla dessa gränser. En förutsättning för att kunna beskriva den dramatiska konflikten på ett personligt sätt är därför att personerna har olika roller i dramat och olika uppsättningar av personliga egenskaper. Där den goda viljan står mot illasinnet eller demokratin mot terrorn. För att kunna tydliggöra konflikten måste konflikten personifieras och för att personer ska ha ett nyhetsvärde måste de representera olika egenskaper och ge olika identifikationsmönster.[126]

Till en stor del är det därför så att krig, terrorism eller andra slags konflikter är intressanta för medierna att skildra eftersom de uppfyller de flesta av de grundläggande kraven på händelser med mycket stort nyhetsvärde.

Figur 2. *Faktorer som påverkar nyhetsvärdet.*

Faktor	*Lågt nyhetsvärde*	*Högt nyhetsvärde*	*Mycket högt nyhetsvärde*
Situation	*Normal*	*Avvikande*	*Överraskande avvikande*
Förlopp	*Lugnt*	*Dramatiskt*	*Konfliktfyllt*
Aktör	*Kollektiv*	*Person*	*Person med starka egenskaper*

Om konfliktförloppet avviker från det som normalt kännetecknar konflikter och innehåller dramatiska händelser som kan tydliggöras genom enkla konfliktmönster och aktörernas personliga egenskaper så talar det mesta för att händelsernas logik korresponderar tämligen väl med mediernas nyhetslogik. De tendenser som är tydliga i allmän nyhetsjournalistik i detta avseende snarare förstärks än försvagas när det handlar om krigs- och krisjournalistik.

Ren och skär propaganda

Ingenting föds ur ingenting och nyheter tillkommer inte i ett vakuum. En viktig del av medieforskningen handlar om mediernas beroende av källor vars uppgifter ligger till grund för journalisternas förmedling, bearbetning och tolkning av dessa uppgifter. Bero-

126) Jfr. Hadenius & Stùr 1992; Hvitfelt & Mattsson 1992.

endet av dessa källor kan vara olika stort i olika situationer.

Nyheter som emanerar från presskonferenser eller andra offentliga framträdanden har alla lika möjligheter att spegla och tolka. I vissa mer sällsynta lägen finns också en möjlighet för allmänheten att kontrollera källornas trovärdighet genom att jämföra olika bilder av händelsen i olika medier med den egna erfarenheten eller upplevelsen. Det ger extremt goda möjligheter för medborgarna att kontrastera mediebilden med den egna bilden och på egen hand värdera de bedömningar och prioriteringar som redaktionen gjort.

Nyheter som ligger längre bort från människors egna erfarenheter är mer beroende av hur källorna behandlas och återges i medierna. De källor som dominerar i nyhetsflödet kan sannolikt bidra till att skapa de bilder och verklighetsuppfattningar som blir opinionsmässigt mest betydelsefulla. Det innebär en stor potentiell makt för källorna i dessa situationer men samtidigt ett stort journalistiskt ansvar att värdera olika utsagor från olika parter.

Beroendet av källor i journalistiken kan därför variera både med avseende på mottagarnas förtrogenhet med nyhetsmaterialet och med tanke på sändarnas öppenhet i fråga om hur budskapet förmedlas. I exklusivt förmedlade nyheter som ligger långt från människors vardag är sannolikt källornas makt som störst. I offentligt baserade nyheter i frågor som de flesta känner väl till är på motsvarande sätt källornas inflytande som minst (figur 3). Mellan dessa extrema situationer går att tänka sig fler andra kombinationer av förtrogenhet och öppenhet där ökad mottagarförtrogenhet minskar exklusiva källors påverkansmöjligheter och en minskad förtrogenhet verkar i motsatt riktning.

När det gäller journalistik om krig eller kriser av olika slag så gäller också dessa förhållanden. Denna journalistik innebär nästan alltid att källornas makt i förhållande till medierna är stor. Ty de flesta stora konflikter utspelar sig på ett begränsat område där de flesta som tar del av nyheter om händelsen inte befinner sig (det extrema undantaget torde vara det globala kärnvapenkriget) och framförallt är de flesta av dessa nyheter förmedlade av olika parter som gör sitt bästa för att styra informationsflödet i en viss riktning. Beroendet av de uppgifter som förmedlas blir därför mycket stort.

Figur 3. *Källornas inflytande i olika situationer.*

		Mottagarnas förtrogenhet	
		Liten	*Stor*
Sändarnas öppenhet	*Liten*	*Mycket stort*	*Litet*
	Stor	*Stort*	*Mycket litet*

Krig och kriser är emellertid knappast någon plats för högtidliga principer om vikten av en fri opinionsbildning och en öppen nyhetsförmedling. Snarare är det så att källornas starka ställning i dessa situationer uppmanar till långt gående försök att manipulera nyhetsförmedlingen, sprida för den egna sidan särskilt gynnsam information eller misskreditera och föra vidare lögner om motståndaren. Ansträngningarna att kontrollera informationsflödet och nyhetsförmedlingen är också särskilt stora eftersom mycket stora intressen i allmänhet står på spel. Konflikten kan handla om en nations överlevnad eller beröra fundamentala säkerhetspolitiska intressen. Propagandamässigt kan målet vara att vinna världsopinionen för sin sak. Men det kan lika väl handla om att motivera den egna befolkningen att sluta upp i konflikten och vara redo för uppoffringar till följd av den. Det

gör att källorna har mycket goda motiv att driva nyhetsrapporteringen i viss riktning.[127]

Slutligen betyder detta att i princip inga medel kommer att sparas i ansträngningarna att förmedla en viss bild av händelseförloppet. Det innebär att bakom krigspropagandan står de mest kompetenta personer som en part kan mobilisera och den bästa teknik som finns att tillgå och de största ekonomiska resurser som kan tas fram. Allt medan de medier som möter dessa partsinlagor i de flesta fall består av de vanliga journalisterna, med de vanliga arbetsmetoderna och de vanliga redaktionella resurserna. Kraftsamlingen på mediesidan är vanligen betydligt mindre imponerande än de viktigaste källornas satsningar på att sprida sin information eller desinformation.

Dessa ojämlika förutsättningar måste beaktas när frågan om propagandas roll i moderna konflikter aktualiseras. Propaganda är ingen ny företeelse, utan har funnits i alla tider och inte minst gäller detta i samband med krig och konflikter. Propaganda som begrepp kan närmast liknas vid medveten och systematiskt (snedvriden) opinionsbildning i syfte att påverka åsikter och värderingar i en för avsändaren gynnsam riktning.

Forskningslitteraturen är här rik på försök att definiera begreppet propaganda och till de mest klassiska definitionerna hör Harold Lasswells:

Propaganda is the expression of opinions or actions carried out deliberately by individuals or groups with a view to influencing the opinions of other individuals or groups for predetermined ends and through psychological manipulations.[128]

Propagandan kan både ha som främsta syfte att gjuta mod i de egna leden och samla anhängarna kring vissa gemensamma värderingar eller främst vara avsedd för att övertyga motståndarlägret om det riktiga i att ändra uppfattning. De olika målsättningarna för propagandan innebär att den kan vara av olika karaktär. Den nationellt samlande propagandan handlar oftast om att ena människor och den offensivt inriktade om att splittra en grupp där merparten har motsatta åsikter än avsändaren. I båda fallen kan propagandan vara mer eller mindre aggressiv och bombastisk, och i olika utsträckning vara inriktad mot att övertyga i en resonerande ton eller övertala i ett mer högljutt tonläge.

Det finns inte heller *en* sorts propaganda utan flera. Det vi vanligen tänker på i detta sammanhang är den politiska propagandan. Den har till syfte att ändra människors attityder eller beteenden, och är egentligen en sorts reklam med politiska snarare än ekonomiska motiv. Den skiljer sig från den sociologiska propagandan som inte utmärks av att sprida en ideologi till varje pris utan snarare handlar om att medborgarna ska förmås att delta i och acceptera villkoren för den rådande samhällsordningen. Socialisation snarare än revolution, med andra ord.

Sociologisk propaganda uppstår inte heller till följd av maktens kampanjer utan handlar mer om att vidmakthålla livsstilar och social konformism. Med ett annat motsatspar kan den politiska propagandan sägas vara aktivistisk medan den sociologiska är integrerande. Det går också att tala om att den politiska propagandan är vertikal till sin karaktär, från styrande till styrda, och den sociologiska mer horisontell, huvudsakligen inom grupper.[129]

Propagandan kan någon gång vara resultatet av mer tillfälliga utspel eller kampanjer,

127) Nordlund (red.) 1992, sid. 8.
128) Lasswell 1960. Citat ur Ellul 1973, sid. xi.
129) Ellul 1973; sid. 62ff.

men får i de flesta fall sägas härröra från noggrant planerade informationsinsatser där mål och medel och effekter analyseras av kvalificerade experter på området. Propagandan kan i detta avseende ha vissa likheter med modern strategisk politisk kommunikation när det gäller planeringsfasen och bedömningen av motståndarsidans starka och svaga sidor. Till skillnad mot i politiska marknadsföringssammanhang är utgångspunkten emellertid inte medborgarnas faktiska behov och önskemål om en särskild politik utan i stället den politiska maktens behov av att sprida ett särskilt budskap.

Det är rimligt att tro att propagandistiska informationsinsatser noga planeras i olika faser av en konflikt, krig eller krissituation och att det nästan alltid finns en väl sammanhållen syn på hur olika propagandistiska metoder ska användas och i vilka syften. Det är här man i dag oftare talar om PR och informationsoperationer än om propaganda. Rimligen har bedömningen av olika mediers roller i en sådan informationsspridning stor betydelse eftersom de flesta människor får sin vetskap om vad som händer från medierna. Frågor kring hur olika budskap och utspel ska placeras i olika medier, vilken bild av en konflikt som är önskvärd på den nationella och internationella arenan och hur motpartens förväntade motdrag ska bemötas är alla centrala frågor i en sådan sammanhållen propagandaplanering. Det går i dag inte att framgångsrikt bedriva krig utan att ha en informations- eller kommunikationsstrategi.

President Ronald Reagans förste kommunikationsansvarige i Vita huset, Michael Deaver, uttryckte saken på ett rättframt sätt i den franska tidningen Nouvel Observatour sommaren 1991 när han kommenterade det då nyligen avslutade Gulfkriget:

The military successfully integrated a communication strategy. They understod that it was just as important, if not more, to look after the journalists as to deal with logistics or pure military strategy …. Millions of people saw the representatives of the government speak with assurance while reducing the press to a bunch of assholes asking stupid questions.[130]

Slutligen finns skäl att betrakta propaganda som ett relevant begrepp också i modern tid. Uttrycket har tvivelsutan en något ålderdomlig klang och för kanske tankarna till det totalitära Europas skrupelfria massmanipulation och massuggestion under mellankrigstiden. Det är knappast möjligt att nämna propaganda utan att nämna Tredje rikets särskilde propagandaminister Joseph Goebbels. Denne var förstås en av de skickligaste propagandamakare världen skådat men det innebär inte att den manipulativa förmågan var förbehållen diktaturen. Också premiärminister Winston Churchills radiotal och president Franklin D. Roosevelts stillsamma radiosamtal med de amerikanska lyssnarna framför Vita husets sprakande öppna spis var väl genomtänkta och effektfulla propagandistiska insatser under samma tidsperiod.

Det finns en risk med att betrakta propagandan som någonting primitivt och förlegat. Ordet för kanske tankarna till högtalarbilar och megafoner, men det handlar i dag mer om Internet och opinionsmätningar. Medlen för att åstadkomma önskvärda opinionseffekter varierar förstås efter varje tids tekniska möjligheter och ekonomiska realiteter, men syftet med propagandan är ytterst detsamma nu som tidigare.

Sedan är det en annan sak att förutsättningarna för detta arbete kan ha förändrats genom nya samhälleliga kommunikationsmönster.

130) De Rudder 1991, sid. 6sff.

Mindre kollektiva tendenser i opinionsbildningen, ökade kunskaps- och informationsklyftor i det moderna medielandskapet och andra bedömningar av politiska budskaps och olika mediers trovärdighet gör att villkoren för propagandaarbetet kan ha förändrats drastiskt.

Kanske är det därför riktigt att mer betrakta propagandan som en särskild teknik för opinionspåverkan vilken hela tiden förlitar sig på samtidens vetenskapliga rön på området.[131]

Stoppa i stället för att sprida

Om propagandan är en klassisk företeelse med goda utsikter att styra informationsförmedling och nyhetsflöde i krig också i vår tid så innebär det inte att propaganda alltid når sitt syfte. Det är inte helt ovanligt att medierna får ta del av nya uppgifter som motverkar propagandan och gör att den allmänna opinionen utvecklas i en annan riktning än propagandisterna tänkt sig. Om en krigförande part vill försäkra sig om att inga motbilder till de offentliga händelseförloppen sprids räcker det knappast med att ha en välsmord propagandaapparat. I stället måste garantier finnas för att medierna inte rapporterar på ett ”skadligt” sätt. En i dag mycket svår uppgift.

Det i krig vanligaste sättet att trots allt försöka åstadkomma detta är att införa någon form av censur. I praktiken innebär detta oftast att regeringen eller en särskilt avsedd myndighet förhandsgranskar mediematerialet kring den aktuella händelsen. Det som inte bedöms som lämpligt att sprida stoppas med hänvisning till gällande censurlagar. Denna typ av lagar existerar i de flesta länder i händelse av krigsliknande situationer, dock ej i Sverige. Ty massmedier är vapen i krig med möjlighet att påverka såväl den egna opinionen som motpartens och den internationella. Den självklara anledningen till censur är att den är ett sätt att garantera nationella säkerhetsintressen och se till att inte uppgifter kommer ut som kan vara till nytta för motståndarsidan.

Skillnaden jämfört med diktaturer i Tredje världen är knappast förekomsten av censurlagar utan kraven för att de ska träda i kraft, alternativt ivern att tillämpa dem. Censuren är historiskt en given följeslagare till kriget och den kanske allra främsta anledningen till att sanningen om kriget sällan blir mer än motstridiga halvsanningar. Med censuren i kraft minskar mediernas möjligheter till allsidig information och kritisk granskning förstås drastiskt och det enda medierna kan göra är i princip att välja mellan att helt lojalt följa de inskränkande reglerna eller något mindre lojalt omtala för allmänheten att en förhandsgranskning av det publicerade innehållet ägt rum. En sådan anmärkning visar allmänheten att innehållet möjligen är mer harmlöst ofarligt än vad som annars vore fallet och den redaktionella brasklappen kan här underlätta publikens tolkning av nyhetsinslaget.[132]

Censur är i de flesta demokratier en kraftfull och kontroversiell åtgärd. Principerna om fria medier är starkt rotade i de västerländska demokratierna och rollen som självständig granskare av makten är central för de flesta journalister. Det förekommer därför olika metoder för att nå samma effekter som med klassisk censur men utan att på samma grundläggande sätt störa relationerna till medierna.[133]

Ett sådant vanligt sätt är att vid krigsliknande skeende förbjuda journalister att röra

131) Ellul 1973, sid. 3.
132) Hvitfelt & Mattsson 1992, sid. 59.
133) Jfr. Manning 2001, sid. 123f.

sig fritt i krigsområdet. I stället inrättas presscentraler där militärstaberna kan styra informationsflödet till den församlade pressen. Vanligen brukar också ett mycket begränsat urval av journalister i så kallade pooler få följa med på resor i krigsområdet, arrangerade och planerade av militärledningen. Genom dessa noga övervakade pressresor garanteras att ”rätt” företeelser rapporteras samtidigt som mediernas professionella behov av intervjupersoner och bilder tillfredsställs. Denna teknik utvecklades första gången på allvar under Gulfkriget 1991 och har därefter tillämpats ofta. Under Gulfkriget var intresset för att besöka krigsområdet mycket stort men bara ett fåtal av de i Saudiarabien församlade journalisterna erbjöds plats i poolerna och därvid gynnades journalister från krigförande länder på den allierade sidan.[134]

En viktig fråga i sammanhanget är vidare om medierna i dramatiska och känsliga lägen ålägger sig ett slags självcensur. Den kan vara föranledd av hänsyn till det egna landets vitala intressen eller kanske lika vanligt på grund av den allmänna opinionen och att det i rådande opinionsklimat knappast är möjligt för en tidning eller TV-station att publicera material som går stick i stäv mot majoritetens uppfattning. Det är allmänt känt att till exempel amerikansk journalistik under 1980-talet utvecklades i patriotisk riktning och antingen skildrade det amerikanska samhällets samförståndsanda eller konflikter mellan etablerade politiska eliter i föga kontroversiella frågor.[135]

Det behövs ibland inga censurlagar eller inresetillstånd, utan i stället kan det fria nyhetsflödet strypas av medierna själva som anpassar sig till den rådande ordningen. Det är känt från tidigare krig som till exempel Falklandskriget och Vietnamkriget att krigskorrespondenter har lätt att identifiera sig med de egna truppernas intressen, deras känslor och erfarenheter.[136] Också under Gulfkriget uppfattades amerikanska journalister som allt för partiska för att kunna utföra sina journalistiska uppgifter på ett professionellt sätt.[137] Denna patriotism är enligt den amerikanske journalistveteranen och forskaren Marvin Kalb förkastlig eftersom den undanhåller allmänheten viktig information och kunskaper för att själv kunna ta ställning i aktuella frågor:

If there was ever a time for the press to reconsider its funktions and purpose, it is now. The press does not have to be popular or patriotic, it has to be energetic, purposeful, detached, unemotional, cool, skeptical, determined.[138]

Systemet innebär naturligtvis inga garantier för den politiska makten. Snarare kan det i ett konkurrenspräglat och sensationsorienterat mediesystem ligga stora frestelser för enskilda medier att trots denna förekomst av självcensur i stället försöka vinna popularitet genom att visa publicistiskt mod. Huruvida detta lyckas hänger förmodligen samman med vad redaktionen väljer att berätta och om allmänheten uppfattar det som väsentligt att dessa uppgifter kommer fram i ljuset.

Svårigheterna att styra medierna genom vädjanden i stället för med lagar är också uppenbara. I samband med striderna i Afghanistan hösten 2001 varnade president George W Bushs säkerhetspolitiske rådgivare Condoleeza Rice medierna för att oredigerat återut-

134) Nohrstedt 1992, sid. 208.
135) Hallin 1994, sid. 54. Jfr. Bennett & Paletz (red.) 1994, sid. 25.
136) Hallin 1994, sid. 61.
137) Kalb 1994, sid. 4.
138) Ibid 1994, sid. 7.

sända inslag med Usama bin Ladin då denne kunde tänkas sända kodade meddelanden via dessa utsändningar till medlemmar av sitt globala terroristnätverk.

Mediernas reaktion på denna begäran var på många sätt typisk. Ingen redaktionsledare förklarade sig offentligt villig att efterkomma Vita husets begäran, men de flesta påtalade samtidigt att en professionell nyhetsvärdering alltid gjordes på denna typ av material och att det därför regelmässigt redigerades ner efter hävdvunna journalistiska principer. Resultatet var således att Vita huset fick de bearbetade utsändningar man ville, men utan att medierna tappade ansiktet och framstod som lojala nickedockor.

Trycket mot enskilda journalister kan också visa sig större än trycket mot redaktioner och göra att nyhetsrapporteringen blir återhållsam och/eller följsam redan i den journalistiska arbetsprocessens första faser. I samband med terrorattackerna mot USA avskedades enskilda journalister som uttryckt klart avvikande uppfattningar i fråga om USA och terrorism.[139]

I ett skede då den nationella uppslutningen förväntades vara som allra störst och omfatta alla viktiga amerikanska samhällsinstitutioner fanns knappast möjlighet för enskilda journalister att ifrågasätta den amerikanska kampen mot terrorister. Inför risken att avskedas på grund av sådana åsikter är det rimligt att tro att många journalister självmant väljer en mer återhållsam linje även om det i teorin står dem fritt att uttrycka vilka tankar som helst.

Journalistik mellan spegling och spekulation

Framställningen har så här långt framförallt ägnats den politiska maktens möjligheter att styra informationsförmedlingen i kriser genom aktiv propaganda eller regler om censur eller begränsat tillträde till krigsområdet. Dessa villkor för krigsjournalistiken spelar självfallet en stor roll för nyhetsförmedlingen, men det gör också faktorer som mer har att göra med hur medierna själva väljer att behandla den information som finns tillgänglig. Av det skälet diskuteras här särskilt hur medierna förhåller sig till, och värderar, de källor som finns tillgängliga och hur medierna agerar i den händelse inga källor finns överhuvudtaget.

Ett av de mer okontroversiella påståenden som existerar inom medieforskningen är att journalister för sin rapportering i stor utsträckning har att förlita sig på källor och att officiella källor härvidlag spelar en viktig roll.[140] När det gäller förhållandet till källorna är det sällan helt symmetriskt. Vissa källor har i kraft av sin ställning eller exklusivitet lättare att få tillträde till medierna än andra. Resultatet av en svensk undersökning av synliga källor i nyhetsjournalistiken visade att mångfalden av synliga källor var begränsad, att kvinnor och icke-elitkällor var underrepresenterade i riksnyheterna, att få goda medborgerliga föredömen kom till tals, att medborgarna oftast presenterades i rollen som ”offer” för olika omständigheter och att reportrarnas egen närvaro i texterna, det författaren kallar journalistiskt yttrandeanspråk, var lågt. I avhandlingen gavs också troliga förklaringar till dessa brister. Den bristande mångfalden sågs som ett uttryck för att icke etablerade intressen inte hade samma tillgång till nyhetsnätet, som var nära förknippat med fastställda journalistiska rutiner och kontaktytor, men också att de av journalisterna själva inte bedömdes ha ett lika högt nyhetsvärde som etablerade aktörer.[141] Det

139) *Pressens Tidning* nummer 15 2001.
140) Bennett & Paletz (red.) 1994, sid. 23.
141) Sahlstrand 2000, kap. 9.

spelar här i de flesta fall en roll vilka relationer mellan medierna och källorna som finns etablerade sedan tidigare. Källor som medierna upplever som förtroendefulla har här ett försteg framför andra. I de fall där medierna därtill haft nytta av källornas information tidigare kan också antas att detta underlättar de framtida relationerna.[142]

Men källornas ställning beror inte bara på deras roll i den journalistiska arbetsprocessen, det finns också skäl att fråga sig om överliggande värderingar präglar relationen mellan medier och källor. Källor som framför åsikter som ligger utanför den etablerade samhällsdebatten eller framförallt tar upp sällan formulerade utgångspunkter på politiska frågor har rimligen sämre möjligheter att göra sin röst hörd. Detta ska inte tolkas som att avvikande röster inte är välkomna. Tvärtom är konflikten, som redan konstaterats, nyhetsdramaturgins motor och röster som säger emot därför ofta välkomna i debatten. Det är emellertid den förväntade konflikten som i allmänhet eftersträvas.[143] Källor som ligger helt vid sidan av denna debatt, vill fördjupa den i stället för att spetsa till den eller vill föra in nya frågeställningar har i många fall svårt att lyckas göra sin röst hörd. En mångfald av källor är förvisso en journalistisk målsättning, men en rolluppsättning där källornas repliker passar in i den på förhand konstruerade berättelsen är desto oftare en journalistisk verklighet.

När det gäller journalistik vid krig och kriser ställs särskilda krav på mediernas förhållande till källorna. De företeelser som tidigare beskrivits i form av propagandaarbete eller restriktioner mot mediernas sätt att arbeta gör nyhetsförmedlingen extra sårbar. Kraften och kvaliteten i vissa källors påtryckningar kan visserligen vara betydande också i andra situationer som när ledande politiska partier går till PR-offensiv i valrörelsens slutspurt eller när storföretaget vill berätta om en ny VD eller nya produkter.[144] Sällan är dock kraften i budskapet så stor och kvaliteten i ansträngningarna så hög som när en part i en internationell krissituation försöker sprida en så gynnsam bild av skeendet som möjligt. Amerikanska studier på området visar att de officiella källornas ställning är ännu starkare än vanligt när ämnet är nationell säkerhetspolitik.[145] Det gör att redan viktiga källor med en etablerad relation till medierna gynnas i särskilt stor utsträckning vid allvarliga kriser. Det gör också att ett kritiskt förhållningssätt till dessa källor blir mindre vanligt än annars. Motpartens åsikter kanske överhuvudtaget inte är möjliga att publicera med tanke på censur eller restriktioner. Men det kan också vara så att det allmänna opinionsläget eller band till de viktiga källorna gör att medierna själva väljer att undertrycka viss information och lyfta fram vissa perspektiv.

I detta sammanhang bör poängteras att terrorgrupper utgör ett undantag från regeln om att förlita sig främst på officiella källor. Granskningar av amerikanska nyhetsmedier i samband med olika terroristaktioner under 1980-talet visade att terrorgrupperna ofta lyckades få rejäl uppmärksamhet för sina krav. Aktioner som drabbade oskyldiga civila amerikaner rönte stor uppmärksamhet i medierna och i dessa sammanhang kunde också tidigare tämligen okända terroristgrupper se sina krav redovisade i de stora medierna. Terrorister lyckades ofta där alla andra utmanare till den officiella politiken misslyckades. Terrorister fick ofta all den medie-

142) Jfr. Petersson & Carlberg 1990.
143) Svensson 1999, sid. 216ff.
144) Newman 1999; Allern 1996; Kavanagh 1995.
145) Bennett & Paletz (red.) 1994, sid. 23f.; Nacos 1994, sid. 19.

uppmärksamhet de eftersträvade. Kring dessa händelser uppstod också en bredare inhemsk amerikansk debatt än i sedvanliga utrikespolitiska frågor.[146]

En viktig fråga att beakta när det gäller hur källor presenteras i medierna är också i vilken utsträckning källornas utsagor står oemotsagda eller överhuvudtaget diskuteras av journalisterna och om det i detta avseende skiljer något mellan olika typer av källor. Särskilt viktig är förstås denna frågeställning i en krigs- eller krisliknande situation där det redan i utgångsläget finns stora skillnader mellan olika parters möjligheter att komma till tals i den medierade offentligheten.

Om inte någon möjlighet ges att en motpart kontrasterar ett uttalande om krigsutvecklingens eller terroristbekämpningens framgångar, är det i många fall av största vikt att den rapporterande journalisten eller en kommenterande kollega gör en bedömning av källans trovärdighet och uppgifternas tillförlitlighet. Siffror om antalet döda i en attack finns förstås nästan alltid skäl för någon att överdriva eller underskatta, och det brukar ibland också sägas i medierna att detta är obekräftade uppgifter från en enda part, som inte kan behandlas som en enda sanning. Mindre vanligt är det då att uppgifter som handlar om myndigheters handlingsberedskap eller militärers lägesbedömningar ifrågasätts.

Till sist kan poängteras att det i krigsliknande situationer i allmänhet är betydligt vanligare att anonyma källor förekommer än annars. Detta behöver inte enbart vara ett problem. Genom anonymiteten kan vissa uppgifter komma fram som i det skärpta läget annars hade varit helt omöjliga att sprida. Läckor och exklusiv information fyller i krislägen en viktig funktion för att tillhandahålla en allsidig nyhetsförmedling.[147] Men samtidigt finns risken att sådana anonyma uppgifter i ett läge med informationsunderskott får en allt för stor betydelse och inte kan värderas på ett rimligt sätt av nyhetsredaktionerna.

I bristen på namngivna källor får de anonyma källorna ett utrymme som inte är rimligt och relevant. Denna omständighet inbjuder till försök från konfliktens parter att sprida desinformation och testballonger under anonymitetens täckmantel. Eftersom det kan antas att fler ledande politiker och militärer är lojala mot den officiella linjen än oppositionella mot den är sannolikt risken för att förekomsten av anonyma källor förhindrar det fria informationsflödet större än att de berikar den offentliga debatten. Principen om källors rätt till anonymitet är således av demokratiska skäl viktig att slå vakt om. Men det är av samma skäl betydelsefullt att hela tiden kritiskt värdera de källor som föredrar att vara anonyma.

Användandet av anonyma källor kan också vara en del av en journalistisk vardag, men där medierna själva skapar rutiner och metoder för att minska risken för avsiktlig vilseledning. I samband med Watergateskandalen på 1970-talet gav till exempel Washington Posts redaktionschef Benjamin C. Bradlee journalisterna Carl Bernstein och Bob Woodward direktivet att aldrig publicera en nyhet baserad på en anonym källa. Grundregeln var i stället att en anonym källas uppgift skulle kunna bekräftas av en helt annan anonym källa. En anonym källas uppgift betraktades således som ett tips, medan två anonyma källors gemensamma uppgift var en nyhet. Ett kvarts sekel senare var benägenheten mycket större i amerikansk press att bara förlita sig på en enda källa. En undersökning 1998 visade att

146) Nacos 1994, kap. 1.
147) Kovach & Rosenstiel 1999, sid. 36.

ungefär hälften av alla toppnyheter var baserade på en enda anonym källa. I en särskild granskning av den så kallade Clinton-Lewinskyaffären 1999 gällde detta för 43 procent av innehållet.[148]

Svårigheterna att hantera ett läge med ett underskott på information är därför betydande. Än värre är möjligen att befinna sig i en situation där ingenting nytt finns att berätta överhuvudtaget. Det kan tyckas som en teoretisk tillspetsning, men torde ha sin motsvarighet i många krigsförlopp och terrorhändelser där en massiv mediebevakning och beredskap att rapportera finns men där händelseutvecklingen i alla fall på ytan står helt stilla eller inga nya uppgifter kommer fram.

Vad gör redaktionerna i ett läge där stora resurser satsats på en viss nyhet och samma spaltmängd och sändningsminuter ska produceras som vanligt men där det inte finns något nytt i denna nyhet? Möjligheten att helt strunta i nyheten och i stället ägna sig åt andra nyheter finns förstås, men då de redaktionella resurserna i praktiken är tämligen begränsade på de flesta håll är det också i många fall så att snabba omprioriteringar inte är praktiskt eller ekonomiskt möjliga att göra. Mycket nyhetsutrymme ska fyllas och det görs allra enklast genom att de händelser som finns planerade och där redan resurser är tagna i anspråk också svarar för en betydande del av detta nyhetsutrymme alldeles oavsett om något nytt faktiskt har hänt.

De möjligheter som då återstår handlar om att ge nyheten utrymme utan att presentera några nyheter. Ett alternativ kan vara att göra kringreportage kring miljöer, platser och personer. Om en krigsskådeplats inte är tillgänglig kan miljön i presscentret beskrivas eller intervjuer göras med soldater från det egna spridningsområdet. Om ett gisslandrama inte visar några tecken på förändringar kan korvförsäljaren på torget utanför berätta om lysande förtjänster för att tillfredsställa väntande journalisters hunger. Den journalistiska nackdelen med denna kringrapportering är dock att den i allmänhet har en kort livslängd. Det kompletterande materialet kan inte i längden ersätta verkliga nyheter. Snart nog uppfattas det i stället som en ren utfyllnad som varken förmår engagera publiken eller konkurrera i nyhetsutbudet.

Ett andra alternativ är att berätta om vad som möjligen kan hända i stället för att uppehålla sig vid vad som faktiskt hänt. Bristen på fakta förhindrar inte möjligheten till spekulation. Tidningar, och i de flesta fall också televisionen, har sällan möjlighet att konkurrera med Internet och radio när det gäller snabbheten i att publicera nyheter. Deras konkurrensfördel ligger i stället i att analysera, kommentera och spekulera kring det som oftast redan är känt. Särskilt markant är detta i ett nyhetsförlopp där de första dagarnas dramatik avtagit. I en granskning av nyheterna i Clinton-Lewinskyaffären konstateras:

When there was a fair amount of new information breaking at once, the press demonstrated skill in covering it, as with the impeachment proceedings in the House and Senate. But when the flow of information slowed, particularly in the aftermath of a big break in the story, the press seemed to try to fill the void with chatter and speculation.[149]

Spekulationerna har fördelen av att de är mer i takt med medielogiken än kringreportagen. De går att polarisera, personifiera och konkretisera. På samma sätt som den så kallade speljournalistiken i dag är väl utbredd i alla typer

148) Kovach & Rosenstiel 1999, sid 33f.
149) Ibid 1999, sid. 19.

av medier är också spekulationer kring en möjlig kommande utveckling av ett krig eller en terroristhandling vanligt förekommande.[150] Det vakuum som uppstår i händelsernas tomhet fylls av förutsägelser eller prognoser om den kommande utvecklingen.[151] Möjligheten att hela tiden komma med nya prognoser gör att pseudonyheter kontinuerligt kan produceras och fånga publikens intresse. Eftersom möjligheterna för allmänhet eller andra medier att kontrollera och verifiera de utsagor som görs är mycket små får spekulationerna ofta stort genomslag. Då det föreligger ett stort underskott på information och ett stort behov av medieexponering finns det möjligheter att spekulera inom tämligen vida ramar.

Det är ett klart problem med att en spekulativ journalistik på detta sätt ersätter en informativ. På samma sätt som nyheter leder till uppföljningar leder spekulationer till nya spekulationer och rykten fortplantas snabbt mellan olika medier. I detta spekulativa nyhetsklimat finns det förstås goda möjligheter att för den som så vill vilseleda avsiktligt eller misskreditera andra. Om medierna medvetet satsar på en mer sensationsinriktad journalistik innebär det därför att aktörer utanför medierna får bättre möjligheter att påverka nyhetsarbetet än om det vägletts av sedvanliga sakligt grundade nyhetsvärderingar.

Men det förtjänar att påpekas i detta sammanhang att spekulationerna också kan uppfattas som önskvärda av medieföretagen själva. I kraven på en lönsam journalistik är det oftast billigare att spekulera än att gräva fram något nytt. Och den hårt och snabbt dragna spekulationen kan locka en minst lika stor publik som det omsorgsfullt framtagna avslöjandet. Det utrymme och den uppmärksamhet som krönikörer och kommentatorer i dag får i olika medier är ett tecken på att medierna medvetet satsar på detta material.

Sambandet mellan medier och spekulationer är på flera sätt intressant att studera. Den tidigare åberopade kommersialiseringen av mediesystemet och den ökade konkurrensen mellan medier är sannolikt en bidragande orsak till en mer omfattande publicering av spekulationer eftersom sådana kan tänkas locka en stor publik och ge medieföretaget ökade inkomster. I denna situation ligger därmed också en stor journalistisk utmaning, menar tre amerikanska medieforskare, Larry J. Sabato, Mark Stencel och S. Robert Lichter:

Sorting fact from fiction, evidence from innuendo, is a vital journalistic function at a time when increased competition among different media sources is giving campaign gossip and rumor broader circulation than in the past.[152]

Det är naturligtvis svårt att helt undvika spekulationer i journalistiken och frågan är om det också är önskvärt. Källor berättar inte alltid, och journalisten måste ha en möjlighet att värdera olika utsagor och komma med förutsägelser baserade på dessa ofullständiga utsagor. Det är dock ändå rimligt att journalisten baserar sina resonemang på fakta och inte på lösa rykten.[153] Det är stor skillnad mellan ett försök till förutsägelse på faktamässig grund och en bedömning som helt och hållet grundar sig på rykten eller lösa påståenden.

Sammanfattningsvis kan konstateras att mediernas möjligheter att stå emot olika konfliktparters försök att styra informationsförmedlingen i allmänhet är rätt begränsade. Relationerna till källor är mer extrema än i

150) Strömbäck 2001.
151) Hadenius & Stùr 1992.
152) Sabato, Stencel & Lichter 2000, sid. 30.
153) Hvitfelt & Mattsson 1992, sid. 58. Jfr. Hadenius & Stùr 1992, sid. 9.

normala situationer och möjligheterna till en fungerande källkritik begränsade. Bristen på fakta ger goda möjligheter för anonyma källor och bidrar tillsammans med mediernas egna spekulationer till att en förvriden bild av verkligheten presenteras. Möjligheterna att korrigera denna bild är generellt små. Källornas påverkansmöjligheter och mediernas produktionsvillkor verkar båda i samma riktning – mot en enkelriktning och fiktionalisering.

Tidigare medierapportering

Krigsjournalistik i någon mening är förstås lika gammal som krigen själva. Om några jämförelser ska göras utifrån terrorattackerna i USA och Afghanistankriget är det emellertid mest meningsfullt att jämföra med mediebevakningen med moderna krig där mediestrukturen ser ungefär likadan ut. Det innebär att jämförelsen bör ta hänsyn till krig eller konflikter där TV är dominerande medium för de flesta medborgares kunskapsinhämtning. Det har förvisso förekommit många krig i världen sedan TV blev ett viktigt nyhetsmedium, men det är framförallt två av dessa ”efterkrigstidskrig” som varit föremål för ingående analys och diskussion inom medieforskningen, Vietnamkriget på 1960-talet och Gulfkriget 1991.

Vietnamkriget kan på goda grunder beskrivas som det första TV-kriget. De tidigare dominerande krigsreferaten kom från tidningarnas korrespondenter och kan närmast sägas ha varit personligt skrivna närvaroskildringar från krigsskådeplatsen. Med televisionens genombrott blev dessa krigsresebrev otidsenliga. Nu fanns bilderna från de senaste striderna och kunde ge allmänheten en mer ofiltrerad och direkt förmedlad bild av verkligheten. Det var en bild som oftast var ocensurerad och visade upp krigets brutalitet som aldrig förr. En hel generation minns bilder som den när Saigons polischef kallblodigt avrättar en tillfångatagen gerillasoldat eller som den när en naken flicka desperat flyr sin napalmbombade hemby. Sådana bilder från krig hade världen inte tidigare skådat.

Ett bestående intryck av mediernas rapportering från Vietnamkriget är också att det var ett krig där medierna kunde rapportera relativt fritt från krigsplatsen. Det tycks som om den amerikanska regeringen och militären inte riktigt förutsåg den genomslagskraft en sådan närvaro kunde få med televisionens hjälp. Ofta fanns enskilda reportrar och/eller fotografer ute i fält tillsammans med amerikanska trupper. De kunde inför en förstummad världsopinion ge bilder och beskrivningar av kriget som aldrig tidigare kunnat återges. I takt med att de amerikanska krigsframgångarna i stort uteblev och det blev fler bilder av amerikanska ”body sacs” än dödade Vietcongsoldater blev också dessa verklighetsbeskrivningar av Vietnamkriget besvärande för Vita huset.

Det har skrivits och tyckts mycket om dessa frågor och vilken betydelse världsopinionens ökade tryck mot USA egentligen hade. Det fanns på många håll, kanske inte minst i Sverige, en föreställning om att de omfattande protesterna mot kriget till sist blev effektfulla.[154] Medierna fanns på plats och berättade för världen vad som hände i Vietnam, och när världen och den amerikanska hemmaopinionen fick klart för sig vad som pågick kunde dess protester förmå USA att dra sig tillbaka från Vietnam.

En sådan verklighetsbeskrivning kan först synas övertygande, men det finns knappast många vetenskapliga belägg för denna bild. Den amerikanske medieforskaren Daniel C. Hallin har till exempel övertygande visat att det knappast var medierapporteringen som

154) Jerneck 1983.

fick den amerikanska regeringen att ändra sin ståndpunkt. Mediernas rapportering var i själva verket inte alls särskilt pådrivande. De amerikanska TV-stationerna var tämligen partiska i sin rapportering. Amerikansk militär, den amerikanska regeringen och andra anhängare till USAs krig i Vietnam utgjorde tillsammans över 75 procent av källorna under de första åren av kriget.[155]

Sedan ändrades visserligen denna bild radikalt och oppositionella röster fick betydligt större utrymme i medierna. Detta var dock knappast resultatet av en ny journalistik. Avgörande var i stället, enligt Hallin, att ledande politiker i USA började opponera sig mot kriget och att en konflikt uppstod mellan samhällets elitgrupper om krigsinsatserna. Först när denna strid uppstått började också medierna att återge konflikten, och efter ett tag innehöll medierapporteringen allt fler för den officiella amerikanska ståndpunkten kritiska artiklar och inslag. Motopinionen kom till uttryck i medierna, men först sedan den hade etablerats i den vanliga politiska debatten.[156]

När det gäller Gulfkriget har ett stort antal forskningsrapporter publicerats och området har varit föremål för flera komparativa studier och internationella forskarkonferenser. Generella slutsatser från dessa studier är att mediernas roll var den motsatta jämfört med under Vietnamkriget. Militären hade lärt av läxan och tillät den här gången inte medierepresentanterna någon rörelsefrihet i krigszonen. Presscenter upprättades på behörigt avstånd i Saudiarabien. När våg efter våg av allierade stridsflygplan vällde in över Irak på morgonen den 17 januari 1991 fanns endast tre journalister från väst på plats i Irak från det amerikanska TV-bolaget CNN. I stället för närbilder på krigets offer som medierna själva kunnat välja ut, som i Vietnamkriget, erbjöds nu den samlade världspressen den amerikanska militärledningens svårtolkade videoband, tagna på hög höjd, där målsökande missiler uppgavs träffa sina mål på marken. Denna TV-journalistik har av en amerikansk medieforskare beskrivits som ren ”technopornography”:

In other words, television portrayed the war as a war without victims, just as the usual kind of pornography frequently portrays sexual violence victims. Indeed, the press as a whole brought into the nation that this was somehow a kinder and gentler war.[157]

De studier som gjorts av detta krig visar att de av militären införda restriktionerna också fick effekter. Det fanns i det samlade mediematerialet en klar dominans av västliga källor och en dokumenterad brist på kritiskt förhållningssätt till dessa källor. Ett av de påståenden som här ifrågasatts gäller hur medierna okritiskt kunde vidareförmedla bilden av Iraks oerhörda stridskraft. Den amerikanske befälhavaren Norman Schwarzkopf erkände i krigets slutskede också att alliansen av propagandistiska skäl kraftfullt överdrivit det omtalade Republikanska gardets styrka.[158] I USA undrade vissa kritiker hur ett land med en ekonomi av Kentuckys storlek kunde framställas i medierna som ett lika stort hot mot världsfreden som Hitlers nazi-Tyskland.[159]

Kriget beskrevs vidare som ett drama där en glorifiering av västmakterna och en demo-

155) Hallin 1994, sid. 46.
156) Ibid. 1994, sid. 52.
157) Dorman 1997, sid. 121.
158) Hadenius & Stùr 1992, sid. 145.
159) Dorman 1997, sid. 123.

nisering av den irakiska sidan var tämligen vanlig. De vanligast förekommande allmänna källorna i de ledande svenska medierna var representanter för den USA-ledda alliansen. De vanligaste svenska källorna var experter av olika slag och den näst vanligaste kategorin vanliga människor som i olika sammanhang kommenterade kriget.[160]

Bilder, rubriker och nyhetsgrafik bidrog till ett uppskruvat tonläge och i den svenska rapporteringen fick hotbilden mot Sverige stort utrymme.[161] Krigsrapporteringen var i bristen på fakta till stor del inriktad mot spekulationer om händelseutvecklingen och där de flesta prognoserna inte kunde sägas vara särskilt välgrundade. De retoriska grepp som användes av politiker och militärer förstärktes och överdramatiserades av medierna och många prognoser handlade om fruktan och skräck inför den förväntade framtiden. I en studie av de svenska mediernas bevakning av kriget påtalades bristen på kritisk granskning och verklighetsförankring i rapporteringen.[162]

Den omfattande forskningen kring Gulfkriget och den tämligen kritiska bilden av mediernas rapportering och bristande objektivitet ledde i många länder till en intensiv debatt och till en viss medial självrannsakan. Så okritiskt och partiskt som Gulfkriget beskrevs har knappast inte heller senare konflikter behandlats. Även om till exempel bevakningen av Kosovokriget 1999 också var omgärdad av restriktioner förekom en något mer källkritisk värdering av den opinionsmässigt dominerande partens utsagor om krigsutvecklingen.

I de hittillsvarande krigen spelade vidare i princip alla rapporterande medier samma roll. Tidningarna beskrev händelseförloppet i efterhand och hade ungefär samma tillgång till källor och information om händelseutvecklingen. Den som ville veta något om kriget fick köpa en tidning och ta del av den version som där tillhandahölls. Särskilt mycket har inte detta förändrats sedan radion och televisionen tillkommit. Alla medier har i princip rapporterat om kriget efter sina förutsättningar.

I Gulfkriget rubbades denna ekvation i grunden. Visserligen var detta krig som så många andra en stor nyhet. De ordinarie nyhetssändningarna i USAs största TV-kanaler ABC, NBC och CBS handlade till en tredjedel om Gulfkriget under de tre första månaderna 1991 och i det första krigsskedet i januari svarade 70 procent av det amerikanska folket att det följde nyhetsrapporteringen från kriget mycket noga.[163]

Kriget blev ändå först och främst ett stort genombrott för den amerikanska nyhetskanalen CNN som sedan 1980 sände nyheter och magasinsprogram dygnet runt. Något bidrog att man var enda västliga nyhetskanal med egna journalister i krigszonen, men viktigare än så var troligen att kanalens ständiga uppdateringar och direktsändningar svarade mot ett behov hos allmänheten av kontinuerliga nyheter. Gulfkriget ledde till att CNN blev den kanal som stod på mest hela tiden, i regeringskanslier såväl som i amerikanska vardagsrum och på redaktioner. Tittarsiffrorna för kanalen ökade väsentligt under Gulfkriget och nådde rekordnivåer. Förtroendet för TV-kanalen förbättrades i takt med dess möjlighet till snabba nyheter.

Studier av CNNs rapportering under Gulfkriget visar att TV-kanalen inte sällan för-

160) Hvitfelt & Mattsson 1992, sid. 180.
161) Ibid 1992, sid. 79.
162) Hadenius & Stùr 1992, sid. 149ff.
163) Iyengar & Simon 1997, sid. 248.

medlade uppgifter som redaktionen inte hade hunnit kontrollera. Samtidigt var den lika snabb att bekräfta eller dementera när sådana besked förelåg. Det blev ett intensivt nyhetsflöde där allt inte var lika tillförlitligt som i enskilda nyhetssändningar och där en förutsättning för publiken att kunna värdera nyheterna korrekt var att följa kanalens sändningar under en längre tid. Att CNN länge var enda västliga nyhetskanal på plats inne i Irak gav dock goda möjligheter till att korrigera lösa rykten. Reportern Peter Arnett kunde till exempel själv konstatera att en byggnad USA bombat i Bagdad inte var en stridsledningscentral trots att amerikanerna påstod det.[164] En viktig konsekvens av TV-kanalens särställning var vidare att dess bilder köptes av många andra TV-bolag över hela världen.

CNNs betydelse för den svenska rapporteringen om Gulfkriget kan emellertid diskuteras. Trots att CNN fick sitt genombrott också i Sverige i samband med detta krig var TV-kanalen inte en dominerande källa för svenska nyhetsmedier i rapporteringen. Inflytandet från CNN kan dock ha varit större på andra sätt, genom att till exempel fastställa ett slags Gulfkrigets dagordning som sedan många andra medier anpassade sig till.[165]

CNN kom till och med att användas som en direkt kommunikationskanal mellan de stridande parterna. Både George Bush och Saddam Hussein utnyttjade på detta sätt den helt dominerande nyhetskanalen i egna syften.

Med Gulfkriget fick begreppet ”24-timmarsTV” en verklig innebörd. Verksamheten hade visserligen startat långt tidigare men det var först i och med kriget i Persiska viken som det fanns ett verkligt publikbehov av kontinuerlig uppdatering.

164) Nordlund (red.) 1992, sid. 174.
165) Hvitfelt & Mattsson 1992, sid. 180; Stütz 1992.

PERFEKTA NYHETER

Terrorattackerna mot USA och USAs attacker mot Afghanistan var på alla sätt självklara nyheter. Bara ett snabbt ögonkast på de kriterier medierna mer eller mindre medvetet använder vid värderingar av nyheter visar detta. De handlar om politik, ekonomi och brott. Det är ett nära kulturellt avstånd till åtminstone ena parten i konflikten. Händelserna, åtminstone terrorattackerna mot USA, var både sensationella och överraskande. Därutöver är en elitnation inblandad, vilket i det här sammanhanget också betyder att elitpersoner är inblandade. Händelserna är både viktiga och relevanta, också ur ett globalt perspektiv, och de utspelas åtminstone inledningsvis under en kort tid men som en del av ett tema.

Dessutom fanns det som alla minns tillgång till rörliga bilder på hur planen flyger in i World Trade Center, på hur tornen rasar, på hur människor flyr för sina liv med mera. Nyheterna om terrorattackerna passade därför, hur cyniskt det än kan låta, TVs format perfekt. De var som gjorda för TV, något som dock inte gäller nyheterna om USAs attacker i Afghanistan. I det senare fallet var en del av problematiken för medierna att de inte kunde finnas på plats där händelserna utspelade sig, i Afghanistan. I stället var de hänvisade till grannlandet Pakistan.

Det finns med andra ord både likheter och skillnader mellan de båda händelserna. I vilken utsträckning det också präglar nyhetsförmedlingen är dock en annan fråga.

Hypoteser

Utifrån syftet att undersöka hur svenska medier beskrev terrorattackerna mot World Trade Center i New York och försvarshögkvarteret Pentagon i USA samt USAs attacker i Afghanistan, samt de teorier som har diskuterats i de föregående kapitlen, ska nio hypoteser prövas. De tre första handlar om mediebevakningen av terrorattackerna respektive kriget i Afghanistan:

1. *Terrorattackerna mot USA fick större medialt utrymme än kriget i Afghanistan.*

New Yorks centrala ställning i det globala nyhetsnätet, journalisternas tillgång till händelsernas geografiska centrum, att överraskningsmomentet var större när det handlade om terrorattackerna än kriget samt de traditionella nyhetsvärderingskriterierna är några skäl som ligger bakom den hypotesen.

2. *Förekomsten av anonyma källor är större i nyhetsrapporteringen om terrorattackerna än om kriget i Afghanistan.*

Från mediernas sida finns det en viss beredskap att rapportera om och från krig. I kriget finns det också åtminstone två klart urskiljbara parter som står i konflikt med varandra. Medvetenheten om att medierna är utsatta för propagandaförsök från krigets båda sidor kan antas leda till att medierna är förhållandevis noggranna med att redovisa varifrån de hämtar sina uppgifter. I samband med bevak-

ningen av terrorattackerna fanns varken samma beredskap eller samma upplevda behov av att gardera sig mot propagandainsatser.

3. *Elitkällor från USA dominerar mer i nyhetsrapporteringen om kriget i Afghanistan än om terrorattackerna i USA.*

I båda fallen kan elitkällor från USA förväntas dominera, dels eftersom elitkällor generellt sett dominerar och dels därför att USA är en elitnation med ett väl utbyggt system för relationer mellan makthavarna och medierna. När det gäller kriget i Afghanistan fanns det en informationsasymmetri i det att de styrande i Afghanistan inte levererade information på alls samma sätt som på den amerikanska sidan. I fallet med terrorattackerna kan tillgången till ögonvittnen och offer förväntas leda till att de får ett större utrymme och att elitkällorna därmed får ett relativt sett mindre utrymme.

4. *Förekomsten av spekulationer är större i nyhetsrapporteringen om terrorattackerna än om kriget i Afghanistan.*

Terrorattackerna mot USA var på alla sätt oväntade, och det fanns ingen säker information om vare sig antalet döda, vilka som låg bakom eller om hur USA kunde tänkas svara på attackerna. Det fanns i den meningen ett kraftigt informationsunderskott, som inte fanns i samband med kriget i Afghanistan där åtminstone en sida (den amerikanska) försåg medierna med information om vad som hade hänt. Därför bör förekomsten av spekulationer vara mindre i det senare fallet.

De fyra följande hypoteserna handlar om förväntade skillnader mellan olika nyhetsmedier.

5. *Förekomsten av spekulationer är mindre i public service-nyheterna och morgonpressen än i TV4 Nyheterna och kvällspressen.*

Spekulationer står i motsatsställning till fakta, och både public service-nyheterna och morgonpressen har uttalade eller implicita krav på sig att vara heltäckande i sina redovisningar och att vara sakliga. Att spekulera är dessutom ett sätt att dramatisera, och det är rimligt att anta att mer kommersialiserade medier därför använder sig av spekulationer som ett sätt att dramatisera och därigenom nå framgång på konkurrensutsatta marknader.

6. *Antalet källor per artikel eller inslag är större i public service-nyheterna och morgonpressen än i TV4 Nyheterna och kvällspressen.*

Att använda sig av många källor är mer kostsamt än att använda sig av få källor. Därför kan man förvänta sig att medier som inte är lika konkurrensutsatta som andra, och som dessutom har ett normativt starkare krav på sig att vara heltäckande i sina rapporteringar, har fler källor per inslag eller artikel än medier som inte har samma krav på sig att vara heltäckande och vars positioner på marknaderna är mer utsatta.

7. *Kvällspressen ägnar mer utrymme åt både terrorattackerna i USA och kriget i Afghanistan än morgonpressen.*

Kvällstidningarnas behov av att sälja lösnummer skapar ett hårdare tryck på dem än på prenumererade morgontidningar att uppmärksamma sensationella och dramatiska händelser, till vilka både terrorattackerna och kriget i Afghanistan hör.[166]

166) Det gäller inte minst bildmässigt, något som behandlas av Nordström 2002.

8. *Olika former av Sverigevinklingar på terrorattackerna i USA och kriget i Afghanistan är vanligare i kvällspressen och TV4 Nyheterna än i morgonpressen och public service-nyheterna.*

Ju mer kommersialiserat ett medium är, desto större är trycket att anpassa sig till medielogiken och nyhetsvärderingens implicita krav på att läsare och tittare ska kunna identifiera sig med nyheterna. Därför är det rimligt att anta att olika former av Sverigevinklingar är vanligare i den lösnummerförsålda kvällspressen och i annonsfinansierade TV4 Nyheterna.

Den nionde och sista hypotesen handlar om den omdiskuterade frågan om huruvida medierna var partiska i nyhetsförmedlingen.

9. *Medierna gav en mer negativ bild av muslimer i allmänhet än av USA och dess allierade.*

Både Sverige och USA tillhör skaran av västliga demokratier, och det mediesystem som svenska medier ingår i är i grund och botten västorienterat. Åtminstone i tider av kriser och krig finns det dessutom en tendens hos medier att sluta upp bakom det officiella perspektivet, vilket i det här fallet handlade om att en västlig demokrati blivit angripen av terrorister med muslimsk tillhörighet. Detta kan antas ha präglat hela nyhetsrapporteringen. Därutöver är stereotypisering en del av medielogiken, och med tanke på det kulturella avståndet till islam och muslimska länder är det enklare och mer tacksamt att använda sig av negativa stereotyper av muslimer än av USA och dess allierade.

Mediebeskrivningen av terrorattackerna mot USA – en översikt

USA under attack; Attacken mot USA; Världen håller andan – dessa var rubriker som mötte läsarna av Svenska Dagbladets, Dagens Nyheters och Aftonbladets förstasidor den 12 september, dagen efter de ödesdigra attackerna. Detta medan Expressens framsida täcktes helt av en bild av platsen där World Trade Center en gång stod och den i sammanhanget lågmälda texten *World Trade Center 11 september 2001*. På baksidan av Expressen fanns en bild av World Trade Center den 10 september 2001; en iscensättning som fångade dramatiken i vad som hade hänt. På Dagens Nyheters framsida dominerade en bild av när World Trade Center kollapsar, medan bilden på Aftonbladets framsida föreställer explosionen när det andra flygplanet flyger in i World Trade Center. På Svenska Dagbladets förstasida kan man se hur människor flyr i panik från tornen som faller i bakgrunden.

Allting – rubrikerna, bilderna, texterna – ger intryck av att världen i och med terrorattackerna i ett slag har förändrats.

När dåvarande chefredaktören Joachim Berner på Expressen på tidningens baksida den 12 september skriver en artikel med rubriken *Världen kommer aldrig att bli sig lik*, fångar han en känsla som många gav uttryck för dagarna kring själva attacken. Bland dem statsminister Göran Persson som i Aftonbladet den 12 september skrev en artikel på nyhetsplats med rubriken *Nu måste vi hålla samman*:

Bilderna som det senaste dygnet nått oss från USA framkallar smärta och bestörtning. Det är inte bilder från en krigszon. Det är bilder av urskillningslös terror riktad mot oskyldiga människor mitt i den amerikanska vardagen. Tusentals människor har omkommit, skadats, chockats, mist anhöriga. Vanliga människor som du och jag har blivit måltavla för en anonym ondska, helt okänslig för människovärdet. Det är en fasansfull tragedi. Vad vi bevittnat är det hittills värsta exemplet på en ny typ av hot mot det öppna demokratiska samhället.

Rubrikerna inne i tidningarna den 12 september talar ett liknande språk: *Terroristdåden*

lamslår världen; Chock, sorg skräck och förtvivlan; Världen blir aldrig densamma igen; Hela världen är våldtagen; Trösten söks i kyrkorna. Paralleller drogs till attacken mot Pearl Harbor 1941, den attack som fick USA att gå in i det andra världskriget. Det drogs också paralleller till böcker och filmer som i fantasins värld gestaltat katastrofer som denna. Men nu var det, som Mats Lundegård skrev i Dagens Nyheter den 12 september, på riktigt:

Världen tittade med fascination och förfäran på de skakiga TV-bilderna från ett brinnande New York. Vi hade alla sett dem förut. Bara det att de inte var på riktigt förut. Nu var det på riktigt, katastrofen på riktigt, det riktiga, verkliga kriget exporterat till amerikanernas hemmaplan. Nedre Manhattan var i ett slag en slaktplats, en namnlös fasa i direktsändning.

Nyheten om terrorattackerna mot World Trade Center på Manhattan i New York, mot försvarshögkvarteret Pentagon i Washington och angränsande händelser var på alla sätt en stor och självklar nyhet. Inte bara minnesbilderna och exemplen ovan visar detta. Det visar sig också vid en sammanställning av hur många tidningsartiklar som skrevs och hur många nyhetsinslag som sändes om den de närmaste dagarna efter ”dagen D”. Med de urvalskriterier som tillämpas här och som presenterades tidigare under rubriken *Metod och material* inbegriper undersökningen sammanlagt 179 TV-inslag och 482 tidningsartiklar. Tabell 1 visar antalet artiklar och inslag i de sju nyhetsmedierna.

Nyheten var stor i alla medier, men samtidigt skiljer sig antalet artiklar och inslag mellan de olika medierna. På tidningssidan skrev kvällstidningarna Aftonbladet och Expressen mest; SVT prioriterade nyheterna högre än vad TV4 Nyheterna gjorde.

Antalet artiklar är emellertid inte något säkert mått på omfattningen av nyhetsrapporteringen. Olika redigeringar kan göra att ett medium har fler nyheter än ett annat, medan båda ägnar lika mycket utrymme åt nyheterna. För att få en säkrare uppfattning om hur

Tabell 1. Antal artiklar och inslag om terrorattackerna mot USA.

	Dagens Nyheter	Svenska Dagbladet	Aftonbladet	Expressen	Rapport	Aktuellt	TV4 Nyheterna
Antal artiklar/ inslag	110	102	143	127	65	74	40

Anm. Det totala antalet undersökta artiklar är 482 och det totala antalet inslag är 179.

Tabell 2. Antal spaltcentimeter och sändningsminuter om terrorattackerna mot USA.

	Dagens Nyheter	Svenska Dagbladet	Aftonbladet	Expressen	Rapport	Aktuellt	TV4 Nyheterna
Antal spaltcentimeter/ sändningsminuter	46 248	37 906	106 780	111 550	114	142	66

Anm. Antal spaltcentimeter och sändningsminuter avrundade till närmast jämna heltal. Antalet spaltcentimeter inkluderar bilder och grafik i anslutning till artiklarna.

stort utrymme nyheterna kring terrorattackerna fick kan antalet spaltcentimeter och sändningsminuter också studeras.

Sammanlagt ägnades alltså cirka 322 minuter, över fem timmar, och 302 484 spaltcentimeter åt att beskriva terrorattackerna mot USA med angränsande händelser under endast fem dagar. Genom att bara titta på TV-nyheternas huvudsändningar kunde man ta del av i genomsnitt drygt 60 minuter om dessa händelser per dag, eller ta del av genomsnitt knappt 60 500 spaltcentimeter tidningstext och -bilder per dag.

Otvivelaktigt var terrorattackerna mot USA och angränsande händelser en meganyhet, även om olika medier ägnade olika mycket utrymme åt nyheten. Oavsett mått var det en större nyhet i kvällstidningarna än i morgontidningarna, och båda kvällstidningarna valde också att ägna sig helt åt den nyheten dagen efter själva attacken, den 12 september. På TV-sidan var det en större nyhet i Rapport och Aktuellt än i TV4 Nyheterna, vilket dock inte säger någonting om hur TV-kanalerna som sådana prioriterade nyheten. Den här undersökningen omfattar ju inte allt programutbud de aktuella dagarna. Klart är emellertid att den kritik som riktades mot Sveriges Television i början av perioden för att man inte prioriterade terrorattackerna tillräckligt högt, den kritiken träffar inte nyhetsprogrammen. Till exempel skrev Mats Pettersson en artikel i Expressen den 13 september med underrubriken *Sveriges Television rapporterade sämst i Norden*. Kärnan i kritiken som är riktad mot SVT i den artikeln är att SVT inte sände kontinuerligt från katastrofområdet medan andra TV-medier gjorde det.

Studerar man antalet publicerade artiklar och inslag som sändes per medium och dag, visar resultatet att den 12 september var den dag som framförallt ägnades åt nyheten om terrorattackerna. 187 artiklar och inslag publicerades och sändes den dagen.

Att den 12 september var dagen då flest artiklar och inslag publicerades och sändes är naturligt. Det var dagen efter själva attacken, och även om TV-nyheterna hann rapportera om händelserna redan den 11 september var det först dagen efter som de fick tid att göra mer planerade och, teoretiskt sett, genomarbetade nyheter.

Som framgår var det en stor mängd artiklar som framförallt kvällstidningarna publicerade redan dagen efter attackerna, särskilt med tanke på att attackerna skedde cirka klockan 15.00 svensk tid. På mindre än 10 timmar hann Aftonbladet skriva 50 artiklar och Expressen 45 artiklar. Aftonbladets New York-korre-

Tabell 3. Antal artiklar och inslag om terrorattackerna i de sju nyhetsmedierna.

	11/9	12/9	13/9	14/9	15/9	16/9	Totalt
Dagens Nyheter	–	24	27	20	18	21	110
Svenska Dagbladet	–	16	26	21	24	15	102
Expressen	–	45	26	26	18	12	127
Aftonbladet	3	50	29	25	19	17	143
Rapport	17	18	13	10	7	*	65
Aktuellt	16	22	16	14	6	*	74
TV4 Nyheterna	12	12	8	5	3	*	40
Totalt	48	187	145	121	95	65	661

*Anm. * betyder att den dagen inte ingår i undersökningen; – betyder att inga artiklar om terrorattacken publicerades den dagen.*

spondent Wolfgang Hansson skrev ensam eller tillsammans med andra journalister tio av dessa artiklar. Det är betydligt fler än de tre artiklar som Expressens New York-korrespondent Håkan Matson skrev, men en av dessa sträcker sig å andra sidan över åtta sidor inklusive bilder och upptar en yta av 7 292 kvadratcentimeter.

Huvuddelen av de inslag som sändes i TV-nyheterna var av traditionellt snitt; förinspelade inslag där en reporter i ord och bild berättar om någon aspekt av verkligheten. Vid sidan av den genren förekommer också telegramnyheter och olika former av liveintervjuer. De senare kan delas upp i tre kategorier: (1) att en journalist intervjuar en annan journalist som befinner sig i studion, (2) att en journalist intervjuar en annan journalist som befinner sig på fältet, samt (3) att en journalist intervjuar externa medverkanden i studion. I de båda första fallen antar den journalist som intervjuas ofta rollen som expert, särskilt när han eller hon befinner sig i studion. I det senare fallet varierar de externt medverkande, men särskilt framträdande kategorier är experter av olika slag och politiker.

Samtidigt som traditionella nyhetsinslag är den vanligaste förekommande genren förekommer olika former av liveintervjuer i sammanlagt 33 inslag, vilket motsvarar knappt en femtedel av samtliga inslag.[167] Framförallt är det journalister på fältet som intervjuas, i synnerhet Sveriges Televisions Lars Moberg från Washington och Marie Nyreröd från New York.

Tabell 4. Inslagens genre i respektive TV-kanal.

	Nyhets-inslag	Telegram	Journalist intervjuar journalist i studion	Journalist intervjuar journalist på fältet	Journalist intervjuar extern medverkande i studion	Totalt antal
Rapport	41	12	3	6	3	65
Aktuellt	40	17	3	10	4	74
TV4 Nyheterna	30	6	1	2	–	39
Totalt antal inslag	111	35	7	18	7	178

Anm. Ett av inslagen i TV4 Nyheterna har kodats som ”annan genre”, vilket förklarar att deras totala antal inslag här skiljer sig från tidigare. Det inslaget bestod av en studiointervju där både förre statsministern Carl Bildt och journalisten Bo Karlström blev intervjuade. Det faller därmed mellan de på förhand definierade kategorierna.

Tabell 5. Artiklarnas genre i respektive tidning.

	Nyhets-artikel	Nyhets-analys	Krönika	Extern skribent	Annan genre	Totalt antal
Dagens Nyheter	95	9	4	–	2	110
Svenska Dagbladet	91	9	2	–	–	102
Aftonbladet	120	3	13	3	4	143
Expressen	110	6	6	1	4	127
Totalt antal artiklar	416	27	25	4	10	482

167) Inklusive det inslag i TV4 Nyheterna i vilket både en journalist och en extern medverkande intervjuas i studion, se anmärkning under tabell 4.

På tidningssidan kan man på motsvarande sätt skilja mellan i första hand nyhetsartiklar, nyhetsanalyser och krönikor. Med nyhetsanalyser avses artiklar som har vinjetten ”analys”, ”perspektiv” eller motsvarande, som explicit förvarnar läsaren om att artikeln kan innehålla delvis subjektiva åsikter från journalistens sida. Med krönika avses artiklar som har vinjetten ”krönika” eller motsvarande, eller som genom bildbyline tydligt signalerar till läsaren att artikeln är personligt hållen. Vid sidan av dessa artikeltyper förekommer också, i det här fallet, att skribenter som är fristående från medierna i fråga (externa skribenter) skriver på nyhetsplats. Dessutom har reservkategorin ”annan genre” använts.

Precis som de traditionella nyhetsinslagen dominerar i TV-nyheterna så dominerar nyhetsartiklarna bland tidningsartiklarna. 86 procent av samtliga artiklar är till formen, vilket inte nödvändigtvis är detsamma som till innehållet, vanliga nyhetsartiklar. Nyhetsanalyser och krönikor är betydligt mindre vanliga, medan externa skribenter och andra genrer tillhör undantagen. De artiklar som har klassificerats som ”annan genre” handlar i huvudsak om artiklar som består endast av bilder och eventuellt rubrik och bildtexter, men som saknar brödtext i traditionell bemärkelse.

Mer intressant är hur stora krishändelser som terrorattacken mot USA kan få tidningarna att upplåta utrymme på nyhetsplats för externa skribenter. Exempelvis fick statsminister Göran Persson, som nämndes ovan, men också förre statsministern Carl Bildt skriva varsin artikel på nyhetsplats i Aftonbladet den 12 september, något som skulle vara svårt att tänka sig under mer normala förhållanden. Men i kristider tycks den normala distansen till svenska politiker ha minskat; då handlar det mer om att bidra till nationell samling. Andra externa medverkande är exempelvis svenskan Catarina Lundgren som bor i New York och som berättar med egna ord om attacken i Aftonbladet den 12 september, och utdrag från e-postbrev som svenskan Maline Casta i New York skickade till sin familj, vilka publicerades i Expressen den 12 september. De får personifiera reaktionerna bland de som bor i New York, samtidigt som de i kraft av att vara svenskar bidrar till att föra händelserna kulturellt sett närmare Sverige och svenskarna.

Om det på ett övergripande plan är likheterna mellan tidningarna som dominerar när det handlar om vilka genrer artiklarna hör till, finns det samtidigt skillnader mellan dem när det handlar om hur vanligt det är att artiklarna illustreras med bilder.[168]

Tabell 6. Andel artiklar om terrorattackerna illustrerade med foto och/eller nyhetsgrafik (procent).

	Foto	Nyhetsgrafik
Dagens Nyheter	36	11
Svenska Dagbladet	44	14
Aftonbladet	75	10
Expressen	74	14
Genomsnitt	59	12

Anm. Siffrorna anger andel artiklar, avrundat till närmaste hela procenttal, som illustreras med foto och/eller nyhetsgrafik. Varje variabel har kodats separat med två svarsalternativ: Ja och Nej. Totala antalet artiklar är 482.

168) Jfr. Nordström 2002.

Som framgår av tabellen är det föga överraskande betydligt vanligare att kvällstidningarna illustrerar artiklarna med bilder än att morgontidningarna gör det. Cirka tre fjärdedelar av kvällstidningarnas artiklar är illustrerade med bilder,vilket är dubbelt så ofta som för Dagens Nyheters del. I genomsnitt är totalt 59 procent av artiklarna illustrerade med bilder. Användande av nyhetsgrafik förekommer också, men inte alls i samma utsträckning. De skillnader som finns mellan tidningarna i användande av nyhetsgrafik är dessutom tämligen små.

Den slutsats man kan dra så här långt är alltså att terrorattackerna i USA var en meganyhet i samtliga medier, men samtidigt att kvällstidningarna gav den större utrymme än vad morgontidningarna gjorde. De illustrerade också artiklarna med bilder oftare än morgontidningarna. I samtliga tidningar dominerar nyhetsartiklar, medan nyhetsanalyser och andra genrer är betydligt ovanligare. Av de olika TV-kanalernas nyhetsprogram gav Rapport och Aktuellt betydligt större utrymme åt terrorattackerna och händelserna kring dessa än vad TV4 Nyheterna gjorde. Även i TV-nyheterna dominerade nyhetsinslag över andra genrer.

Nyhetsrapporteringen dag för dag

Fokus i den här undersökningen är medierapporteringen i samband med terrorattackerna mot USA och USAs attacker i Afghanistan. Att skapa sig en bild av händelseförloppet dag för dag, bortom medierapporteringen, låter sig knappast göras. Det är fortfarande mycket vi inte vet om vad som egentligen hände den 11 september och dagarna därefter.

Däremot är det fullt möjligt att följa nyhetsrapporteringen dag för dag, och se vad medierna lyfter fram som de största händelserna respektive dag. Det är dessutom logiskt, eftersom det är bilderna av verkligheten och inte verkligheten i sig själv som den här undersökningen omfattar. Det är en viktig distinktion.

I den här genomgången kommer fokus att ligga på tidningarnas huvudartiklar. Med huvudartikel avses den artikel som publiceras först på nyhetssidorna.

11 september 2001

Detta var dagen då attackerna skedde, och det var också det som dominerade nyhetsrapporteringen denna dag. För tidningarnas del var det bara Aftonbladet som hann trycka en extraupplaga, och den innehåller tre artiklar om terrorattackerna. *Här bombas skyskrapan; Palestinsk organisation utpekas* och *USA lamslaget efter attackerna* är rubrikerna på de artiklarna. I TVs nyhetssändningar kunde man se de redan välbekanta bilderna på hur planen flyger in i World Trade Center, hur tornen rasar och människor flyr, och på hur Pentagon ser ut efter attacken.

12 september 2001

Eftersom detta är den första dagen som övriga tidningar innehåller artiklar om terrorattackerna, handlar huvudartiklarna framförallt om själva attacken. Svenska Dagbladets huvudartikel är skriven av Anna-Lena Haverdahl och Lena Hennel och har rubriken *Terroristdåden lamslår världen*. Dagens Nyheters huvudartikel är skriven av Mats Carlbom, tidningens korrespondent i USA, och har rubriken *Attacken mot USA*.

Aftonbladets huvudartikel, skriven av Wolfgang Hansson, citerar USAs president George W Bush i rubriken *God bless America*. Den handlar om presidentens första tal till nationen från Ovala rummet. Efter det följer ett antal artiklar som handlar om händelseförloppet den 11 september, skrivet som en form av dagbok. Den första av dessa har rubriken *Den första skräcken*, och intill finns en digital-

klocka som står på 14.45 grafiskt återgiven. Precis under klockan återfinns underrubriken *Planet flyger in i World Trade Center*. Den återföljs av en andra artikel med huvudrubriken *Helvetet fortsätter*. Nu står klockan på 15.03, och underrubriken lyder *Ett plan till kraschar – nu i södra tornet*.

Expressens huvudartikel, som sidmässigt är den andra artikeln i tidningen, är skriven av Håkan Matson. Till skillnad från Aftonbladet som berättar om händelseförloppet i flera artiklar, väljer Expressen att beskriva samma händelseförlopp i en osedvanligt lång artikel.

13 september 2001

Även den här dagen är terrorattackerna huvudnyhet för samtliga undersökta tidningar. Huvudämnet på förstasidan är för morgontidningarna att jakten på terroristerna har börjat. I Dagens Nyheter är rubriken på förstasidan *Terroristjakt i USA*, medan rubriken på förstasidan i Svenska Dagbladet lyder *Spåren pekar mot saudisk terrorist*. I kontrast till detta har Aftonbladet rubriken *Flygvärdinnorna höggs ihjäl av kaparna – då gav piloterna upp*. Den första artikeln, skriven av Leif-Åke Josefsson, handlar dock om terroristjakten. Rubriken och underrubriken är *Vi vet vilka kaparna är* respektive *FBI*: *de var tolv – tre på varje plan*. Artikeln illustreras bland annat av en bild på Mohammad Atta, som pekas ut som en av kaparna.

Expressen valde en annan vinkel på förstasidan, som domineras av en bild av tre brandmän som mitt bland ruinerna och i askan hissar en amerikansk flagga. Huvudrubriken är *Amerika reser sig ur askan*. Liksom i de övriga tidningarna handlar huvudartikeln, skriven av Håkan Matson, emellertid om jakten på terroristerna. Återigen får vi se ett foto av Mohammad Atta. Rubriken är *FBI*: *Han är dödspiloten*.

14 september 2001

Även den här dagen är terrorattackerna huvudnyhet. I Svenska Dagbladet, Dagens Nyheter och Aftonbladet är terroristjakten dominerande på förstasidorna. Huvudrubrikerna är *Tolv terrorister identifierade* (Svenska Dagbladet), *Terroristledaren Usama Bin Ladins män spåras till Sverige* (Aftonbladet) och *bin Ladin utpekad* (Dagens Nyheter). Expressens förstasida täcks av en bild av en sörjande kvinna som håller upp ett foto av en saknad anhörig, och rubriken lyder *Hon ber om ett mirakel*. De två första artiklarna har den gemensamma rubriken *Terrorhot i natt igen* och handlar om den svenska beredskapen respektive att en falsk pilot hade gripits på John F. Kennedyflygplatsen i New York.

Huvudartikeln inne i Aftonbladet handlar om bin Ladin som påstås vara skyldig till dåden. I ingressen sägs att ”Utrikesminister Powell är säker. Terroristledaren Usama bin Ladin ligger bakom attentaten i New York.” Något stöd för det påståendet i form av citat från USAs utrikesminister Colin Powell finns dock inte i den artikeln. Det finns det däremot i huvudartikeln i Dagens Nyheter, som är skriven av Mats Carlbom. Också i Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet handlar huvudartiklarna om terroristjakten och om att Usama bin Ladin pekas ut av USA respektive att spåren efter kaparna bland annat leder till delstaten Florida där de ska ha fått sina flygutbildningar.

15 september 2001

I Dagens Nyheter märks det nu att nyheterna kring terrorattackerna har fått en lägre prioritet. Visserligen återfinns relaterade artiklar på förstasidan, men de ligger inte längre högst upp. Huvudnyheten denna dag handlar om att USA nu mobiliserar och att president Bush har fått fria händer av kongressen i kampen mot terrorismen. Samtidigt rapporterar huvudarti-

keln om att det amerikanska intresset riktas mot Afghanistan, där bin Ladin tros uppehålla sig, och mot intilliggande Pakistan, som man vill ha som allierad i koalitionen mot terrorismen. Även i Expressen handlar huvudartikeln om att *Nu är Bush redo för krig*, för att citera rubriken. På förstasidan är rubriken *Måltavla: bin Ladin*.

I Svenska Dagbladet handlar artiklarna på det första uppslaget om att svenska säkerhetspolisen hjälper FBI i jakten på terrorister, om den amerikanska jakten på skyldiga och om den amerikanska upptrappningen. I Aftonbladet handlar det första uppslaget om *Dödens piloter*, som rubriken lyder. I artikeln identifieras, med hänvisning till oidentifierade källor inom FBI, de sammanlagt 19 kaparna. Förstasidan ägnas dock åt bilder som togs inifrån World Trade Center efter attackerna, och som visar människor som flyr nerför trapporna i det ena av de båda tornen. Rubriken är *Flykten från 71:a våningen*. Samma sak föreställer bilden på Svenska Dagbladets förstasida den här dagen.

16 september 2001

Huvudnyhet i Aftonbladet, Svenska Dagbladet och Dagens Nyheter är att George W Bush i sitt radiotal dagen före förklarat ”krig”. Både Svenska Dagbladet och Dagens Nyheter citerar Bush i rubrikerna till huvudartiklarna: *Vi befinner oss i krig* och *Vi ska röka ut förövarna*. I Aftonbladet är huvud- och underrubriken till huvudartikeln *Bush*: *Gör er beredda* och *Nu förklarar USA krig*. I Svenska Dagbladet och Aftonbladet dominerar detta även förstasidorna, medan Dagens Nyheter på förstasidan framförallt uppmärksammar att många muslimer i Sverige drabbas hårt av terrorattackerna. Rubriken är *En dubbel katastrof*, och i ingressen står det att: ”Många muslimer lider med terroristattackens offer och samtidigt känner de sig utpekade som grupp. Men bilderna av jublande palestinier är missvisande. Det säger en av de ungdomar DN talat med.”

Det är bara i Expressen som nyheten om president Bushs radiotal får en något mer undanskymd plats. Först på sidan 11 skriver Magnus Alselind en artikel med rubriken *Bush: De som krigar mot USA har valt sin egen förintelse*. Istället är Expressens huvudnyhet att *Terrorhot mot SAS-pilot i Sverige fick polisen att stoppa flyg till USA igår*, för att citera rubriken på förstasidan.

I och med den amerikanske presidentens radiotal under lördagen den 15 september förskjuts uppmärksamheten allt mer från vad som har hänt, det vill säga terrorattackerna, till vad som ska hända, det vill säga USAs svar på terrorattackerna. Men ännu ska det, trots spekulationer om snabbare amerikanska insatser, dröja tre veckor innan USA påbörjar attackerna mot Afghanistan som syftar till att på ett eller annat sätt oskadliggöra Usama bin Ladin och hans terroristnätverk al-Qaida.

Mediebeskrivningen av kriget i Afghanistan – en översikt

Efter veckor av spänd väntan på USAs reaktion efter terrorattacken den 11 september kommer svaret den 7 oktober. Strax efter klockan 17.30 svensk tid avfyras de första kryssningsmissilerna från amerikanska och brittiska örlogsfartyg i Arabiska havet och bombplan anfaller mål inne i Afghanistan kring städerna Kabul, Jalalabad och Kandahar. Nyheten toppar förstås alla nyhetssändningarna i Sveriges Televisions nyhetsprogram Rapport och Aktuellt och TV4 Nyheterna på kvällen den 7 oktober och dominerar de fyra granskade tidningarna dagen därpå. Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet toppar sina förstasidor med nyheten om anfallet men har också fortfarande många andra nyheter på förstasidorna. Aftonbladet och Expressen har mer tid till förfogande och låter kriget dominera som enda nyhet. Sidhänvisningarna på deras förstasidor den åttonde oktober anger nyhetens dignitet.

Sidorna 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25 och 26. (Expressen 01 -10 -08)

Sidorna 2, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31 och 36. (Aftonbladet 01 -10 -08)

Alltså har Expressen den första dagen efter krigsutbrottet 25 sidor om denna händelse och Aftonbladet 28 sidor. Totalt omfattar Expressen denna dag 40 sidor och Aftonbladet 48 sidor. Huvuddelen av båda tidningarna ägnas kriget och stora redaktionella satsningar görs på att följa upp olika aspekter av denna utveckling, allt från nyheter från krigsskådeplatsen till amerikanska uttalanden, reaktioner från världens länder och kommentarer och stämningar i Sverige.

Båda kvällstidningarna har ordet *KRIG* överst på sidan, i Aftonbladet med banderollen ”Extra” över rubriken. Därefter väljs två rätt olika sätt att presentera nyheten där Aftonbladet bygger mest på den egna journalistiska insatsen medan Expressen lyfter fram världens oro. Expressen väljer den 8 oktober en bild på den huvudmisstänkte terroristen Usama bin Ladin från den arabiska TV-kanalen al-Jazeera med huvudperson i arméjacka, klassisk huvudbonad och en Kalasjnikov lutad mot bergsväggen. Under rubriken *KRIG* finns fyra underrubriker i punktform:

- *Panik efter anfallet i natt*
- *USA varnar för giftattacker*
- *Usama bin Ladins hot – ord för ord*
- *De är beredda att dö för sin religion*

Det alarmistiska anslaget i Expressen följs upp på insidorna, bland annat i en krönika av Britta Svensson, som beskriver den amerikanske presidenten George W Bush, den brittiske premiärministern Tony Blair och Usama bin Ladin som *Tre män som skrämmer mig*, i en artikel från tidningens USA-korrespondent Håkan Matson om att rädslan för bioterrorism förvandlar New York och andra städer till ”avskurna krigszoner” och i en artikel från Los Angeles där Lars Lindström kan rapportera att också *Hollywood håller andan*.

Aftonbladet väljer en annan TV-bild att dominera sin förstasida, en illustration som föreställer lysgranater och explosioner över Afghanistan vid anfallet. Med hjälp av TV-vinjetten *America strikes back* är det möjligt att identifiera bilden från det amerikanska TV-bolaget NBC. I övrigt förekommer på första sidan två bilder på Aftonbladets egna reportageteam i Tadzjikistan och Pakistan vid sidan av rubriken *Aftonbladet på plats vid gränsen till Afghanistan*. De två teamen får också rejält med plats inne i tidningen, i princip tre hela uppslag.

Den först publicerade nyhetsanalysen är förmodligen Bengt Albons i Dagens Nyheter den 8 oktober och den framhåller den mycket stora globala osäkerhet som blir följden av detta anfall mot Afghanistan:

USA:s och Storbritanniens militära operationer mot terrorister och deras beskyddare i Afghanistan inleder ett nytt skede i historien som medför stora risker och faror och som kastar in världen i en oviss framtid. Denna motattack efter ett oanat terrorangrepp gör att världen känns farligare att leva i, människor blir rädda.

Det stora utrymmet som nyheten om kriget får och den höga prioriteringen av detta material bekräftas vid en grundläggande sammanställning av hur omfattande mediebevakningen är av kriget i Afghanistan i de fyra rikstidningarna och de tre ledande nyhetsprogrammen i det marksända TV-nätet.

En första granskning av hur många artiklar och inslag som ägnas kriget i Afghanistan

visar att de fyra tidningarna totalt publicerar 272 artiklar under de fem första dagar som kriget bevakas 8–12 oktober. Det finns betydligt fler artiklar i ämnet i de båda kvällstidningarna jämfört med morgontidningarna, och när det gäller televisionen förekommer väsentligt fler inslag om kriget i public service-kanalerna jämfört med i kommersiella TV4. Jämfört med terrorattackerna kan noteras att antalet artiklar och inslag den här gången är betydligt mindre och motsvarar lite drygt 40 procent av antalet terrorartiklar.

Antalet artiklar och inslag ska främst ses som en allmän illustration av hur kriget bevakas i de olika medierna och det är givetvis så att detta mått inte är helt rättvisande vid jämförelsen. Tidningar har olika redigeringsprinciper och TV-nyheter har olika formmässiga kännetecken. Ett något bättre sätt är då att betrakta den totala sändningstiden i de granskade nyhetsprogrammen och det totala utrymmet krigsnyheterna får i tidningarna.

Sammanställningen visar här samma mönster som när det gäller antalet artiklar och inslag. Kvällstidningarna ägnar Afghanistankriget mer än fyra gånger så stort utrymme som Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet. Krigsnyheterna dominerar tidningsinnehållet i kvällspressen på ett helt annat sätt än i de båda andra tidningarna. Det är rimligt att tro att kvällstidningarnas redigering med stora bilder och nyhetsgrafik över hela uppslag här förklarar en betydande del av avvikelserna mellan tidningarna.

De tre nyhetsprogrammen i TV sänder ungefär en och en halv timmes nyheter om kriget totalt i de tre granskade kanalerna under de första fem dagarna. I total sändningstid är TV4 Nyheterna i sin 22-sändning dock hälften så lång som de båda andra kanalernas huvudsändning. Betraktas krigsrapporteringen som andelen sändningsminuter av total sändningstid har fortfarande Aktuellt störst andel krigsrapportering (49 procent) medan då båda andra nyhetsprogrammen har stora likheter – Rapport (38 procent) och Nyheterna (37 procent). Nyhetsvärderingen skiljer sig mot den bakgrunden inte särskilt mycket åt i de tre nyhetsprogrammen i TV när det gäller andelen sändningstid man väljer att ge denna nyhet.

Tabell 7. Antal artiklar och inslag om kriget i Afghanistan.

	Dagens Nyheter	Svenska Dagbladet	Afton-bladet	Expressen	Rapport	Aktuellt	TV4 Nyheterna
Antal artiklar/ inslag	63	49	83	77	28	33	15

Anm. Det totala antalet undersökta artiklar är 272 och det totala antalet inslag är 76.

Tabell 8. Antal spaltcentimeter och sändningsminuter om kriget i Afghanistan.

	Dagens Nyheter	Svenska Dagbladet	Afton-bladet	Expressen	Rapport	Aktuellt	TV4 Nyheterna
Antal spaltcentimeter/ sändningsminuter	17 481	12 265	54 859	46 894	57	73	28

Anm. Antal spaltcentimeter och sändningsminuter är avrundade till närmaste heltal. Antal spaltcentimeter inkluderar bilder och grafik i anslutning till artiklarna.

Frågan är då om de olika redaktionerna gör olika prioriteringar under olika faser av kriget. En jämförelse görs därför av de fem första dagarnas bevakning av händelsen i de olika medierna.

Resultatet visar att en knapp tredjedel av alla artiklar och inslag publiceras under den andra dagen av händelseförloppet, vilket således motsvarar den 8 oktober för TV-inslagen och den 9 oktober för tidningsartiklarna. Kriget inleds på tidig söndagskväll, svensk tid, den 7 oktober 2001. De tre stora nyhetsprogrammens huvudsändningar har följaktligen alla några timmar på sig att presentera nyheten för tittarna. Det föranleder en kraftig uppgång av antalet inslag i publicservicekanalerna mellan dag 1 och dag 2 medan Nyheterna däremot har lika många inslag den 8 oktober som den 7 oktober.

För tidningarna är det uppenbart att kvällstidningarna har mer tid än morgontidningarna att bearbeta nyheten och det är ett betydligt fylligare och mer genomarbetat material som redovisas i Aftonbladet och Expressen den 8 oktober, medan Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet fördjupar och breddar den 9 oktober. Sett över längre tid är mönstret detsamma för alla sju analyserade medier: tyngdpunkten ligger under de första dagarna av den granskade perioden och sedan publiceras allt mindre kring kriget.

En sak är väsentlig att erinra om i detta sammanhang. På förmiddagen den 8 oktober 2001 inträffar den värsta flygkatastrofen i flygbolaget SAS historia då två flygplan varav det ena är ett SAS-plan kolliderar på Linateflygplatsen i Milano och alla ombordvarande omkommer. Av förklarliga skäl är detta en mycket stor nyhet i samtliga svenska medier, som också får stor uppmärksamhet i tidningar och i TV-nyheter. Flygolyckan inträffar när kriget i Afghanistan pågått drygt ett dygn och sannolikt påverkar olyckan nyhetsvärderingen av kriget på redaktionerna.

Alla de granskande medierna fortsätter förvisso att rapportera om kriget, men det får sannolikt mindre utrymme i konkurrens med en mycket stor svensk nyhet. Det är också sannolikt så att svenska redaktioner omfördelar sina resurser så att Milanoolyckan ägnas journalistiska uppföljningar som i annat läge hade satsats på krigsutvecklingen. De reportrar som finns på plats i till exempel Pakistan och USA fortsätter givetvis sin rapportering, men de får knappast den plats och det utrymme som hade varit fallet om inte SAS-olyckan

Tabell 9. Antal artiklar och inslag om kriget i Afghanistan i de sju nyhetsmedierna.

	7/10	8/10	9/10	10/10	11/10	12/10	Totalt
Dagens Nyheter	–	9	26	9	7	12	63
Svenska Dagbladet	–	4	17	13	9	6	49
Aftonbladet	–	29	17	14	13	10	83
Expressen	–	27	17	14	7	12	77
Rapport	5	14	2	3	4	*	28
Aktuellt	6	10	6	8	3	*	33
TV4 Nyheterna	4	4	3	2	2	*	15
Totalt antal artiklar/inslag	15	97	88	63	45	40	348

*Anm. * betyder att den dagen inte ingår i undersökningen; – betyder att inga artiklar om attacken mot Afghanistan publicerades den dagen.*

inträffat. Förmodligen har också antalet artiklar och inslag om kriget den 8 och 9 oktober varit större i en sådan situation. Nedgången i bevakning från de två första dagarna är också mer tydlig i Afghanistanfallet jämfört med bevakningen efter terrorattackerna. Det finns anledning att tro att mönstret för Afghanistanbevakningen i de svenska medierna bara delvis är typiskt för krigsrapportering i dag. Konkurrensen med en helt annan nyhet med mycket stort nyhetsvärde påverkar här i fråga om utrymme krigsrapporteringen väsentligt.

Vid sidan av omfattningen av bevakningen är det också befogat att granska vilket slags journalistik som präglar den bevakning som förekommer. Som tidigare konstaterats finns det olika genrer som journalistiken kan höra till. När det gällde bevakningen av Afghanistankriget är bevakningen av mycket traditionellt snitt.

Precis som fallet är vid terrorattackerna uppgår de vanliga nyhetsinslagen till ungefär två tredjedelar av det samlade materialet. Den resterande delen är tämligen lika fördelad mellan telegram, intervjuer av externa medverkande i studion, journalistintervjuer på fältet och reportage. De båda sista kategorierna visar att det vid krigets utbrott finns en redaktionell beredskap inför denna händelse. Reportrar på plats i grannlandet Pakistan är ett exempel. De kan i väntan på att få komma in i krigets Afghanistan göra reportage i grannlandet och rapportera till hemmaredaktionen om de reaktioner på kriget som kommer från grannen i öster.

När det gällde tidningsmaterialet är mönstret likartat vilket framgår i tabell 11.

En mycket stor andel av tidningarnas nyheter har formen av nyhetsartiklar, medan övriga artikeltyper förekommer i mycket begränsad omfattning. Nyhetsanalyser är mest vanliga i Dagens Nyheter och krönikor av egna medarbetare i Expressen. Det är också i en kvällstidning som ett inlägg av en extern

Tabell 10. Inslagens genre i respektive TV-kanal.

	Nyhets-inslag	Reportage	Telegram	Journalist intervjuar journalist i studion	Journalist intervjuar journalist på fältet	Journalist intervjuar extern medverkande-i studion	Totalt
Rapport	15	2	5	3	2	1	28
Aktuellt	19	2	2	–	4	6	33
TV4 Nyheterna	12	3	–	–	–	–	15
Totalt antal inslag	46	7	7	3	6	7	78

Tabell 11. Artiklarnas genre i respektive tidning.

	Nyhets-artikel	Nyhets-analys	Krönika	Extern	Annan	Totalt
Dagens Nyheter	54	9	–	–	–	63
Svenska Dagbladet	47	2	–	–	–	49
Aftonbladet	78	3	1	1	–	83
Expressen	69	5	3	–	–	77
Totalt antal artiklar	249	19	4	–	–	272

skribent förekommer. På samma sätt som vid terrorattackerna är det förre statsministern och moderatledaren Carl Bildt som får tillfälle att själv skriva om kriget i Afghanistan. Den här gången är det också i Aftonbladets spalter. Hans analys kontrasterar i ett väsentligt perspektiv mot tidningens egna skribenter, ledarskribenten Olle Svenning och nyhetsanalytikern Wolfgang Hansson, vilka båda talar om ”hämnd”. I Aftonbladet den 8 oktober skriver Carl Bildt att:

Det handlar inte om hämnd för de tusentals som dödades i terrorattackerna i USA, utan om försvar mot det som kan hända i framtiden. Vi vill inte leva i en värld där massterrorns hot ständigt hänger över oss.

Vidare noterades inledningsvis att kvällstidningarna ägnar krigsutbrottet större utrymme och att detta kan ha att göra med förekomsten av bilder och nyhetsgrafik. Det finns därför skäl att specialstudera andelen artiklar som har denna typ av illustrationer.

Som framgår av tabell 12 är den procentuella andelen illustrerade artiklar mycket högre i Aftonbladet och Expressen när det gäller bilder. Det är ganska sällsynt med text utan bild i de båda kvällstidningarna, medan det förekommer ofta i Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet. Relationerna mellan de båda presstyperna känns igen från rapporteringen av terrorattackerna och snittvärdet, 59 procent, är också exakt det samma vid båda delstudierna.

Nyhetsgrafiken är mer likartat fördelad i de fyra tidningarna och ligger knappt runt 10 procent av alla artiklar, med Aftonbladets andel något över de övrigas. Även när det gäller nyhetsgrafikens andel av det totala materialet finns stora likheter med förekomsten av nyhetsgrafik i samband med terrorattackerna. Mot bakgrund av det faktum att kriget är betydligt enklare att förutsäga än terrorattacken är det anmärkningsvärt att inte mer nyhetsgrafik av bakgrundsinformativt slag finns förberedd på redaktionerna. Eller också är det helt enkelt så att denna typ av illustrationer inte har särskilt hög prioritet vid dessa tillfällen på de fyra tidningar som här har granskats.

En första summering av Afghanistanmaterialet i press och TV är därför att det följer kända mönster på många sätt. Kvällstidningarna ägnar det mer utrymme än morgontidningar och har väsentligt mer bilder. Av nyhetsprogrammen får kriget mest framträdande plats i Aktuellt i Sveriges Television. Pressmaterialet domineras av rena nyhetsartiklar och nyhetsinslag utgör lejonparten av TV-materialet. De flesta medier har mest material om kriget de första dagarna och efter tre dagars rapportering minskar nyheten i betydelse för de här granskade medierna. Den svåra flygolyckan i Italien inverkar på omfattningen av krigs-

Tabell 12. Andel artiklar om kriget i Afghanistan illustrerade med foto och/eller nyhetsgrafik (procent).

	Foto	**Nyhetsgrafik**
Dagens Nyheter	41	6
Svenska Dagbladet	29	8
Aftonbladet	81	12
Expressen	70	8
Genomsnitt	59	9

Anm. Siffrorna anger andel artiklar, avrundat till närmaste hela procenttal, som illustreras med foto och/eller nyhetsgrafik. Varje variabel har kodats separat med två svarsalternativ: Ja och Nej.Totala antalet artiklar är 272.

rapporteringen eftersom den är en minst lika stor nyhet i Sverige.

Nyhetsrapporteringen dag för dag

Tidigare skapades en bild av händelseförloppet kring terrorattackerna med hjälp av de första dagarnas mediebevakning. Analogt görs här en sammanställning av de viktigaste nyheterna dag för dag beträffande kriget i Afghanistan. Utgångspunkterna i den beskrivning som följer är de granskade tidningarnas innehåll i form av ledande artiklar på nyhetsplats respektive dag.

7 oktober 2001

På kvällen, svensk tid, äger attacken mot Afghanistan rum. Det finns med andra ord inga svenska tidningar som har några nyheter om händelsen denna dag.

8 oktober 2001

I de första artiklarna om händelsen dominerar de krigsrelaterade artiklarna. Ett tema är de rent militära operationerna och flera tidningar beskriver utförligt hur de första attackerna skedde, med vilka vapen och mot vilka mål. Dagens Nyheter har en omfattande sådan nyhetsgrafik på sin första sida och Expressen en motsvarande över ett helt uppslag. Aftonbladet visar inte bara en stor nyhetsgrafik om krigets första skede, utan också en om ett senare skede där elitsoldater från USA och Storbritannien ska forcera terroristnätverket al-Qaidas gömställen i bergen.

Den första dagen handlar mycket om vapen, missiler som skjuts upp från fartyg eller skjuts iväg från flygplan. Konfliktens två personliga huvudaktörer, president George W Bush och den utpekade terroristledaren Usama bin Ladin får båda rikligt utrymme i samband med TV-framträdanden. Båda kvällstidningarna har långa utdrag ur presidentens tal till den amerikanska nationen i samband med attacken och liknande utrymme ges bin Ladins förhandsinspelade video där han uppmanar till kamp mot Amerika.

Särskilt detaljerade är ändå knappast skildringarna av vad som hänt under krigets första dygn. Det finns få ögonvittnesskildringar från Afghanistan, men desto fler reaktioner redovisas från resten av världen. *Redo att dö i heligt krig* är rubriken på en artikel i Expressen, skriven av Gunnar Johansson i Peshawar, Pakistan. I samma stad befinner sig Dagens Nyheters Erik Ohlsson och han rapporterar att landet nu förbereder sig för en flyktingvåg. Aftonbladets Peshawarutsände Peter Wennman kommer med uppgiften att folket i staden rasar mot den amerikanska attacken.

Därutöver finns artiklar som beskriver läget i Sverige. Statsminister Göran Persson förklarar att den svenska beredskapen är god och den bilden bekräftas av svenska militärer och säkerhetspolis. Vidare förekommer i de båda kvällstidningarna redan från krigets första dag ett slags expertpaneler dit läsarna kan vända sig med frågor om kriget.

9 oktober 2001

Denna dag är det en stor nyhet att USA inte utesluter tanken att anfalla fler länder i sin jakt på terrorister. Beskedet ges i ett brev från den amerikanske FN-ambassadören till säkerhetsrådet, och fast inga länder nämns i brevet är den allmänna tolkningen att brevet framförallt ska ses som en varning till Irak. Vidare fortsätter de amerikanska bombningarna av talibanernas ställningar i Kabul, Kandahar och den i norr strategiskt viktiga staden Mazar-e-Sharif.

Från grannlandet Pakistan rapporterar de utsända korrespondenterna att protesterna där mot kriget är våldsamma, att byggnader med anknytning till väst sätts i brand och att polis och militär slår tillbaka mot demonstrationerna. En del artiklar börjar behandla flyk-

tingproblemet och en del visar intresse för den Norra alliansens styrkor som i och med bombningarna har fått nya möjligheter att avancera militärt.

Också mediernas roll i kriget börjar på olika sätt uppmärksammas. Den arabiska TV-kanalen al-Jazeera diskuteras en del eftersom det är den enda relativt oberoende TV-kanalen som tillåts sända från Kabul. Förhållandena för medierna aktualiseras också i artiklarna kring den brittiska journalisten Yvonne Ridley som friges efter tio dagar i talibanernas fångenskap då hon utklädd i bourka ertappas av talibanska agenter. Svenska Dagbladet påminner i en artikel om mediernas arbetsvillkor i kriget och att ”krigets första offer är sanningen”. Artikeln illustreras med nyhetsgrafik som visar var olika internationella nyhetsbyråer och TV-bolag har personal stationerade i och omkring Afghanistan.

10 oktober 2001

Talibanernas luftvärn utslaget lyder den sexspaltiga rubriken i topp på Dagens Nyheters förstasida. Uppgiften kommer från försvarsministern i USA, Donald Rumsfield, som summerar tre nätters bombningar. Pentagon visar bildbevis av utslagna militära mål. I pressen förs dock också ett resonemang om huruvida det finns flera militära mål att slå ut och om kriget så här långt har varit framgångsrikt.

En särskild nyhet denna dags är också att USA av misstag bombat en FN-byggnad i Kabul och fyra lokala FN-anställda dödats vid detta tillfälle.

Den tyske förbundskanslern Gerhard Schroeder erbjuder USA tysk trupp i kriget. Ökad uppmärksamhet visas också Norra alliansen som enligt Svenska Dagbladet ”snart kan ha intagit Kabul, när USA har försvagat talibanerna”. I Aftonbladet uppges alliansen vara ”segerviss”.

I USA sprider sig oron för mjältbrand sedan två fall av den sällsynta sjukdomen konstaterats på tidningen The Sun i Florida. 700 anställda testas nu.

I ett nytt videoband från al-Qaida uppger talesmannen Sulaiman Abu Ghaith att nya attacker är att vänta. ”Stormen av flygplan kommer inte att upphöra”, lyder den del av hans tal som citeras mest.

11 oktober 2001

Under den fjärde dagens flyganfall uppger talibanerna att 76 civila dödats och att 100 skadats sedan anfallen inleddes.

I USA pekar president Bush ut 22 män som alla anges vara ”de farligaste terroristerna” som hotar världen med nya terrordåd. Åtta av männen antas befinna sig i Afghanistan, tre i Libanon. Tips som leder till deras gripande kan ge 50 miljoner svenska kronor. Samtliga efterlysta är i sin frånvaro åtalade av en amerikansk Grand jury som granskat bevisen mot dem.

Företrädarna för 56 muslimska länder uppmanar USA vid den islamiska konferensen OIC i Qatar att inte angripa Irak. Konferensen fördömer terrordåden den 11 september, men oroas över civila offer i Afghanistan till följd av kriget där. USAs utrikesminister Colin Powell uppger att inga fler länder ska attackeras just nu.

President Bushs säkerhetspolitiske rådgivare Condoleeza Rice uppmanar nyhetsmedierna att inte direkt utsända inslag från al-Qaida eftersom Vita huset fruktar att det kan förekomma koder och meddelanden i dessa sändningar.

En tredje person i Florida smittas av mjältbrandsbakterier och fallet utreds av FBI. Amerikanska UD uppmanar alla ambassader runt om i världen att skaffa vaccin mot mjältbrand. Falsklarm noteras från hela USA och oron växer.

12 oktober 2001

USA:s bombningar börjar nu ändra karaktär och de så kallade smarta bomberna kompletteras med bombmattor som ska skrämma talibansoldater att desertera. Kabul anfalls för första gången i dagsljus vilket ses som ett tecken på att kriget går in i en ny fas. Talibanerna hävdar att ett stort antal människor dödats den senaste bombnatten. Panik sägs ha utbrutit i Kabul när bomberna föll. Vidare ska 15 människor ha dött när en moské bombas i Jalalabad.

På en presskonferens i Vita huset förklarar president Bush att han inte vet var den terroristmisstänkte Usama bin Ladin befinner sig men att han inte kommer att ge upp försöken att hitta honom: ”Vi ska röka ut bin Ladin ur hans grotta, vi ska ta honom till slut, tillsammans med hans löjtnanter och skurkar och kriminella”, säger presidenten.

I Expressen beskrivs Norra alliansen ingående som ”den oheliga alliansen” och de olika krigsherrarna presenteras. Det konstateras att alliansen efter de amerikanska attackerna är på segerhumör och på frammarsch. Aftonbladet följer Norra alliansen och ett team är nu inne i norra Afghanistan.

FBI varnar för att nya terrordåd kan ske i världen ”inom de närmaste dagarna”. Varningen gäller inte bara USA, utan också Europa och resten av världen. President Bush förklarar att USA tar hoten på allvar, men har beredskap mot nya attacker.

EU förklarar sig redo att skärpa sina regler för penningtvätt i kampen mot den internationella terrorismens finansiering. Anmälningsplikten när det gäller att anmäla misstankar om penningtvätt föreslås utvidgas till grupper också utanför bankvärlden.

TERRORATTACKERNA MOT USA

Dramatiken riktigt hördes i rösterna när Rapport, Aktuellt och TV4 Nyheterna på kvällen den 11 september inledde sina nyhetssändningar. Redan i vinjetterna till de olika nyhetsprogrammen visades de nu kända bilderna på hur planen flyger in i World Trade Center och hur tornen rasar på ett närmast surrealistiskt sätt. I TV4 Nyheterna var Lasse Bengtsson och Petra Nordlund programledare, och Lasse Bengtsson inledde med orden

– Världen före och efter den 11 september 2001. Det värsta terrordådet i historien riktades alltså idag mot USA. I New York kollapsade världens ekonomiska centrum World Trade Center på Manhattan sen två stora passagerarplan som hade kapats körts rakt in i tvillingskyskraporna.

Efter den inledningen fortsatte Petra Nordlund:

– Även Washington där landets regering sitter attackerades. Ytterligare ett passagerarflygplan kraschades in i försvarshögkvarteret Pentagon. Det finns ännu inga säkra uppgifter om antalet döda och skadade, men det står klart att det handlar om tusentals personer.

I Rapport var Katarina Sandström programledare, och när hon inledde sändningen var det med orden:

– God kväll. Det råder närmast krigstillstånd i USA efter de fruktansvärda terrorattackerna idag. Båda tornen i World Trade Center i New York har rasat efter att två flygplan rammat byggnaderna. Även delar av försvarshögkvarteret Pentagon i Washington har kollapsat efter en terrorattack. Det är ännu oklart hur många som skadats eller dödats men det kan handla om tiotusentals personer.

Också när Jarl Alfredius inledde Aktuellts sändning kändes dramatiken och allvaret i både rösten och ordens innehåll:

– God kväll. Ja, terrorattackerna idag i USA befaras ha krävt tiotusentals dödsoffer. En närmast ofattbar katastrof som skakar USA och hela världen. De båda skyskraporna i World Trade Center i New York där 50 000 människor arbetade störtade samman i morse när två flygplan med ungefär en kvarts mellanrum flög rakt in i byggnaderna. Försvarshögkvarteret Pentagon i Washington står i brand, och minst fyra passagerarplan med hundratals människor ombord har kapats och störtats.

Med alla mått mätt var terrorattackerna mot USA, och mer specifikt World Trade Center i New York och Pentagon i Washington, de värsta någonsin. ”Ofattbar” är det ord Jarl Alfredius använder om katastrofen. Det var nästan som om ord att beskriva det som hade hänt saknades, och de paralleller som drogs gick antingen till fiktionens värld eller till händelser i tidigare krig. Som Anders Hellner från Utrikespolitiska Institutet sade i Rapport den 11 september: ”Pearl Harbor, ett modernt Pearl Harbor.” Den stora skillnaden är och var att attacken mot Pearl Harbor 1941 skedde medan det andra världskriget rasade för fullt,

medan det den 11 september 2001 inte pågick något som kan karaktäriseras som ett världs- eller ens regionsomfattande krig. Terrorattackerna tog därför världen med överraskning. Det gällde också medierna, som utan förvarning tvingades att kasta om planeringar och programtablåer för att på bästa sätt kunna rapportera om det oerhörda som hade hänt.[169]

Hur lyckades de svenska medierna med den uppgiften? Eller mer specifikt: hur beskrev Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet, Expressen, Aftonbladet, Rapport, Aktuellt och TV4 Nyheterna terrorattackerna mot USA och relaterade händelser under de första fem dagarnas rapportering? Vilken eller vilka bilder i icke-fotografisk mening av terrorattackerna mot USA och relaterade händelser kunde svenska nyhetskonsumenter ta del av? Lyckades medierna göra det ofattbara fattbart?

Detta är de frågor vars svar ska undersökas i det här avsnittet. I det tidigare avsnittet låg fokus på nyhetsrapporteringens omfattning; i det här avsnittet ligger fokus på nyhetsrapporteringens innehåll i en rad olika avseenden.

Ambitionen är i första hand att ge en beskrivning av medierapporteringen, inte att döma eller fördöma olika enskildheter. Senare kommer resultatet att relateras till de olika teorier som har diskuterats tidigare, och först då blir det aktuellt att värdera mediernas insatser.

Teman i nyhetsrapporteringen

Under fem dagar (se tabell 3) sändes 178 inslag och publicerades 482 tidningsartiklar i de studerade medierna vars ursprung ytterst var terrorattackerna mot USA (tabell 1). Inom den ramen varierade artiklarnas och inslagens huvudsakliga teman väsentligt.

Sammanlagt hade TV-inslagen 107 olika huvudsakliga teman, medan motsvarande antal för tidningsartiklarnas del var 236. I den meningen präglades nyhetsrapporte-

Tabell 13. Huvudsakliga teman i TV-inslagen om terrorattackerna mot USA.

	Antal inslag	Procent
Jakten på de skyldiga/detta är de skyldiga/spaningsarbetet/bin Ladin/al-Qaida	26	15
Konsekvenser av attackerna relaterade till ekonomi	19	11
Reaktioner i omvärlden (exklusive bland muslimer/palestinier och i Sverige)	16	9
Reaktioner i Sverige/bland svenskar	11	6
Reaktioner och stämningar i USA efter attackerna	11	6
Attackerna mot USA	9	5
Flygsäkerhet	8	4
USAs uppladdning/kommande vedergällning	8	4
Attackernas konsekvenser (ej ekonomiska)	8	4
Drabbades och ögonvittnens berättelser	6	3
Pakistans roll och situation/reaktioner i Pakistan	6	3
Övriga	51	28
Totalt antal	179	98

Anm. Procentangivelser är avrundade till närmaste hela tal.

169) Se Morge & Modh 2002; *Pressens Tidning* nummer 14 2001.

ringen av mångfald, och med ”huvudsakligt tema” avses då den dominerande vinkeln eller det dominerande ämnet i en artikel eller ett inslag. ”Attacken mot USA”, ”Öppna samhällets sårbarhet”, ”antal döda”, ”finansvärlden skakad”, ”Volvo öppnar kriscentrum”, ”Personer söker anhöriga som saknas”, ”tre tysta minuter imorgon”, ”psykologin hos George W Bush och hos fanatiker”, ”säkerhetsbranschen vinnare på börsen”, ”kommer USA att attackera Afghanistan” är exempel på några teman.

Med syftet att spegla vad nyhetsrapporteringen på ett övergripande plan handlade om dessa fem dagar, har närliggande teman slagits ihop. Sammanlagt 35 olika kategorier av huvudsakliga teman har bildats. Av tabell 13 framgår vilka tio temakategorier som var vanligast i de 179 TV-inslagen.

Det vanligaste temat handlar om jakten på de skyldiga, vilka som är de skyldiga, spaningsarbetet och om bin Ladin och terroristnätverket al-Qaida. Fördelningen av dessa över dagar är ganska jämn, med en tyngdpunkt i TV-inslagen den 13 september då tio inslag inom den kategorin sändes. Därnäst kommer inslag som på olika sätt handlar om vilka konsekvenser attackerna får relaterat till ekonomi. Det kan handla om världsekonomin, om höjda försäkringspremier eller om att flygbranschen drabbas hårt av att folk på grund av terrorattackerna väljer andra transportsätt framför att flyga. Också här var fördelningen över dagar ganska jämn. Frekvensmässigt på tredje plats kommer inslag som handlar om reaktioner i omvärlden, antingen bland de politiska eliterna eller bland människor i allmänhet. Dessa sändes huvudsakligen den 11 och den 12 september, men också i samband med att tre tysta minuter hölls för offren inom hela EU den 14 september.

Inslag som handlar om själva attackerna – vad som hände, hur de gick till – hamnar frekvensmässigt först på sjätte plats. Dessa nio inslag sändes den 11 och den 12 september, precis i anslutning till attackerna. Detsamma gäller inslag som handlar om flygsäkerhet; de sändes framförallt de första dagarna. Sedan gick rapporteringen över till andra teman. På motsatt sätt förekommer temat på tionde plats, Pakistans roll och situationen eller reaktioner i Pakistan, inte alls de första

Tabell 14. Huvudsakliga teman i tidningsartiklarna om terrorattackerna mot USA.

	Antal inslag	Procent
Jakten på de skyldiga/detta är de skyldiga/spaningsarbetet/bin Ladin/al-Qaida	48	10
Reaktioner i omvärlden (exklusive bland muslimer/palestinier och i Sverige)	45	9
Konsekvenser för/i Sverige, svensk beredskap, svenska kopplingar	32	7
Reaktioner i Sverige/bland svenskar	28	6
Attackerna mot USA	23	5
USA:s uppladdning/kommande vedergällning	21	4
Räddnings- och spaningsarbetet/sökandet efter anhöriga	19	4
Drabbades och ögonvittnens berättelser	18	4
Reaktioner och stämningar i USA efter attackerna	17	4
Flygsäkerhet	16	3
Övriga	215	45
Totalt antal	482	101

Anm. Procentangivelser avrundade till närmaste hela tal.

dagarna utan i stället de två sista dagarna av undersökningsperioden. Inslag som handlar om USAs uppladdning och kommande vedergällning blir också vanligare ju fler dagar som har gått sedan terrorattacken.

Sammanlagt uppgår antalet TV-inslag vars huvudsakliga tema faller inom någon av de tio vanligaste kategorierna till 128, vilket motsvarar 72 procent av samtliga inslag.

Studerar vi vilka kategorier av huvudsakliga teman som är vanligast i tidningsartiklarna visar det sig finnas stora betydande likheter med TV-inslagen.

I likhet med TV-inslagen så är det huvudsakliga tema som förekommer oftast i tidningsartiklarna jakten på de skyldiga, vilka de skyldiga är och så vidare. Flest artiklar på det temat publicerades fredagen den 16 september, men det huvudsakliga temat förekommer samtliga dagar. Reaktioner i omvärlden kommer på andra plats, och dessa artiklar publicerades till övervägande del dagen efter attackerna.

På tredje plats återfinns en kategori av huvudsakliga teman som inte är lika vanlig i TV-inslagen, nämligen konsekvenser av attackerna för och i Sverige samt om andra svenska kopplingar. Dit hör artiklar som handlar om svensk beredskap, hur attackerna påverkar svensk ekonomi, om Hötorgsskraporna med mera. De artiklarna publiceras ganska jämnt över perioden.

Precis som i fallet med TV-inslagen så kommer temat ”attackerna mot USA” först på femte plats, och 14 av dessa publicerades dagen efter attackerna. Till skillnad från TV så återkommer emellertid det temat också följande dagar, i samband med att ny information tillkommer om hur attackerna gick till.

En annan skillnad mellan TV-inslagen och tidningsartiklarna handlar om temat ”reaktioner i Sverige och bland svenskar”, som är mer vanligt förekommande i tidningsartiklarna. Att göra kopplingar mellan terrorattackerna i USA och Sverige och ”nationella vinklingar” tycks vara vanligare i tidningsjournalistiken än i TV-journalistiken. Möjligen beror det på att TV-mediet som sådant är bildorienterat, och att den stora tillgången till dramatiska och sensationella bilder därför gjorde att TV-journalistiken i relativa termer fokuserade mer på USA och mindre på Sverige.

Sammanlagt uppgår antalet tidningsartiklar vars huvudsakliga tema faller inom någon av de tio vanligaste kategorierna till 267, vilket motsvarar 56 procent av samtliga tidningsartiklar. Det är en lägre andel än för TV-inslagen, vilket indikerar att det fanns en större spridning och mångfald i valet av huvudsakliga teman i tidningsjournalistiken än i TV-journalistiken.

Källorna i rapporteringen om terrorattackerna

En central aspekt av journalistiken är valet och användandet av källor, framförallt muntliga källor. Det är via källorna som journalisterna får reda på den information som sedan utgör grunden för TV-inslag och artiklar, och valet av källor får därför stor betydelse för journalistikens innehåll. Ju mer tillförlitliga och auktoritativa källor med tillgång till sann, relevant och i sammanhanget heltäckande information, desto bättre är det från informationssynpunkt. Och omvänt: i den utsträckning källorna sprider falsk eller missvisande information, desto sämre blir journalistiken från informationssynpunkt.

En princip som normativt bör användas för att undvika risken att journalistiken sprider falsk information vidare, är principen om två av varandra oberoende källor. Som Göran Leth och Torsten Thurén har skrivit är det ”en etablerad princip att man inte ska tro på något – i varje fall inte något kontroversiellt – om det inte kan bekräftas av minst två källor som

är oberoende av varandra".[170] Det är särskilt viktigt när informationen handlar om fakta, men i viss utsträckning också när det handlar om förklaringar och åsikter.[171] Vidare kan många olika källor i journalistiken ses som ett mått på mångfald i journalistikens innehåll.

Mot den här bakgrunden är en första fråga dels hur många källor som kommer till tals i form av citat eller talstreck i inslagen och artiklarna, dels hur många omnämnda och samtidigt namngivna källor som kommer till tals.

Till att börja med kan man konstatera att sammanlagt kom 279 respektive 842 källor till tals i form av citat eller talstreck i TV-inslagen respektive tidningsartiklarna. Detta medan antalet omnämnda och samtidigt namngivna källor var 259 och 927 i TV-inslagen respektive i tidningsartiklarna.

Dessa siffror ger intryck av mångfald, men de döljer det faktum att vissa inslag och artiklar kan ha innehållit flera explicita källor medan andra kan ha varit i total avsaknad av sådana källor. Mer belysande är därför att det genomsnittliga antalet citerade källor var 1,6 i TV-inslagen och 1,8 i tidningsartiklarna. Medianen var i båda fallen 1, det vill säga i regel innehöll artiklarna och inslagen *en* citerad källa. På samma sätt var det genomsnittliga antalet omnämnda och samtidigt namngivna källor 1,4 i TV-inslagen och 1,9 i tidningsartiklarna. Också i det här fallet var medianen 1. Som mest förekom 9 olika citerade eller omnämnda och namngivna källor i ett och samma TV-inslag medan det förekom som mest 20 olika citerade eller omnämnda och namngivna källor i en och samma tidningsartikel.

Faktum är att en så stor andel som sammanlagt 64 procent av TV-inslagen och 58 procent av tidningsartiklarna innehöll ingen eller som mest *en* citerad källa, medan motsvarande andel namngivna och citerade källor var 61 respektive 54 procent av TV-inslagen och tidningartiklarna. Resultaten här kan jämföras med de som Anders Sahlstrand fann i sin avhandling om källanvändning i svensk storstadsmorgonpress. I den var medelvärdet 3,0 källor per artikel.[172]

En möjlig förklaring till det låga antalet källor i nyhetsrapporteringen i samband med terrorattackerna i jämförelse med Sahlstrands undersökning, kan vara att konfliktnivån i det förra fallet var låg. När konflikter mellan två eller fler parter förekommer, då tenderar journalistiken nämligen att under normala förhållanden innehålla fler källor än när konflikter inte förekommer.[173] Detta är i sin tur en följd av att opartiskhet är en norm i journalistiken, och att det då är naturligt att låta "båda sidorna" komma till tals när konflikt föreligger.[174]

Nu kan man i och för sig hävda att det faktum att flera terrorattacker samordnat riktas mot ett land verkligen pekar på att det finns en konflikt, men det väsentliga i det här sammanhanget är att attackerna fördömdes av nästan alla. De konflikter som låg bakom terrorattackerna var därför inte särskilt framträdande dagarna omedelbart efter attackerna, åtminstone inte i nyhetsjournalistiken.

Om resultaten ovan relateras till principen om två av varandra oberoende källor, kan man konstatera att en majoritet av artiklarna och inslagen inte uppfyllde den principen, oavsett om man med källa syftar på citerade källor

170) Leth & Thurén 2000, sid. 23ff.
171) Ibid. 2000, sid. 22.
172) Sahlstrand 2000, sid. 100.
173) Ibid. 2000, sid. 101.
174) Se bland annat de pressetiska reglerna i *Spelregler för Press TV Radio*.

eller omnämnda och samtidigt namngivna källor.

Anonyma källor

En annan viktig aspekt av källanvändandet handlar om förekomsten av anonyma källor. Källkritikens yttersta syfte är att skilja sant från falskt, och ska även läsare och tittare kunna vara källkritiska i förhållande till journalistiken är det centralt att journalistiken är öppen med vilka källor den använder sig av. Det är bland annat detta Kovach och Rosenstiel argumenterar för när de hävdar att journalistiken ska vara så transparent som möjligt.[175]

I vissa fall kan det möjligen vara så att journalister måste använda sig av anonyma källor, därför att det ger tillgång till viktig information som de annars inte skulle få ta del av. Valet står i sådana sammanhang mellan två olika journalistiska värden – öppenhet gentemot läsare och tittare eller få tillgång till central information – och det kan hända att vågskålen väger över till förmån för att få tillgång till informationen i fråga även om det kräver att anonyma källor används.

I regel bör dock användandet av anonyma källor undvikas så mycket som möjligt. Mot den bakgrunden är frågan: hur vanligt är det att det i journalistiken explicit förekommer anonyma källor?

Med explicit anonyma källor avses att det i artikeln eller inslaget framgår att det finns en eller flera källor som samtidigt vare sig är citerade eller namngivna, det vill säga att de är anonyma. I det här fallet räknas endast individer som källor, så artiklar eller inslag i vilka det hänvisas till kollektiv som exempelvis ”CNN”, ”FBI” eller ”amerikanska medier” räknas som om det i dem explicit förekommer anonyma källor. Skälet är att så svepande hänvisningar gör det svårt, för att inte säga omöj-

Tabell 15. Förekomst av anonyma källor i inslag och artiklar (procent).

	TV-inslag	Tidningsartiklar
Ja	50	52
Nej	50	48
Totalt	100	100

Anm. Det totala antalet inslag är 179 och det totala antalet artiklar 482. Procentangivelser är avrundade till närmaste hela tal.

Tabell 16. Förekomst av anonyma källor i respektive nyhetsmedium (procent).

	Ja	Nej	Totalt
Dagens Nyheter	54	46	100
Svenska Dagbladet	56	44	100
Aftonbladet	50	50	100
Expressen	49	51	100
Rapport	49	51	100
Aktuellt	53	47	100
TV4 Nyheterna	50	50	100

Anm. Det totala antalet artiklar är 482 och det totala antalet inslag 179. Procentangivelser är avrundade till närmaste hela tal.

175) Kovach & Rosenstiel 2001, sid. 78–86.

ligt, för enskilda läsare eller tittare att kontrollera uppgifterna.

Resultatet visar att det explicit förekommer anonyma källor i runt hälften av TV-inslagen och tidningsartiklarna. Även om en artikel eller ett inslag kan innehålla en eller flera citerade eller namngivna källor vid sidan av den eller de explicit anonyma, är det en stor andel som innehåller åtminstone en explicit anonym källa. Åtminstone om man ställer som krav på journalistiken att den ska vara transparent, öppen och möjlig att kontrollera för läsare eller tittare. I tabell 16 redovisas hur vanligt det är att explicit anonyma källor förekommer i de olika medierna.

Som framgår finns det vissa skillnader i förekomsten av explicit anonyma källor mellan de olika medierna och medietyperna, men de är överlag tämligen små. I den utsträckning som förekomsten av explicit anonyma källor är ett journalistiskt problem då det försvårar för läsare och tittare att vara källkritiska och bedöma informationen, så är det ett gemensamt problem för de medier som ingår i den här undersökningen.

Elitkällor

Vid sidan av att det är väsentligt hur många som får komma till tals och deras grad av synlighet i journalistiken, är det av intresse att studera vilka som får komma till tals. Det ger en bild av källornas spridning, samtidigt som det också kan ge en bild av balansen mellan olika aktörsgrupper på två nivåer. Den första nivån handlar om nationstillhörighet, medan den andra nivån handlar om olika funktionella aktörsgrupper. Med funktionella aktörsgrupper avses exempelvis ”militärer” i förhållande till ”politiker”, ”experter” och ”medborgare” med flera grupper. I tidigare källforskning är det framförallt den andra nivån som har dominerat, och det har då som redan nämnts visat sig att elitkällor dominerar över andra källkategorier.[176]

Att undersöka vilka som får komma till tals kan metodologiskt göras på i grund och botten två olika sätt. I det ena fallet har man en öppen fråga, där varje ny källkategori som förekommer listas. I det andra fallet definierar man på förhand vilka olika källkategorier som är relevanta, och undersöker förekomsten av dessa. I den här undersökningen har det andra tillvägagångssättet valts, och sammanlagt har förekomsten av 41 olika källkategorier undersökts.

När det gäller nationstillhörighet, är det framförallt fem länder som är av intresse. Det första landet är givetvis USA. Det andra landet är Sverige, av lika naturliga skäl. Övriga länder av intresse är Afghanistan, Pakistan och Israel. Att Afghanistan är intressant beror på att det nästan genast pekades ut som det land som hyste den huvudmisstänkte terroristen Usama bin Ladin. Redan den 11 september påannonserade Katarina Sandström ett inslag i Sveriges Televisions Rapport om detta:

– En av dem som misstänks ligga bakom dom här terrordåden är den saudiske terroristen Usama bin Ladin. För några veckor sedan gick han med varningar, gick det ut varningar till amerikanska ambassader och företag om att bin Ladin planerade attacker mot amerikanska mål.

Efter det följde ett inslag signerat av journalisten Love Benigh, i vilket även ett bandat inslag där Usama bin Ladin uttalar sig ingår:

Love Benigh: – Ett annat terroristdåd, sprängningarna av de amerikanska ambassaderna i Tanzania och Kenya. Dåden utfördes 1998 och sammanlagt 224 människor miste livet. Huvud-

176) Strömbäck 2001, sid. 301–331; Sahlstrand 2000, sid. 129–155; Gans 1980.

man bakom misstänks vara den här mannen, Usama bin Ladin, en saudisk miljonär som tros leva i Afghanistan tillsammans med talibaner. Han är islamsk fundamentalist och har flera gånger uttryckt hat mot just USA.

Bin Ladin: – Kriget ska inte stå enbart mellan muslimerna och amerikanerna utan också mellan den islamiska världen och USA och dess allierade.

Love Benigh: – Enligt uppgifter från en Londonbaserad arabisk tidning ska Usama bin Ladin för tre veckor sedan ha varnat för kommande attentat. I en intervju ska bin Ladin ha sagt att det fanns planer på, citat, stora, mycket stora attacker mot amerikanska intressen.

I samma anda skrev Mats Carlbom i Dagens Nyheter dagen efter terrorattackerna, den 12 september, att: "Ingen i USA tvivlar på att det är den saudiske terroristen Usama bin Ladin som ligger bakom den största attacken mot USA sedan japanskt flyg anföll Pearl Harbour. Han tros befinna sig i Afghanistan. I ett uttalande beklagade talibanerna attackerna, men hävdade att Usama bin Ladin inte ligger bakom den."

Blickarna riktades sålunda direkt mot Afghanistan, vilket bara förstärktes av att USAs president George W Bush tidigt uttalade att jakten på de skyldiga också skulle omfatta de stater som närt och skyddat terroristerna. I samma anda sade USAs biträdande försvarsminister Paul Wolfowitz den 14 september att "Det är inte bara fråga om att gripa folk och hålla dem ansvariga, utan om att beröva dem deras fristad och rycka undan deras stödsystem genom att göra slut på stater som stöder terrorism" (Svenska Dagbladet 15/9).

Att Pakistan är ett land av intresse följer av att Pakistan var ett av bara tre länder som upprätthöll diplomatiska förbindelser med talibanregimen i Afghanistan, och av att Pakistan som grannland till Afghanistan tidigt bedömdes som ett nyckelland för USA vid en kommande attack mot Afghanistan. USA utövade därför, enligt artiklar och inslag, ett hårt tryck på Pakistan.

Också Israel är ett land av intresse, inte därför att det var direkt inblandat men därför att det är i princip omöjligt att förbigå Mellanösternkonflikten i en situation som denna. Det visade sig också genom att drygt en procent av artiklarna och inslagen hade kopplingar mellan terrorattackerna och situationen i Mellanöstern som huvudsakligt tema. Således bör, i det här sammanhanget, också palestinier-

Tabell 17. Andel inslag och artiklar med elitkällor från olika länder (procent).

	TV-inslag	Tidningsartiklar
Amerikanska elitkällor	42	40
Afghanska elitkällor	4	4
Pakistanska elitkällor	4	1
Palestinska elitkällor	4	2
Israeliska elitkällor	2	2
Svenska elitkällor	22	23

Anm. Det totala antalet TV-inslag är 179 och det totala antalet tidningsartiklar är 482. I en och samma artikel eller samma inslag kan elitkällor från fler än ett land förekomma. Procentangivelser är avrundade till hela tal.

Kategorin "Amerikanska elitkällor" är en sammanslagning av följande grupper: officiella namngivna och anonyma amerikanska källor, namngivna och anonyma amerikanska politiker, namngivna och anonyma amerikanska militärer, samt namngivna och anonyma amerikanska experter.

na räknas som om de hade en distinkt egen nationstillhörighet, även om de i dag inte har en egen stat.

En analys av vilken nationstillhörighet elitkällorna – politiker, experter, myndigheter och militärer – har, visar att de amerikanska källorna dominerar kraftigt över källor från de andra länder som diskuterats här.

Den amerikanska dominansen är stark, vilket är naturligt med tanke på att det var i det landet som terrorattackerna utspelade sig och med tanke på att USA ännu inte hade inlett några krigsaktiviteter mot Afghanistan. Den vanligast förekommande amerikanska källkategorin var namngivna amerikanska politiker, vilka förekom i 17 procent av TV-inslagen och 16 procent av tidningsartiklarna. Den näst vanligaste amerikanska källkategorin var officiella namngivna källor, det vill säga källor tillhörande den amerikanska administrationen. Det kan då handla om antingen ledamöter av regeringen, tjänstemän i regeringskansliet eller om presidenten. Den källkategorin förekom i 14 procent av artiklarna och inslagen. I vissa fall kan en given källa tillhöra både kategorin ”namngivna amerikanska politiker” och ”officiella amerikanska källor”. Den tredje vanligaste amerikanska källkategorin var anonyma officiella källor, som förekom i 7 respektive 5 procent av inslagen och artiklarna.

Olika eliters tillhörighet till de på förväg specificerade nationerna ger emellertid inte hela bilden. Med tanke på att det redan från början spekulerades om att terrorattackerna skulle få konsekvenser för den internationella säkerheten är det av intresse att se hur ofta företrädare för EU-anslutna länder, för EU-organ och för FN-organ förekommer som källor.[177]

Tabell 17 och 18 visar flera resultat. För det första att amerikanska elitkällor är dominerande. För det andra att företrädare för EU-anslutna länder inte förekommer särskilt ofta som källor. När de väl förekom var det framförallt under de första dagarna efter terrorattackerna, då de fördömde dåden. Ett exempel på det är Storbritanniens premiärminister Tony Blair, som i Rapport den 11 september kommenterade det som hade hänt med följande ord:

– Vi kan bara föreställa oss terrorn och blodbadet där, och de många, många oskyldiga som mist livet. Jag vet att ni, liksom jag, vill framföra vårt djupa deltagande till president Bush och USAs folk i det brittiska folkets namn. Denna massterrorism är den nya ondskan i vår värld. Den begås av fanatiker som

Tabell 18. Andel inslag och artiklar med olika kategorier av elitkällor (procent).

	TV-inslag	Tidningsartiklar
Företrädare för EU-anslutna länder	7	8
Företrädare för EU-organ	1	1
Företrädare för FN-organ	0	1

Anm. Det totala antalet TV-inslag är 179 och det totala antalet tidningsartiklar är 482. I en och samma artikel eller samma inslag kan flera kategorier av källor förekomma. Procentangivelser avrundade till hela tal.

177) Med EU-organ avses EU-kommissionen, Europeiska Centralbanken eller dess säkerhetspolitiske talesman Javier Solana. Med företrädare för FN-organ avses exempelvis generalsekreteraren Kofi Annan eller företrädare för UNHCR och dylikt.

struntar helt i livets okränkbarhet. Vi, världens demokratier, måste samlas för att tillsammans bekämpa och utrota denna ondska från världen.

Ett annat resultat är frånvaron av företrädare för EU- eller FN-organ som källor. Båda dessa transnationella organisationer spelade en mycket undanskymd roll i medierapporteringen. Det är måhända inte så förvånande i fallet med EU. Däremot är det något anmärkningsvärt att FN spelade en så undanskymd roll, med tanke på att medierna väldigt tidigt började spekulera om ett framtida amerikanskt anfall mot Afghanistan. FNs säkerhetsråd antog också den 13 september ett uttalande mot terrorn. Det togs upp av bland annat Svenska Dagbladet den 14 september i en artikel av deras säkerhetspolitiske reporter Mikael Holmström:

FN:s säkerhetsråd antog [...] ett fördömande uttalande mot terrorn. FN manar till samarbete för att ställa inte bara terroristerna utan också dem som understött dem till svars. FN säger också att det inträffade är ett "hot mot internationell fred och säkerhet" – den formel som brukar motivera väpnat våld.

Men inte ens i denna artikel, som explicit tar upp FN, kommer någon företrädare för FN till tals. FN omtalas i artikeln, men dess företrädare kommer inte själva till tals. I den bemärkelsen präglades rapporteringen dagarna efter terrorattackerna mindre av att det handlade om en världskonflikt under uppbyggnad, och mer av att det handlade om en primärt sett nationell katastrof, om än med internationella konsekvenser på olika plan. I första hand drabbade den emellertid USA.

Drabbade som källor

I de första artiklarna och inslagen förekom det uppgifter om att så många som tiotusentals människor eventuellt hade dödats i terrorattackerna. Osäkerheten var stor, men en återkommande uppgift var att cirka 50 000 människor hade sin arbetsplats i World Trade Center. Därutöver sades det att ytterligare ungefär 150 000 människor passerar genom byggnaderna på väg till sina arbeten. Till dessa potentiella offer i World Trade Center tillkom de som arbetade i militärhögkvarteret Pentagon och de som var passagerare i de kapade planen.

Till spekulationerna om antalet döda återkommer vi senare. Att det fanns ett stort journalistiskt intresse för offren för attackerna är emellertid berättigat och naturligt. Det passar dessutom medielogiken och dess tekniker personifiering, intensifiering och konkretisering. Verkliga människor drabbade av verkliga katastrofer berör starkt, de förmår fånga uppmärksamheten, och de bjuder på berättelser som i sig själva är så fyllda av dramatik att någon ytterligare journalistisk bearbetning knappast behövs. Som vi såg tidigare hade också 6 procent av TV-inslagen och 18 procent av tidningsartiklarna drabbades och ögonvittnens berättelser som huvudsakligt tema.

Att dessa berättelser många gånger är oerhört gripande behöver knappast sägas. Expressen hade till och med ett uppslag den 15 september med rubriken *Ödena som alla i USA talar om*. Där kan man bland annat ta del av följande öde:

Ruth Clifford McCourt, 45, från New London, Connecticut, och hennes fyraåriga dotter var på väg till Los Angeles. Lilla Juliana hade blivit lovad att få gå på Disneyland. I stället kraschade deras plan mot World Trade Center.
Där jobbade Ruths bror Ronnie Clifford, 47. Han sprang för livet nedför brandtrapporna och hann ut i tid. När han såg skyskraporna dråsa samman var han chockad men glad att han överlevt. När han fick reda på att båda planen kom från Boston fick han panik.

– Jag hade i bakhuvudet att Ruth skulle åka från Boston till Los Angeles omkring halv åtta på morgonen, sa Ronnie till sin bror John Clifford.

Ronnie själv överlevde alltså, medan hans syster och systerdotter dog i det plan, som flög in i det torn, som Ronnie lyckades rädda sig ur. En annan gripande berättelse som Expressen också berättar om denna dag handlar om Sean Hughes och hans fru Melissa.

Sean Hughes fru ringde från ruinerna så han tror fortfarande på ett underverk. När han lyssnade av sin telefonsvarare efter attacken mot New York hörde han sin hustrus förtvivlade röst:
– Sean, det är jag. Jag ville bara att du ska veta att jag älskar dig och att jag sitter fast i den här byggnaden i New York. Ett plan träffade byggnaden, eller en bomb exploderade, de vet inte. Men det är en massa rök och jag ville bara att du ska veta att jag älskar dig för evigt, sade hustrun Melissa, 31.

Andra artiklar och inslag om de drabbade handlar om de anhöriga som söker bland sjukhusen efter saknade anhöriga; som sätter upp lappar med bilder på de saknade med vädjan om hjälp att hitta dem.

Trots att verkligheten själv i dessa fall erbjuder mycket dramatik, finns det också exempel på artiklar och TV-inslag som därutöver journalistiskt dramatiserar det som har hänt. Det gäller exempelvis de elva artiklar vars huvudsakliga tema är vad som hände i planen. Ett exempel på det är en artikel i Aftonbladet den 13 september, skriven av Peter Wennman. Ingressen lyder:

Plötsligt hörs den lugna, iskalla rösten från en av kaparna: – Gör ingenting dumt. Du kommer inte att bli skadad. Men piloten vet redan att terroristerna har skurit halsen av två flygvärdinnor längst bak i planet. Och han vet att han själv står på tur.

I samma artikel tar journalisten upp fallet med syskonen McCormick:

Mitt i terrorn finns även Ruth McCormick med sin fyraåriga dotter. Kanske tänker hon på sin bror John Clifford, som jobbar i World Trade Centers södra torn. Hon har ingen aning om att hon snart ska komma nära honom. Väldigt nära. John Clifford flyr nerför trapporna när denna Boeing 767, med hans syster och systerdotter ombord, slår in i skyskrapan några våningar över kontoret.

I Expressen den 14 september publicerades sammanlagt fyra helsidor inklusive bilder med den gemensamma rubriken *De oskyldiga i kaparnas plan*. Samtliga dessa artiklar är skrivna av Lars Lindström. I en av dem kan man läsa om den 32-årige Peter Hanson som var på väg till Kalifornien tillsammans med sin 2-åriga dotter. Enligt artikeln ringde han hem och sade att ”planet kommer att störta” till sina släktingar. Svenska Dagbladet publicerade samma dag en artikel skriven av Erik Sidenbladh med rubriken *Offrens sista ord*. Den avslutas på följande sätt:

Sista samtalet kom från flygvärdinnan CeeCee Lyles. Hon ringde sin man, i bakgrunden hördes skrik och gråt. ”Jag vill bara säga att jag älskar dig. Och alla fyra ungarna” (sic). Så bröts all kontakt.

I vissa av de här artiklarna är det svårt att avgöra vad som är fakta och fiktion. Det är också svårt att avgöra vilka som är de egentliga källorna, när det hänvisas till vad personer som dog i attackerna tänkte och sade. Det är ju knappast de drabbade själva som är de egentliga källorna, men i artiklarna behandlas de som om de är det. Mest troligt är att de svenska journalister som har skrivit dessa artiklar har hämtat sina uppgifter från amerikanska medier eller internationella nyhetsbyråer, eftersom ungefär samma berättelser och citat

återkommer i flera av de svenska tidningsartiklarna. I regel finns det dock inte några hänvisningar till vilka amerikanska medier de i så fall hämtat uppgifterna från.

Genomgående är de därför mycket svåra att bedöma från källkritisk synpunkt. Vad som däremot är möjligt är att undersöka hur vanligt det är att direkt och indirekt drabbade förekommer eller framställs som källor i artiklarna och inslagen. Det avgörande är alltså i det här fallet inte vilken eller vilka journalisternas egentliga källor är, utan i vilken utsträckning de journalistiska framställningarna innehåller drabbade som källor.

Här bör man skilja mellan olika kategorier av ”drabbade”, till att börja med mellan direkt och indirekt drabbade. Med direkt drabbade avses personer som är fysiskt drabbade av attackerna, som befann sig i någon av de angripna byggnaderna, eller som förlorat någon nära anhörig. Med indirekt drabbade avses personer som drabbats indirekt, exempelvis genom att flyg ställdes in som en följd av attackerna.

I tabell 19 redovisas i hur stor andel av inslagen och artiklarn som direkt och indirekt drabbade förekommer eller framställs som källor. Den visar också hur vanligt det är att amerikanska räddningsarbetare, ögonvittnen till attackerna samt ”vanliga” amerikanska medborgare förekommer eller framställs som källor.

De vanligaste kategorierna av drabbade är de direkt drabbade och ”vanliga” amerikanska medborgare. Den senare gruppen består av människor som förekommer i artiklarna och

Tabell 19. Andel inslag och artiklar där drabbade förekommer eller framställs som källor (procent).

	TV-inslag	Tidningsartiklar
Direkt drabbade amerikaner	7	8
Indirekt drabbade amerikaner	3	5
Amerikanska räddningsarbetare	4	4
Ögonvittnen	4	5
”Vanliga” amerikanska medborgare	10	8

Anm. Det totala antalet TV-inslag är 179 och det totala antalet tidningsartiklar är 482. I samma artikel eller samma inslag kan flera kategorier av källor förekomma. Procentangivelser är avrundade till närmaste hela tal. Samma person kan bara höra till en kategori av källor.

Tabell 20. Andel inslag och artiklar där olika elitgrupper förekommer som källor (procent).

	TV-inslag	Tidningsartiklar
Amerikanska politiker	20	17
Amerikanska militärer	1	1
Amerikanska experter	1	3
Svenska politiker	7	7
Svenska militärer	2	3
Svenska experter	11	12

Anm. Det totala antalet TV-inslag är 179 och det totala antalet tidningsartiklar är 482. I samma artikel eller samma inslag kan flera kategorier av källor förekomma. Procentangivelser är avrundade till närmaste hela tal.

inslagen inte därför att de är direkt eller indirekt drabbade eller därför att de har en specifik yrkesroll, utan snarare därför att de är ”vanliga” amerikaner som har olika former av reaktioner på och åsikter om vad som har hänt eller hur USA bör agera. De får också på olika sätt förekomma som källor för att illustrera hur stämningarna är i USA efter attackerna.

Några egentliga skillnader att tala om mellan de båda medieformaten finns inte i det här avseendet.

Politiker, experter och militärer som källor

Av resultaten så här långt att döma så är amerikanska elitkällor den vanligaste källkategorin. De förekommer oftare än elitkällor från andra länder och från transnationella politiska organ, och oftare än olika kategorier av drabbade. Det bekräftar resultaten från tidigare forskning om källanvändning under mer normala journalistiska arbetsförhållanden. Samtidigt är ”elitkällor” knappast ett entydigt uttryck, vilket gör att det finns skäl att studera vilka funktionella grupper tillhörande eliten som förekommer oftast som källor.

Resultatet (tabell 20) visar några intressanta förhållanden. För det första att det inte finns några egentliga skillnader mellan TV-inslagen och tidningsartiklarna. För det andra är det tydligt att vad gäller amerikanska elitkällor så dominerar politikerna starkt. Amerikanska militärer och experter förekommer sällan som källor. Om vi jämför det med förekomsten av svenska elitkällor, så är mönstret annorlunda. Här är det experter som är den vanligaste kategorin elitkällor. Vad det visar är att medan attackerna för amerikansk del ställde krav på politisk handling och respons, så fanns inte motsvarande krav i Sverige. Istället fanns det här en strävan efter dels att försöka ringa in vem eller vilka som var ansvariga, dels att försöka förstå hur terrorattackerna kunde vara möjliga, dels vilka säkerhetspolitiska konsekvenser dessa förde med sig för svensk del.

Spekulationer

Detta leder in på frågan om förekomsten av spekulationer i journalistiken. Enligt ett klassiskt synsätt för vad beskrivande och objektiva nyheter ska handla om ska en nyhetsartikel eller ett nyhetsinslag svara på frågorna ”Who said what to whom, when and why”.[178] Den amerikanske sociologen Michael Schudson skriver i samma anda att: ”The belief in objectivity is a faith in facts, a distrust of values, and a committment to their segregation.”[179]

Att den här synen har ett fortsatt stöd visar sig bland annat när Kovach och Rosenstiel listar journalistikens grundläggande element, där den första punkten är att journalistikens främsta skyldighet är att hålla sig till sanningen. Omskrivet innebär det att journalistiken ska koncentrera sig på fakta, vad vi faktiskt vet om någonting. Det ska dessutom handla om någonting som har hänt, för om det som ligger i framtiden finns det logiskt sett ingen möjlighet att avgöra om något är fakta eller inte. Här är det fråga om spekulationer, som först i efterhand går att avgöra om de var riktiga eller inte. Språkligt kommer ordet ”spekulera” från det latinska ordet *speculari*, som betyder speja.[180] Man söker alltså efter någonting som man ännu inte har sett, eller vet med säkerhet. I den stund spekulationerna uttalas står de sålunda i motsatsställning till fakta.

178) Patterson 2000, sid. 249.
179) Schudson 1978, sid. 6.
180) *Våra ord* 1995.

Tidigare forskning visar emellertid att spekulationer är förhållandevis vanligt förekommande i journalistiken.[181] Exempelvis förekom det spekulationer i mellan 41 och 58 procent av tidningsartiklarna och TV-inslagen under de tre senaste veckorna före riksdagsvalet 1998, i samma medier som undersöks här.[182]

Förekomsten av spekulationer i journalistiken hänger samman med att journalistiken över tid kommit att bli mindre beskrivande och mer tolkande. Dels har så kallade nyhetsanalyser – artiklar publicerade på nyhetsplats där journalister analyserar en händelse eller ett skeende – enligt bedömare blivit vanligare, dels förekommer tolkningar också i det som till formen ser ut som raka nyhetsartiklar – eller inslag.[183] Om faktaredovisning utgjorde kärnan i den klassiska eller ”moderna” samhällsjournalistiken, så har tolkning kommit att bli kärnan i en ”senmodern” samhällsjournalistik. Sålunda skriver Monica Djerf-Pierre och Lennart Weibull att ”1990-talets senmoderna journalistik uttryckte även en förändrad journalistroll som avlägsnat sig från den neutrala förmedlaruppgiften och speakerrollen i den klassiska journalistiken. Journalisterna blev till synliga och aktiva deltagare i den egna journalistiska berättelsen.[...] Journalisten fungerar om uttolkare av andra aktörers intentioner och känslor men också av händelsernas vidare mening och innebörd.”[184] Resultatet, skriver Brian McNair, ”is an ’expert journalism’ which is frequently less than expert”.[185]

Om journalistiken har blivit mer tolkande och att spekulationer har blivit vanligare i ”normal” nyhetsjournalistik, då borde spekulationer förekomma också i journalistiken dagarna efter terrorattacken. Möjligen kan vi också förvänta oss att en viss typ av spekulationer förekommer allt oftare ju fler dagar som hinner passera sedan själva attacken. I samband med Clinton-Lewinskyaffären visade det sig till exempel att ju mindre nytt det fanns att rapportera, samtidigt som det bedömdes finnas ett stort intresse för ”affären”, desto vanligare blev spekulationerna.[186] De fyllde det tomrum som uppstod av kombinationen av stort intresse och brist på nya fakta.

Av särskilt intresse i den här undersökningen är hur vanliga spekulationerna var om (1) vilka som låg bakom terrorattackerna, (2) hur många som dog i terrorattackerna,[187] (3) fler kommande terrorattacker mot USA, (4) terrorattacker mot andra länder, (5) USA:s svar på terrorattackerna, (6) effekter på den internationella säkerheten och (7) världsekonomin.

Av dessa olika former av spekulationer var det emellertid bara tre som förekom i mer än 10 procent av TV-inslagen och artiklarna, nämligen om vilka som låg bakom terrorattackerna, om antalet döda samt om USAs svar. Då har samtliga uppgifter om någon av dessa aspekter räknats som spekulationer, eftersom någon visshet om vilka som låg bakom attackerna, hur många som dog eller om USAs svar inte kunde sägas finnas de första fem dagarna efter attackerna mot World Trade Center och Pentagon. I fallet med anta-

181) Strömbäck 2001; Kovach & Rosenstiel 1999.
182) Strömbäck 2001, sid. 328.
183) Strömbäck 2001; Kovach & Rosenstiel 1999; McNair 2000; Djerf-Pierre & Weibull 2001.
184) Djerf-Pierre & Weibull 2001, sid. 348.
185) McNair 2000, sid. 77.
186) Kovach & Rosenstiel 1999.
187) För att en spekulation om antalet döda ska anses förekomma räcker det med att det förekommer obekräftade uppgifter om antalet döda och/eller saknade. Det gäller även om spekulationerna endast avser någon subgrupp, exempelvis svenskar eller räddningsarbetare.

Tabell 21. Andel artiklar och inslag där olika former av spekulationer förekommer i respektive nyhetsmedium (procent).

	Spekulationer om vilka som låg bakom terrorattackerna	Spekulationer om antalet döda i terrorattackerna	Spekulationer om USAs svar på terrorattackerna
Dagens Nyheter	27	11	20
Svenska Dagbladet	28	22	15
Aftonbladet	30	12	12
Expressen	27	13	17
Rapport	20	18	25
Aktuellt	24	22	24
TV4 Nyheterna	35	19	22

Anm. Siffrorna anger andelen artiklar/inslag där respektive spekulation förekommer, avrundat till närmaste hela tal. I samma artikel kan flera typer av spekulationer förekomma. Det totala antalet tidningsartiklar är 482 och det totala antalet TV-inslag är 179.

let döda i terrorattackerna innebär det att varje uppgift om antalet döda och/eller saknade har räknats som en spekulation. I exempelvis Expressen den 12 september var en rubrik *Uppgift i natt: 10 000 döda*, och i artikeln skriver journalisten Håkan Matson att:

I flygplanen fanns 266 människor, som alla dödades. I går talade de första – hemska – rapporterna om 10 000 döda i New York, men det mildrades under kvällen. Sent i natt kom uppgifter att minst 200 brandmän dödats och att minst 78 poliser saknades.

I samma anda skrev Lennart Pehrson i Dagens Nyheter den 13 september att:

Vid sidan av de 266 personer som omkom i de fyra kapade flygplanen kunde Rudy Giuliani bara bekräfta att i New York hade ytterligare 41 personer dödats, en bråkdel av vad den slutliga siffran kommer att bli. 259 brandmän och poliser var rapporterade som saknade och det fanns inga förhoppningar om att annat än att den slutliga dödssiffran kommer att räknas i åtskilliga tusental.

Dessa exempel är en illustration av hur spekulationer om antalet döda kunde ta sig uttryck i tidningarna. I tabell 21 redovisas i hur stor andel av artiklarna och inslagen som de vanligaste spekulationerna förekom i respektive nyhetsmedium.

Totalt förekommer spekulationer om vilka som låg bakom terrorattackerna i 25 procent av TV-inslagen och 28 procent av tidningsartiklarna, medan spekulationer om antalet döda förekommer i 20 respektive 14 procent av TV-inslagen och tidningsartiklarna. Spekulationer om USAs svar förekommer i 24 respektive 16 procent av inslagen och artiklarna.

Som framgår av tabellen ovan är det svårt att urskilja några mönster när det handlar om vilket eller vilka medier som är mest benägna att spekulera. När det handlar om spekulationer om vilka som låg bakom terrorattackerna är de vanligast förekommande i TV4 Nyheterna och Aftonbladet. När det handlar om spekulationer om antalet döda är de vanligast i Aktuellt och Svenska Dagbladet. Och när det handlar om spekulationer om USAs svar på terrorattackerna är de vanligast i TV-nyheterna följt av Dagens Nyheter. Vare sig medietyp (TV/tidningar) eller mediekategori (morgonpress/kvällspress, public service/TV4) tycks sålunda ha något samband med förekomsten av spekulationer.

Tittar man istället på hur vanligt förekommande spekulationerna om vilka som låg bakom terrorattackerna är per dag i relation till det totala antalet artiklar och inslag respektive dagar, visar det sig finnas några mönster.

Figur 4. *Spekulationer om vilka som låg bakom attackerna respektive dag och för medietyp (procent).*

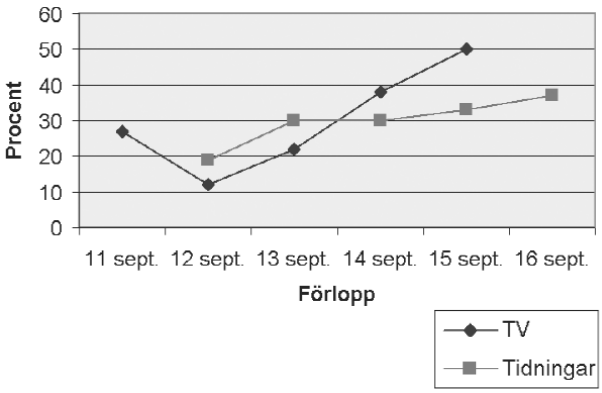

Anm. Figuren visar den procentuella andelen inslag och artiklar som innehåller spekulationer om vilka som låg bakom terrorattackerna olika dagar för TV respektive tidningar. Det totala antalet TV-inslag är 179 och det totala antalet tidningsartiklar är 482.

Figuren visar tydligt hur andelen spekulationer om vilka som låg bakom terrorattackerna ökar mot slutet av mätperioden, framförallt i TV. Den 11 september sändes sammanlagt 45 inslag om terrorattackerna, och i 27 procent av dessa förekom spekulationer om vilka som låg bakom terrorattackerna. Sedan minskar andelen, för att återigen öka mot slutet av perioden. På samma sätt visar resultaten att en större andel artiklar innehöll spekulationer om vilka som låg bakom terrorattackerna, mot slutet av perioden än i början.

I praktiken kunde dessa spekulationer ta sig olika uttryck. I Expressen den 12 september skriver till exempel Knut-Göran Källberg en artikel med ingressen:

I dag skulle terroristen Usama bin Ladin stått inför amerikansk domstol, åtalad för dubbelbomben i Afrika som krävde 257 människors liv. Den federala domstolsbyggnaden ligger intill World Trade Center. Ingen trodde att han skulle komma. I stället kom flygplanen med sprängämnen som förintade de väldiga 110-våningsskraporna.

I ingressen framstår det som säkerställt att den skyldige är Usama bin Ladin. I andra artiklar framskymtar emellertid en något större tveksamhet. I exempelvis Svenska Dagbladet den 13 september var förstasidesrubriken *Spåren leder mot saudisk terrorist*. I en av artiklarna skriver journalisten Karin Henriksson att:

Det finns uppgifter om att avlyssnad information hade nått medlemmar i olika kongressutskott. Men tal om att ledtrådar pekar mot ex-saudiern Usama bin Ladin tycks än så länge vara spekulationer, även om Washington Post återger källor som bekräftar att man har bevis som tyder på att bin Ladins grupp al Queda var inblandad.

I artikeln framgår det att spekulationerna är just spekulationer. Det framgår också av en artikel skriven av Mats Carlbom samma dag, men som i fallet Svenska Dagbladet hänvisas också här till anonyma källor som sägs hävda att bin Ladin är skyldig: ”Anonyma talesmän för regeringen säger med allt större säkerhet att den saudiske terroristen Usama bin Ladin ligger bakom dåden i New York och Washington”. Redan nästa dag kunde emellertid samma tidning i huvudrubriken på förstasidan slå fast: *bin Ladin utpekad*. Detta efter att den amerikanske utrikesministern kvällen före pekat ut bin Ladin som skyldig.

Trots att inga bevis för bin Ladins skuld hade presenterats, var det nu ett etablerat faktum i journalistiken vem som var ansvarig. Någon kritisk hållning från journalisternas sida när det gällde olika uppgifter om vilka som låg bakom terrorattackerna är svår att spåra. Det var nästan som om alla ville få ett

ansikte på fienden, och när ett sådant erbjöds av de amerikanska myndigheterna, experter eller andra medier togs uppgifterna tacksamt emot utan den skepsis eller misstro som journalister annars tenderar att hysa gentemot politiska makthavare i såväl amerikansk som svensk journalistik.[188]

Detsamma gäller uppgifterna om flygplanskaparna. När FBI enligt uppgifterna i medierna hade identifierat hur många och vilka kaparna var fördes det vidare som sanningar. *Här är de som startade allt* löd sålunda rubriken i Expressen den 15 september, med underrubriken *FBI namnger 19 misstänkta dödspiloter*. I samma anda skrev Leif-Åke Josefsson i en artikel i Aftonbladet den 13 september att: ”FBI och CIA är redan terroristerna och självmordspiloterna på spåren. De tros vara tolv. Tre på varje plan. En är identifierad som Mohamed Atta, en annan som Marwan.” Rubriken var: *”Vi vet vilka kaparna är”*, ett citat i rubriken som inte återfinns i artikeln och som inte kopplas till någon namngiven källa.

Figur 5. *Spekulationer om antalet döda i terrorattackerna respektive dag och för medietyp (procent).*

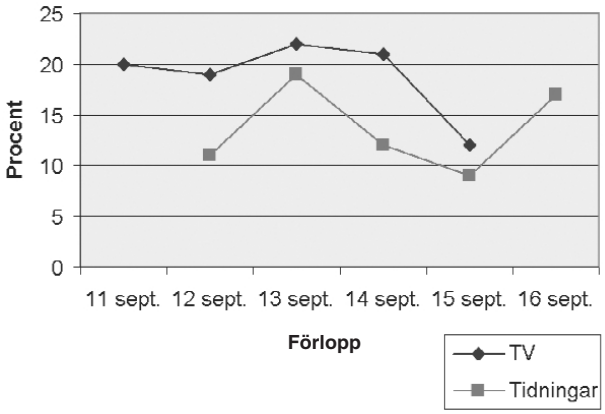

Anm. Figuren visar den procentuella andelen inslag och artiklar som innehåller spekulationer om antalet döda som följd av terrorattackerna olika dagar för TV respektive tidningar. Det totala antalet TV-inslag är 179 och det totala antalet tidningsartiklar är 482.

När det gäller förekomsten av spekulationer de olika dagarna om antalet döda visar det sig inte finnas samma tydliga mönster som i fallet med spekulationerna om vilka som låg bakom terrorattackerna.

En svag tendens är att andelen artiklar och inslag i vilka spekulationer om antalet döda i terrorattackerna minskar i takt med att dagarna går. För tidningarnas del ökar emellertid andelen artiklar den sista dagen som ingår i undersökningen, den 16 september, något som huvudsakligen är en effekt av att det totala antalet artiklar är mindre den dagen. I absoluta antal var förekomsten av spekulationer om antalet döda i terrorattackerna störst den 13 september. Med tanke på att det var först då som det var möjligt att få någon överblick av katastrofens omfattning och räddningsarbetet, är det måhända naturligt.

När det gäller spekulationerna om just antalet döda som en följd av terrorattackerna finns det också skäl att vara mindre kritisk än när det gäller spekulationerna om vilka som låg bakom attackerna. Det skulle varit underligt om journalistiken avstått från att vidarebefordra uppgifter om hur många som var saknade eller döda, bara därför att några säkra uppgifter inte fanns. Det väsentliga i det fallet är snarare om det tydligt framgår av journalistikens innehåll att det är spekulationer det handlar om. För att så ska vara fallet krävs att antingen någon källa eller journalisten själv framför att uppgifterna om antalet döda är osäkra, exempelvis på det sätt som i citaten från Expressen och Dagens Nyheter ovan.

I just det här fallet har frågan undersökts. Det visar sig då att det i nästan samtliga fall framgår att spekulationerna är just spekulationer. För tidningarnas del framgår det i alla artiklar utom två, medan det för televisionens del framgår i 80 procent av de relevanta inslagen.

188) Strömbäck 2001; Patterson 1994; Cappella & Jamieson 1997; Fallows 1996.

Spekulationer om USA:s svar på terrorattackerna, till sist, var ungefär lika vanliga i absoluta tal alla dagar. I relation till det totala antalet artiklar och inslag de olika dagarna förekom dessa spekulationer emellertid oftare ju fler dagar som gick sedan terrorattackerna. Mönstret är därmed likartat det som fanns för spekulationerna om vilka som låg bakom terrorattackerna.

Figur 6. *Spekulationer om USAs svar på terrorattackerna respektive dag och för medietyp (procent).*

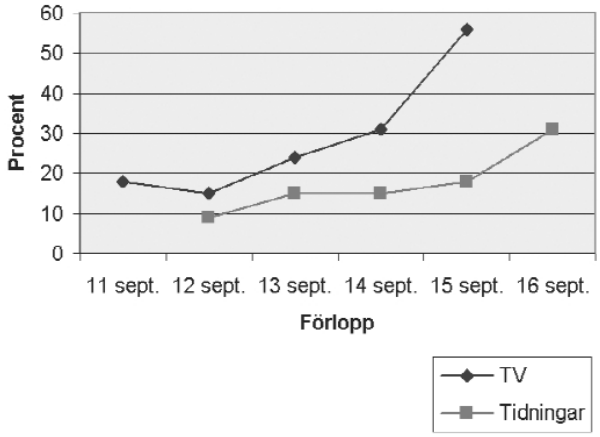

Anm. Figuren visar den procentuella andelen inslag och artiklar som innehåller spekulationer om USAs svar på terrorattackerna olika dagar för TV respektive tidningar. Det totala antalet TV-inslag är 179 och det totala antalet tidningsartiklar 482.

Figuren visar, framförallt för TV, en tydlig stigande kurva i takt med att dagarna går sedan terrorattackerna utfördes. Den 11 september förekom spekulationer om USAs svar på terrorattackerna i 18 procent av samtliga inslag, medan motsvarande andel den 15 september var 56 procent. Spekulationer om USAs svar förekom i 9 procent av samtliga artiklar den 12 september, en andel som ökade till 31 procent den 16 september.

Ett exempel på den här typen av spekulationer kan hämtas från Expressen den 12 september, då Lars Lindström skrev en artikel med ingressen ”USA kräver hämnd för de tusentals liv som släcktes i terrorattacken. Politiker och diplomater vill att Bush går ut i krig. Själva artikeln inleds så här:

Afghanistans huvudstad Kabul skakades i natt av flera explosioner – men USA förnekade inblandning. Vad som orsakade dem var oklart i morse, men där råder inbördeskrig sedan länge.
Men Afghanistan kan mycket väl komma att skakas av flera explosioner om några dagar eller veckor. Amerikanska explosioner.

I Aftonbladet samma dag skrev Staffan Heimerson en stort uppslagen artikel med den talande rubriken *Vedergällningen lär bli massiv*. Ett par dagar senare, den 14 september, var en av rubrikerna i Svenska Dagbladet *USA mobiliserar för historisk motattack*. I en artikel av Karin Henriksson citeras en anonym före detta FBI-anställd som säger att ”den här gången blir det inte bara några missiler utanför tältdörren. Vi måste jämna bergen där Usama bin Ladin gömmer sig med marken.”

I takt med att dagarna gick och att president George W Bush och andra ledande amerikanska politiker uttryckte sig i mer krigsliknande termer, ökade detaljrikedomen i de journalistiska spekulationerna om USAs svar på terrorattackerna. Grafik över Mellanöstern och var någonstans USA och dess allierade hade militära styrkor började publiceras. I Aftonbladet den 15 september kunde man sålunda läsa en artikel skriven av Wolfgang Hansson med rubriken *Så ska USA krossa terrorn*. I ingressen skriver han att:

Planeringen för hämnden är i full gång. USA tänker inte nöja sig med att skicka några obemannade missiler. Nu blir det bombplan och kommandoräder på fiendeterritorium. I kriget mot terroristerna är USA berett att acceptera egna förluster.

I artikeln skriver journalisten sedan om vilka vapentillgångar USA har, exempelvis obe-

mannade robotar, bemannade stridsflygplan, attackhelikoptrar och kommandoenheter. Detta, tillsammans med rubriken och underrubriken *Hämnden går ut på att attackera brett och över en lång tidsperiod*, kan lätt skapa bilden att det är dessa militära tillgångar USA ska använda. I en annan artikel samma dag med rubriken *Vilka dör av en hämnd från USA?* skriver Wolfgang Hansson:

Talibanerna i Afghanistan säger att de förbereder sig på en massiv amerikansk attack. Det gör de rätt i. [...] Hämnden har andra risker. Ett av länderna som stött talibanerna – Pakistan – förfogar över kärnvapen. Pakistans ledare har ännu inte valt sida. Mellanöstern är en krutdurk och amerikanska attacker kan ytterligare förvärra läget.

I efterhand kan man konstatera att vissa av spekulationerna om USAs svar på terrorattackerna var riktiga medan andra var felaktiga. Rent allmänt kan man också utgå från att det är skillnader mellan olika slags spekulationer – i vissa fall kan de vara grundade på en gedigen kunskapsbakgrund och vara det närmaste en trolig sanning man kan komma, medan de i andra fall kan vara grundade på rykten och rent gissande. Men oavsett det, i den stund spekulationerna förekommer i medierna vet ingen med säkerhet vad som kommer att hända. Spekulationerna står som tidigare diskuterades i motsatsställning till fakta.

Redan den första dagen började spekulationerna om såväl vilka som låg bakom terrorattackerna som om antalet döda och USAs svar på attackerna, och sedan fortsatte det. Medan spekulationerna om antalet döda i relativa termer minskade något i takt med att dagarna gick, ökade spekulationerna relativt sett om vilka som låg bakom terrorattackerna och om USAs svar på dem. Detta påminner om mönstret i de amerikanska mediernas rapportering om Clinton-Lewinskyaffären.[189] När nya fakta saknas tenderar nyhetsutrymmet att fyllas av spekulationer, om det fortfarande bedöms finnas ett stort publikt intresse för den fråga rapporteringen gäller.

Om man utgår från att journalistikens uppgift är att ge den information människor behöver för att fritt och självständigt kunna bilda sig egna uppfattningar, visar resultaten att det finns klara brister med tanke på mängden spekulationer. Innan någon slutsats dras om journalistikens eget ansvar för detta bör man dock undersöka i vilken utsträckning journalisterna själva bidrar till spekulationerna. Det kan ske antingen genom att journalister ställer frågor till källor som tvingar dem att spekulera för att kunna svara, eller genom att journalister vidarebefordrar spekulativa uppgifter utan att dessa kopplas till vad någon källa sagt på eget initiativ.

Resultatet av en sådan undersökning visar bortom tvivel att det i regel är journalister som bidrar till spekulationerna. I TV-inslagen bidrar journalisterna till spekulationer om vilka som låg bakom terrorattackerna och om antalet döda i 91 procent av fallen, medan de bidrar till spekulationerna om USAs svar på terrorattackerna i 79 procent av fallen. För tidningarnas del bidrar journalisterna till spekulationerna om vilka som låg bakom terrorattackerna och om USAs svar i cirka 70 procent av fallen, medan de bidrar till spekulationerna om antalet döda i 96 procent av de relevanta artiklarna.

Sammanfattningsvis förekommer spekulationer om vilka som låg bakom terrorattackerna, om antalet döda och USAs svar på terrorattackerna i mellan 11 och 35 procent av artiklarna och inslagen. Att det är så beror inte

189) Kovach & Rosenstiel 1999.

främst på källorna, utan i regel bidrar journalisterna själva till spekulationerna. I fallet med spekulationerna om antalet döda framgår det emellertid oftast att det är spekulationer. Utan att ha undersökt det kvantitativt är intrycket dock att detsamma inte kan sägas om spekulationerna om vilka som låg bakom terrorattackerna och om USAs svar på dem.

En uppmärksam mediekonsument är förvisso alltid medveten om att allt som handlar om framtiden är spekulationer, så i fallet med USAs svar på terrorattackerna är risken att läsare och tittare blir vilseledda av mediebilden mindre än i fallet med vilka som låg bakom terrorattackerna. I det senare fallet var bilden entydig, både när det handlar om vilka som kapade flygplanen och om bin Ladins skuld. Utan att några bevis presenterades fastställdes snabbt vilka de huvudmisstänkta var, samtidigt som gränsen mellan ”misstänkt” och ”skyldig” var och förblev synnerligen tunn. Att FBI sedermera pekade ut vilka kaparna var och bin Ladin som skyldig bekräftade bara den mediebild som redan var satt.

Att mediebilden var likartad i det här avseendet, oavsett medium, bidrog också till att befästa vilka kaparna var och bin Ladin som skyldig och till att sudda ut gränsen mellan spekulationer och fakta.

Rundgång i medierna?

Under de fem dagar som studeras här sändes och publicerades totalt 179 TV-inslag och 482 tidningsartiklar. Det är en omfattande mängd på så kort tid.[190] Att allt detta inte var ett resultat enbart av svenska journalisters arbete är uppenbart. Att det fanns likheter mellan mediernas val av ämnen de olika dagarna stärker det intrycket. Sålunda publicerade exempelvis både Aftonbladet och Svenska Dagbladet den 15 september bilder av *Flykten från 71:a våningen* i det som en gång var World Trade Center. Bilderna var tagna av John Labriola som hade sitt kontor på just 71:a våningen, och under hans flykt nerför trapporna tog han de bilder som han sedan överlämnade till Associated Press (AP) bildbyrå. Därifrån köptes de sedan av medier från olika delar av världen, däribland Aftonbladet och Svenska Dagbladet.

Historien om John Labriola kunde man läsa om i båda de nämnda tidningarna. Det framgick därmed också att AP var källan som de

Tabell 22. Andel inslag och artiklar som direkt hänvisar till andra medier som källor (procent).

	TV-inslag	Tidningsartiklar
CNN	3	8
Andra amerikanska medier	8	10
Al-Jazeera	0	0
Afghanska medier	0	0
Internationella nyhetsbyråer	3	8
Andra svenska medier	1	6
Totalt antal inslag/artiklar	179	482

Anm. Procentangivelser är avrundade till närmaste hela tal. Till TV-inslag räknas sådana inslag i vilka det hänvisas till andra medier i ord eller genom explicit bildanvändande. TT räknas som ”annat” svenskt medium om TT nämns i ett inslag eller i en artikel, men inte om hela artikeln i fråga bär TT-signatur.

190) Under de sista tre veckorna före riksdagsvalet 1998 var den totala mängden artiklar och inslag som handlade om svensk inrikespolitik i samma medier som studeras här 742 tidningsartiklar och 280 TV-inslag. Se Strömbäck 2001.

använde sig av. Men hur vanligt var det generellt sett att de svenska medierna använde sig av andra medier som källa? Under Gulfkriget var CNN en mycket framträdande källa också för svenska medier. Hur såg det ut den här gången?

Som framgår av tabell 22 är det tämligen ovanligt att de svenska medier som ingår i den här studien explicit refererar och hänvisar till andra medier som källor. Det kan betyda antingen att andra medier inte används som källor i större utsträckning än vad resultaten visar, eller att de svenska medier som undersökts inte konsekvent anger om och när de använder andra medier som källor. Av dessa alternativ är det sistnämnda mest sannolikt.

Det är exempelvis svårt att tro att de svenska medierna själva lyckades få fram uppgifterna om de utpekade kaparna som publicerades i olika sammanhang, bland annat i Svenska Dagbladet den 14 september. I en artikel av Ulla Danné kan man exempelvis läsa om Mohammad Atta, och om att ”Florida var inte okänd mark för Mohammad Atta. Redan tidigt i fjol anlände han till Broward County, troligtvis från Tyskland. Förra sommaren, i juli, flyttade Atta till Venice, en stad på Floridas västkust.” Även fortsättningen av artikeln är full av detaljer om Attas historia och förehavanden. Att döma av det faktum att ingen specifik källa anges, ger artikeln intryck av att vara ett resultat av journalistens eget originalarbete. Det är dock inte särskilt sannolikt. Det är inte heller särskilt sannolikt att Dagens Nyheters journalist Mats Carlbom själv har talat med USAs utrikesminister Colin Powell, som i en artikel den 15 september sägs ha ”gjort klart att USA inte bara är ute efter de terrorister som är ansvariga för tisdagens dåd, utan också andra terroristgrupper och ’dem som har skyddat, stött eller hjälpt’ dessa nätverk”. Detsamma gäller också de artiklar som handlar om vilka som dog i de kapade flygplanen, vad deras sista ord var och så vidare. Detta har knappast de svenska journalisterna själva tagit reda på.

Mer sannolikt är att de svenska journalisterna, i dessa och andra fall, har hämtat sina uppgifter från andra medier, företrädesvis amerikanska medier eller internationella nyhetsbyråer. Men det anges inte, utan det framställs som om artiklarna och inslagen är uttryck för ett eget självständigt rapporterande. Det gäller också bildanvändandet, framförallt i televisionens nyhetsrapportering. Att det skulle vara Rapport, Aktuellt eller TV4 Nyheterna som själva tagit alla filmsekvenser som visade hur planen flög in i World Trade Center, eller när dessa rasade, eller när president Bush har presskonferens, är osannolikt. Ändå är det förhållandevis sällan som det framgår varifrån bilderna kommer.

En risk med att förlita sig på andra medier och att hämta sakuppgifter från dem, är att felaktigheter som förekommer i ett medium sprids vidare i andra. Ett exempel på det är nyheten som SVTs korrespondent i Washington Lars Moberg kunde rapportera om när han den 13 september blev intervjuad av Rapports programledare Katarina Sandström:

Katarina Sandström: – Lars, i dag kom de första officiella uppgifterna om antalet döda. Hur går diskussionerna i USA kring dödssiffran?
Lars Moberg: – Först Katarina, en strimma positiva nyheter igen, för alldeles nyss kom från New York besked om att fem brandmän påträffats levande under bråtena av de här nedfallna skyskraporna. Det hände för några minuter sedan.

Samma nyhet rapporterade även bland annat Svenska Dagbladet, TV4 Nyheterna och Aktuellt om. Problemet var att nyheten var felaktig. Vad det handlade om var inte att några brandmän hittats levande, utan om att några brandmän ramlat ner i bråten och sedan

blivit hjälpta upp. Men trots att nyheten var felaktig, så var det bara i Dagens Nyheter den korrigerades ett par dagar senare, den 15 september. I den artikeln nämns fler exempel på felaktigheter som förekommit i nyhetsrapporteringen kring just räddningsarbetet. Ett annat exempel på en felaktig uppgift kan hämtas från ett inslag i Aktuellt den 11 september, i vilket journalisten David Oscarsson rapporterade:

– Strax efteråt i Washington, USAs huvudstad, kraschade ännu ett flygplan alldeles invid försvarshögkvarteret Pentagon. Kraschen startade en våldsam brand, och fem våningar sägs ha kollapsat i en del av komplexet. Och högkvarteret är nu utrymt. Senare exploderade en bomb i State Department, USAs utrikesdepartement. På bara några timmar hade USAs finansiella, militära och politiska centrum drabbats av de värsta terrordåden i modern tid.

Den uppgift som här är felaktig är att det skulle ha exploderat en bomb i State Department. Ytterligare en felaktig uppgift som förekom var att amerikansk polis gripit personer med falska pilotlegitimationer på John F. Kennedyflygplatsen, något som bland annat Expressen och Aftonbladet rapporterade om den 14 september.[191]

Sannolikt skulle en noggrannare granskning av alla påståenden som förekom i nyhetsrapporteringen visa på fler felaktigheter, men exemplen här räcker för att visa att sådana förekom, och att det finns en ökad risk för spridning av felaktigheter när journalister förlitar sig på andra medier (och när tidspressen är stor) i stället för att göra sina egna självständiga journalistiska undersökningar.

Om det dessutom är så att en läsare eller tittare inte får information om varifrån uppgifterna är hämtade, kan det få två konsekvenser. Den första är att det medium varifrån man själv tar del av uppgifterna förlorar i trovärdighet om och när de visar sig vara oriktiga. Den andra är att läsarnas och tittarnas möjligheter att själva vara källkritiska minskar.

En aspekt av detta handlar om var de journalister som rapporterar om terrorattackerna eller händelser relaterade till dem, befinner sig rent fysiskt. Ju längre bort från händelsernas centrum, desto mindre är sannolikheten att journalisterna själva har utfört de journalistiska undersökningarna. En undersökning

Tabell 23. I vilket land uppges journalisten som rapporterar befinna sig (procent)?

	TV-inslag	Tidningsartiklar
Sverige	46	27
USA	16	20
Övrigt	12	13
Ej möjligt att avgöra	26	40
Totalt antal inslag/artiklar	179	482

Anm. I tabellen redovisas de tre vanligaste svaren på frågan: "I vilket land befinner sig journalisten som rapporterar?" Procentangivelser är avrundade till närmaste hela tal.

191) Just det fallet kommenterar Håkan Matson i *Pressens Tidning* nr 14 2001: "Det var inte så bra. Det är något som pressforskare lätt kan slå ner på längre fram, men vad gör man när det är en kvart kvar till manusstopp?" I samma nummer nämns fler exempel på felaktigheter som förekom i nyhetsbevakningen.

av var journalisterna som rapporterar befinner sig enligt explicita vinjetter visar här ett par intressanta resultat. I tabell 23 redovisas därför de tre vanligaste svaren på frågan: ”I vilket land befinner sig journalisten som rapporterar?”.

Som framgår är det i en mycket stor utsträckning inte möjligt att avgöra i vilket land journalisten som befinner sig rapporterar, om man utgår enbart från mediebilden och de vinjetter som medierna använder sig av. Här är journalistiken med andra ord föga transparent, vilket gör det svårt för läsare och tittare att vara källkritiska. Det medför också att de verkliga siffrorna, det vill säga var journalisterna de facto befinner sig, inte går att uttala sig om.

Självkritiska medier?

Trots att felaktigheter i medierapporteringen förekom, och det faktum att i princip alla svenskar var beroende av medierapporteringen för att kunna bilda sig egna uppfattningar om vad som hade hänt och så vidare, är det mycket sällan som medierna själva innehåller inslag eller artiklar som diskuterar antingen felaktigheter i medierapporteringen eller medierapporteringen som sådan. I TV förekommer inga sådana inslag, medan åtta artiklar har detta som huvudsakligt tema.

Flertalet av dessa handlar om artiklar eller krönikor som riktar kritik mot SVT:s bevakning av terrorattackerna den första dagen. I Expressen skriver deras TV-krönikör Anders Björkman två artiklar med rubrikerna *SVT klarade inte jobbet som viktig nyhetskanal* och *Folke Rydén i farligt balansnummer*. En annan rubrik till en artikel i Expressen på samma tema är *SVT sände ”Voxpop”*.[192] Kolumnisten Belinda Olsson skriver en artikel på samma tema i Aftonbladet den 13 september.

I Dagens Nyheter publiceras en artikel, den tidigare nämnda, som handlar om felaktigheter i mediernas rapporteringar. Svenska Dagbladet har också en artikel om medierapporteringen, den 15 september, som dock inte handlar om felaktigheter utom om att organisationen Barnens Rätt i Samhället (BRIS) protesterar mot de omdiskuterade TV-bilderna på palestinska barn som jublar efter terrorattackerna.

Expressen är med andra ord den tidning som har flest artiklar som handlar om medierapporteringen. Särskilt intressant är en artikel publicerad den 15 september med rubriken *Bevakningen får godkänt av mediecheferna*. I den redovisas en enkät bland svenska mediechefer om hur de ser på de svenska mediernas bevakning av terrorattackerna. Sammanlagt deltog 20 mediechefer i enkäten, och 17 av dem anser att svenska medier klarade av bevakningen ”bra” eller ”mycket bra”. På frågan ”Hur väl har medier lyckats uppfylla objektivitetskravet?” svarar 15 av dem ”bra” eller ”mycket bra”.

Om det finns skäl att instämma i dessa bedömningar eller inte är en fråga det finns anledning att återkomma till. En slutsats kan man emellertid dra redan nu, och det är att det är svårt att hålla med journalistikprofessorn Stig Hadenius som i den nämnda Expressen-artikeln säger att ”Medierna har varit försiktiga med att dra för tidiga slutsatser. Man har tyckt att det är angeläget att inte spekulera i skuldfrågan.” Det var, med tanke på att spekulationer förekom i mellan 20 och 35 procent av artiklarna och inslagen, en något förhastad slutsats.

Sverigevinklingar

En återkommande punkt i olika beskrivningar av hur medierna värderar nyheter är när-

192) Dessa är publicerade den 12 respektive 13 september.

het. Ju närmare läsare och tittare en potentiell nyhet är, desto större är sannolikheten att det också ska bli en journalistisk nyhet. Närhet är dock inget absolut begrepp. Det har en geografisk innebörd, men också en kulturell och en psykologisk aspekt. Därmed blir känslan av närhet någonting som kan skapas eller uppmuntras genom de journalistiska framställningarna. Det är därför lokala medier ofta gör lokala vinklingar av nationella nyheter – det för nyheterna närmare läsarna och tittarna, och därmed är sannolikheten högre att nyheten förmår fånga deras uppmärksamhet.

På liknande sätt kan man tänka sig att nationella medier gör nationella vinklingar på internationella nyheter, också när dessa i sig själva har ett närmast självklart nyhetsvärde. Om man utifrån det studerar hur många artiklar och inslag som på ett eller annat sätt har Sverige som huvudsakligt tema (se tabell 24), visar det sig att 84 artiklar och 22 TV-inslag har det. Det motsvarar 17 respektive 12 procent av samtliga artiklar och inslag.

Utifrån detta tycks det som om tidningsjournalistiken i fallet med terrorattackerna var mer benägna att göra kopplingar till Sverige än TV-journalistiken. Det kan då handla om sådant som reaktioner i eller konsekvenser för Sverige som följer av terrorattackerna, om drabbade svenskar, svenska ögonvittnen eller andra Sverigekopplingar.

Procentuellt sett var Sverigevinklingarna vanligast i Svenska Dagbladet och Expressen på tidningssidan, och i Aktuellt på TV-sidan.

Många av Sverigevinklingarna återkom i flera medier och var tämligen självklara. De handlar till exempel om saknade eller döda svenskar, den svenska beredskapen, den svenska flygsäkerheten och statsministerns reaktion. Om det gick att hitta något svenskt ögonvittne eller någon svensk som hjälpte till i räddningsarbetet, då var det en självklar krok att hänga upp en artikel på. Därför kunde man, för att bara ta ett par exempel, läsa om svenskarna Agneta Johansson, som hjälper till i räddningsarbetet (Expressen 13/9), och Filip Wretman, som arbetar vid foten av World Trade Center och som fick fly för sitt liv när byggnaderna rasade samman (Aftonbladet 13/9).

I relation till det totala antalet artiklar och inslag är det emellertid förhållandevis sällan som svenska medborgare i USA förekommer som källor. Vanligast är det i Expressen, där svenska medborgare i USA förekommer som källor i 8 procent av artiklarna. I övriga medier överstiger andelen inte 4 procent.

Också när det handlar om direkt eller indirekt drabbade svenskar i Sverige, så förekommer de relativt sett sällan som källor, särskilt i Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet och Rapport. I de övriga medierna förekommer direkt eller indirekt drabbade svenskar som

Tabell 24. Andel artiklar respektive inslag med Sverige som del av huvudsakligt tema (procent).

	Dagens Nyheter	Svenska Dagbladet	Aftonbladet	Expressen	Rapport	Aktuellt	TV4 Nyheterna
Sverigekoppling som del av huvudsakligt tema	16	20	15	20	9	16	10
Totalt antal artiklar/inslag	110	102	143	127	65	74	40

Anm. Procentangivelser är avrundade till närmaste hela tal.

källor i 5 procent eller mer av artiklarna och inslagen. Återigen är det vanligast i Expressen, där 9 procent av artiklarna har svenskar, som på ett eller annat sätt är drabbade av terrorattackerna, som källor. I den bemärkelsen är Expressen det medium som oftast innehåller svenska vinklingar på terrorattackerna.

Sverigevinklingarna kan dock ta sig fler och andra uttryck. Flera medier uppmärksammade exempelvis att personer med anknytning till bin Ladin eller al-Qaida till synes har haft verksamhet i Sverige, bland annat med att samla in pengar och ”sprida propaganda”, som Aftonbladet formulerar det i en artikel den 14 september. Förstasidan täcks den dagen av rubriken *Terrorledaren Usama bin Ladins män spåras till Sverige*.

Andra Sverigevinklingar var måhända mindre självklara, som när Svenska Dagbladet den 16 september redovisar senaste Sifo-mätningen och spekulerar om att terrorattackerna har gett moderaterna ett uppsving i opinionen. En annan mindre självklar Sverigevinkling var att både Expressen och Svenska Dagbladet skrev om att bröderna bin Ladin befann sig i Sverige på 1970-talet. Artikeln i Svenska Dagbladet den 15 september har rubriken *Bröderna bin Ladin roade sig på diskoteket i Falun*. Den är skriven av Bertil Lintner, som nästan träffade bröderna bin Ladin.

De blev trogna gäster fram till 1975 – och de åren var också de sista jag bodde i Sverige. Jag extraknäckte då som akvarieskötare på Ophidia [...] och minns hur de stormade in och vräkte pengar omkring sig. Om de var rättrogna muslimer så visade de det inte. Bland dem kan Usama ha funnits, även om ingen visste vem han var på den tiden. Men Salem [bin Ladin] kom med en yngre bror, som då var 17–19 år och var karateexpert. Åldern stämmer även om Usamas officiella biografi säger att han aldrig varit i Europa. [...]

I Expressens artikel på samma tema, som publicerades dagen före, råder det dock ingen tvekan om att Usama var i Sverige tillsammans med sin familj.

1971 kom Usama bin Ladin, 16 år gammal, med sina föräldrar och många syskon på besök i Sverige. Lars Lilliemarck träffade familjen och beskriver i Falukuriren sina intryck av den unge pojke som skulle bli Världens farligaste man: – En kille som försvann i mängden. De reste runt i omgivningarna och besökte bland annat Falu koppargruva.

Vad som är sant och inte sant i fråga om Usama bin Ladins besök i Sverige på 1970-talet är måhända mindre intressant, men exemplen visar att strävan efter att koppla det som hänt till Sverige ibland resulterade i ganska märkliga artiklar. Det gäller även en artikel publicerad i Aftonbladet den 14 september med rubriken *Svenska Eva: Jag var sambo med hans bror*. Även i denna artikel, skriven av Stefan Sjödin och Pelle Tagesson, sägs att Usama bin Ladin uppehöll sig i Falun på 1970-talet. I den kan man läsa att

Tabell 25. Andel artiklar respektive inslag som relaterar attackerna till en skärpt svensk hotbild (procent).

	Dagens Nyheter	Svenska Dagbladet	Afton-bladet	Expressen	Rapport	Aktuellt	TV4 Nyheterna
Skärpt svensk hotbild	9	11	8	12	9	12	12
Totalt antal artiklar/inslag	110	102	143	127	65	74	40

Anm. Procentangivelser är avrundade till närmaste hela tal.

Eva fram till för fyra år sedan var ihop med Sahle bin Ladin och att de båda utgjorde ett populärt par i Stockholms innekretsar. Möjligen har hon också träffat Usama bin Ladin, det är lite svårt att avgöra av artikeln i vilken det står:

Trots det träffades terroristledaren Usama bin Ladin och Eva vid ett tillfälle: – Det var vid ett familjebröllop i Mellanöstern, men det var inte så att vi blev formellt presenterade. Så fungerar det inte.

De flesta Sverigevinklingarna är dock naturligare än i exemplen ovan. Att svenska källor generellt sett intar en så framträdande position som tidigare visats är naturligt med tanke på att det är svenska medier det handlar om. Likaså att attackerna i artiklar och inslag relateras till en ökad svensk hotbild i runt 10 procent av artiklarna och inslagen.

Huvudsakligen handlar artiklarna och inslagen om risken för terrorangrepp mot Sverige och vilken beredskap Sverige har för att förhindra att så sker (se tabell 25). Rubriker som *Polisen skärper säkerheten; Beväpnade vakter vid Kaknästornet* och *Beredskapsgrupp bildad i Rosenbad* är uttryck för det.[193]

I viss utsträckning beskrivs hotbilden också som om den är av ekonomisk art, det vill säga att risken för en internationell lågkonjunktur, höjda försäkringspremier och höjda oljepriser har ökat som följd av terrorattackerna. Om detta skrev bland annat Lena Mellin en artikel, publicerad i Aftonbladet den 13 septem-ber, med rubriken *Kraschen – så slår den mot oss*. I ingressen anges sedan artikelns övergripande tema: ”Terroristerna lyckades inte bara förödmjuka USA och döda tusentals oskyldiga människor. Effekterna av deras angrepp kommer också att leta sin in i våra plånböcker. Den vändpunkt [i konjunkturen] alla väntat på fördröjs. Kanske ända upp till ett halvår.” På samma sätt skrev Johan Schück en nyhetsanalys i Dagens Nyheter den 13 september med rubriken *Sparsamma hushåll ett stort hot*, vilken handlar om att en minskande privatkonsumtion som följd av terrorattackerna får negativa effekter på konjunkturen.

Sverigevinklingarna kan med andra ord ta sig olika uttryck, i artiklarnas och inslagens huvudsakliga teman, i val av källor, i diskussioner om en skärpt svensk hotbild och så vidare. Vid sidan av dessa finns det ytterligare en form som ännu inte har diskuterats, och som handlar om situationen för svenska muslimer efter terrorattackerna.

Svart och vitt i journalistiken

Därmed är vi inne på en mycket central och omdiskuterad fråga, nämligen om nyhetsförmedlingen i samband med terrorattackerna på något sätt tog ställning för USA och väst mot islam och icke-västerländska länder. När tre tysta minuter hölls för offren av terrorattackerna på fredagen den 14 september, valde journalisten och författaren Jan Guillou i protest att lämna bokmässan där all verksamhet också avstannade under några minuter. Om detta skrev bland annat Aftonbladet den 15 september:

I går ifrågasatte [Guillou] européernas medkänsla och menade att de tysta minuterna i själva verket avslöjar den obehagliga sanningen att vi gör skillnad på människoliv och människoliv.
– Det här bygger på att det den här gången handlar om vita människor som oss själva. Den här unika upprördheten när USA drabbas tycker jag är osmaklig, säger Jan Guillou.

193) Från *Dagens Nyheter* den 12 september.

Om detta kan man ha olika åsikter. Att ickevita offer inte uppmärksammas och hedras tillräckligt mycket är ju i sig inget skäl till varför man inte ska uppmärksamma och hedra offren för terrorattackerna, som för övrigt var av en mängd olika nationaliteter och ”färger”. Den centrala frågan är dock om nyhetsförmedlingen var obalanserad till nackdel för islam och för muslimer, och om nyhetsförmedlingen därmed bidrog till att uppmuntra negativa uppfattningar om islam och muslimer.

Nära relaterad till den frågan är hur Usama bin Ladin beskrevs, om han till exempel demoniserades. I sin studie av nyhetsbevakningen av Gulfkriget skriver Håkan Hvitfelt och Karin Mattsson att ”Gulfkriget blev en berättelse om ont och gott. Det goda var ’vi’, den allierade sidan. De svenska medierna befann sig entydigt på denna sida. Irak var ont. Det onda skulle fördrivas. Ur denna synvinkel följde bevakningen av Gulfkriget ett av de allra mest elementära av alla dramaturgiska scheman. [...] Gulfkriget blev den klassiska sagan om prinsen och draken. Om Norman Schwarzkopf var prinsen, var Saddam Hussein draken. Det fanns ingenting ont som draken inte kunde tänkas utföra. Hela hans person var ondska och han hade även laster.”[194]

För att spetsa till frågeställningen något är frågan alltså om Usama bin Ladin i synnerhet och muslimer i allmänhet var draken den här gången, medan George W Bush som representant för USA var prinsen?

Redan från den första dagen framstod Usama bin Ladin som den huvudmisstänkte för terrorattackerna, även om det också förekom uppgifter om att den palestinska organisationen Democratic Front for the Liberation of Palestine (DFLP) skulle ligga bakom dessa. Företrädare för DFLP förnekade dock all inblandning, och sedan försvann den organisationen från medierapporteringen kring terrorattackerna. I stället riktades fokus mot bin Ladin som hjärnan bakom dåden. Samtidigt visades bilder i TV på hur palestinier på gatan jublade efter terrorattackerna, något som gjorde att frågan om terrorattackerna fick en politisk och religiös dimension. Detta trots att palestiniernas ledare Yassir Arafat omedelbart gick ut och fördömde terrorattackerna, och dessutom lämnade blod för att hjälpa och visa solidaritet med de drabbade.

Mot den här bakgrunden är frågan, som nämndes ovan, om nyhetsförmedlingen var obalanserad till nackdel för islam och muslimer, och om nyhetsförmedlingen indirekt därmed bidrog till att uppmuntra negativa uppfattningar om islam och muslimer.

Till att börja med kan man konstatera att det var sällan Usama bin Ladin själv eller någon annan från nätverket al-Qaida explicit förekom som källor. I endast tre TV-inslag och 12 tidningsartiklar skedde detta. Det kan jämföras med hur ofta USAs president George W Bush förekom som källa, vilket var i 19 TV-inslag och 48 tidningsartiklar. Där fanns det alltså en kraftig obalans, något som främst kan förklaras av det faktum att George W Bush var tillgänglig som källa medan Usama bin Ladin inte var det. Om bin Ladin skulle varit tillgänglig som källa på samma sätt som Bush, genom att hålla presskonferenser och dylikt, då skulle sannolikt världens samlade journalistkår slutit upp. Så stort var intresset för bin Ladin.

Konsekvensen av att han själv inte var tillgänglig blev att journalisterna var tvungna att beskriva honom i stället för att låta honom själv komma till tals. Så här kunde det låta i ett

194) Hvitfelt & Mattsson 1992, sid. 181. Norman Schwarzkopf var USAs överbefälhavare i Gulfkriget.

långt inslag som sändes i Aktuellt den 14 september:

Programledaren Christina Johannesson: – USA anklagar ju som vi vet den kände terroristledaren Usama bin Ladin för dåden i New York och Washington. Men vem är han då? En man som drivs av religiös fanatism och som tros dirigera ett helt nätverk av terrorgrupper bland militanta muslimer över hela världen.

Efter påannonser följer inslaget av Rolf Tardell:

– Det här är bilden av världens mest efterspanade terrorist just nu. Usama bin Ladin, 44 år gammal, son till en saudisk byggmiljardär, och den som nu pekas ut av USA som hjärnan bakom attackerna i tisdags. Han har länge funnits med bland de mest efterspanade brottslingarna på amerikanska FBIs tio i topp-lista. Bin Ladin sätts i samband med en lång rad terroristattacker under 90-talet. Bland annat tros han vara den som planlade angreppen mot USA:s ambassader i Tanzania och Kenya för tre år sedan.
Han växte upp i en förmögen saudisk familj men vände både familjen och landet ryggen och har ända sedan Kuwaitkriget drivits av ett fanatiskt hat mot USA, och han har flera gånger förklarat heligt krig mot den store satan USA. I videoaffärer i Pakistan går det att köpa cd-skivor som fungerar som ett slags rekryteringsfilm för Usama bin Ladins terrorgrupp al-Qaida. Filmen som ska locka nya volontärer till organisationen visar militanta islamister och ungdomar som tränas i gerillakrigföring till musik varvat med heliga verser från Koranen och hätska tal från bin Ladin själv.
Bin Ladin: – Jihad gör man för Allah. Era bröder i Palestina väntar otåligt på er. De väntar på att ni ska göra det hett i USA och Israel.
Usama Bin Ladins organisation heter alltså al-Qaida. Det är arabiska och betyder ungefär fundamentet. Det är egentligen mer en paraplyorganisation än en regelrätt terrorgrupp. Den har förgreningar över många länder på flera kontinenter och bygger på samverkan mellan olika mindre terrorgrupper som ibland agerar oberoende av varandra. Al-Qaida tros vara organiserad ungefär som ett multinationellt storföretag. Bin Ladin i toppen, och under honom ett slags styrelse som planerar arbetet i rörelsens olika grenar. Också i Sverige har personer med kopplingar till bin Ladins organisation verkat för att samla in pengar och söka anhängare. Det hävdar den svenska säkerhetspolisen idag. Länge var Sudan basen för bin Ladins verksamhet, men de senaste åren tros han hållit sig gömd i bergen i Afghanistan med de styrande talibanernas goda minne.
Talibanregimens ledare vidhöll dock i dag att Usama bin Ladin är oskyldig till attackerna i tisdags.

Enligt det här inslaget benämns bin Ladin som ”känd terroristledare”, ”världens mest efterspanade terrorist” och ”hjärnan bakom terrorattackerna”. Han sägs vara driven av ett fanatiskt hat mot USA och av religiös fanatism. Vidare sägs han ha planlagt angreppen mot USAs ambassader för några år sedan, att han driver ett helt nätverk av terrorgrupper och att han har förklarat krig mot den store satan USA. På samma sätt innehåller en artikel skriven av Mikael Holmström i Svenska Dagbladet den 12 september ett flertal olika benämningar på bin Ladin:

Nu tillgängliga uppgifter pekar mot ett håll: den saudiske terrorledaren och miljonären bin Ladin. [...] Usama bin Ladin anklagas av USA också för att ha sökt döda påven och Egyptens president. Mönstret rimmar väl med det ”heliga krig” som han proklamerat mot såväl USA, Israel och andra krafter som han anser står emot islam. [...] Terrorledaren Usama bin Ladin är byggnadsingenjör och jordbrukare från början. Han är en av 20 söner till den rike, numera döde affärsmännen Muhammed bin Ladin och anses ha stora rikedomar.

Att veta vad som är sant och inte sant när det gäller bin Ladin är någonting som tas upp i en stort uppslagen artikel i Expressen den 16 september, skriven av Christian Holmén och Håkan Matson. Rubriken är *En bödel – ett offer,* och i ingressen slås temat för artikeln fast: ”Usama bin Ladin, 43, är terroristledaren som från Afghanistan för ett heligt krig där alla – civila, kvinnor, barn – blir offer. Ahmed Elgebali, 47, är fastighetsskötaren i ett hyreshus på 39:e gatan på Manhattan i New York. I tisdags förändrades bådas liv”.

Båda är muslimer och bådas liv förändrades i och med attackerna, men där slutar likheterna. Ändå drabbas också Ahmed Elgebali av det faktum att han är muslim i likhet med bin Ladin, i ett USA där hatet mot muslimer växer som en följd av terrorattackerna.

Om just bin Ladin skriver journalisterna att ”Det är svårt att veta var sanningen slutar och myten tar vid i berättelserna om Usama bin Ladin, den internationella islamiska terrorismens gudfader”. Ändå skriver journalisterna bland annat följande om honom:

All den groteska lyx och överflöd som vi förknippar med oljestaternas härskarklasser var hans vardag. Han och hans halvbröder och systrar lekte i till synes oändliga marmorslott tillsammans med den feodala kungafamiljens små prinsar och prinsessor. 1968 dog bin Ladins pappa i en helikopterkrasch. Usama bin Ladin fick 13 år gammal ärva 80 miljoner dollar. 19 år gammal började han studera vid universitetet i Jidda. Han tog examen 1979. Än så länge syntes inte ett spår av politisk eller religiös fanatism, ens intresse hos honom. Han är mest ihågkommen för hårt supande och krogslagsmål i Beirut.

Sedan förändrades detta, bland annat på grund av Sovjetunionens invasion i Afghanistan 1980: ”Han har sagt att han såg det som sin plikt att slåss för islam. Och Usama bin Ladin och hans anhängare började snabbt och framgångsrikt odla myten om bin Ladin – härföraren. Krigaren som dödsföraktande trotsade de sovjetiska attackhelikoptrarna [...].” Och vidare:

I verkligheten tillbringade han den mesta tiden under betydligt säkrare omständigheter. Han reste omkring i Saudiarabien och Gulfstaterna för att samla in pengar till gerillan [...]. Journalister fick snart höra talas om den mystiske, elegante och aristokratiske mannen. Han omnämndes som ”Den goda samariten”, eller ”Den saudiske prinsen”. Gömt under den traditionella afghanska shalvar kameez-tunikan sades man kunna skymta dyra skräddarsydda brittiska kläder.

I en annan Expressenartikel, skriven av Knut-Göran Källberg och publicerad den 12 september, sägs bland annat följande om bin Ladin:

Från ”Fladdermusgrottan” i de Afghanska bergen styr han Ondskans imperium. Osama bin Ladin, 43, miljardär och massmördare, fylld av hat mot USA och allt amerikanskt. [...] Osama bin Ladin är besatt av hat. Han är fanatisk muslim, och anser att USA hindrar att islam sprids över världen. För bin Ladin är blodig terror ett rättfärdigt medel i ett heligt krig mot ”Den store Satan”, vilket är extremisternas namn på USA. [...] Sedan 1996 har Osama bin Ladin sitt högkvarter i ”Fladdermusgrottan”, nära staden Kandahar i södra delen av det talibanstyrda Afghanistan. Där är han bland vänner. Där är han säker. Från grottan sprider han ondskan över världen. Den är utrustad med den modernaste teknik: parabolantenner, datorer, faxar.

I de här exemplen växlas beskrivningarna med myterna, och bristen på källangivelser är påtaglig. Det gör det svårt att veta vad som är vad, vad som är bekräftade uppgifter och vad som är myter. I just dessa beskrivningar finns

det, på samma sätt som med Saddam Hussein i rapporteringen i samband med Gulfkriget, drag av klassisk dramaturgi där ondskan utmålas som total och nattsvart.

De här exemplen utgör emellertid undantag, i det att beskrivningarna av Usama bin Ladin är tämligen utförliga. Tittar man i stället på hur bin Ladin oftast benämns, är några benämningar återkommande: ”terrorist”, ”saudisk terrorist”, ”ex-saudisk terrorist”, ”terroristledare”, ”Saudiarabisk terroristledare”, ”huvudmisstänkt”, ”ex-saudier”, ”dissident”, ”mångmiljonär”, ”miljardär”, ”islamist”, ”världens farligaste terrorist”. Andra återkommande benämningar är: ”misstänkt för tidigare terrordåd”, ”muslim”, ”saudier”, ”exil-saudier”, ”terrorledare”, ”fanatisk”. Det händer också att han kallas ”massmördare”, ”fanatisk krigare” och ”världens farligaste man”.

Positiva benämningar är svåra att finna, men några sådana finns också: ”krigshjälte”, ”en person man ser upp till”, ”inspiratör”, ”modig”. I dessa fall är det i regel benämningar som kommer från personer som själva är djupt religiösa och från hans anhängare i framförallt Pakistan.

Här finns det alltså en skillnad: medan de neutrala och de negativa benämningarna av bin Ladin ofta kommer från journalisterna själva, som om de vore fakta, hänförs de fåtaliga positiva benämningarna till personer som själva kan beskrivas som fanatiker.

En viss jämförelse kan här göras med hur George W Bush benämns. I nästan samtliga artiklar och inslag där han överhuvudtaget får någon benämning kallas han ”president” eller ”amerikansk president”. Detta är i sig själva neutrala benämningar, ja närmast beskrivningar. Det är bara i ett fåtal fall han får negativa benämningar, och då sägs han vara osynlig, otydlig, skakad eller i behov av tröst. Dessa benämningar handlar sålunda huvudsakligen om hans roll i just det aktuella fallet, snarare än om honom som person.

En slutsats man kan dra är att det i enstaka artiklar och inslag finns starka tendenser till mytologisering och demonisering av Usama bin Ladin, medan motsvarande inte gäller George W Bush. Generellt sett är det emellertid inte särskilt vanligt med excesser i benämningarna av bin Ladin. I stället är det två andra saker som är värda att noteras.

Det första är att det råder viss förvirring om huruvida han är miljonär eller miljardär och saudier eller exilsaudier. Detta pekar på brister i den journalistiska källkritiken.

Det andra är att det på en generell nivå anses fastslaget att han är muslimsk fanatiker, att han är antingen terrorist eller terroristledare, samt att han är huvudmisstänkt för både terrorattackerna mot New York och Washington och tidigare terrordåd mot USAs ambassader i Tanzania och Kenya. Några bevis för att han är skyldig till dessa dåd presenteras dock inte. I den mån källangivelser förekommer är det till ”FBI”, i regel utan att något specifikt dokument eller någon specifik person på FBI identifieras.

Usama bin Ladin är emellertid bara en muslim bland miljoner andra. Vad han gör, tycker och säger är inte på något sätt representativt för alla, vilket Expressenartikeln av Christian Holmén och Håkan Matson pekar på när de kontrasterar Usama bin Ladin med fastighetsskötaren Ahmed Elgebali. Ändå fanns det ett visst intresse från mediernas sida för vilka reaktionerna på terrorattackerna var hos just muslimer. Knappt 3 procent av TV-inslagen och drygt 1 procent av tidningsartiklarna hade detta som huvudsakligt tema.

En av dessa var skriven av Arne Lapidus och publicerad i Expressen den 12 september. Rubriken var *De jublar efter terroristdåden*, medan ingressen löd: ”Palestinier jublade av glädje över attackerna i USA i går. – Gud är

Stor! ropade lyckliga demonstranter – medan Yassir Arafat däremot fördömde dåden." Och i Dagens Nyheter samma dag skrev Cecilia Bodström en artikel med rubriken *Sorg och jubel bland eleverna*. Artikeln handlade om reaktioner bland eleverna på en skola utanför Stockholm. Den rapportar både om de som hyser sympati för och tar avstånd från attackerna:

– Jag beklagar att oskyldiga människor drabbats, sade Mehrdad Vesali. Men på ett sätt är det rätt åt USA. USA bryr sig inte om när tusentals palestinier bombas och dödas. Och varför tände skolan inga ljus när tusentals människor dog i jordbävningen i Turkiet eller när palestinier dödas av Israel.

En elev kom småsjungande genom korridorerna med Expressen och pekade nöjd på bilderna av 'flyende, förtvivlade människor'. Pablo Araos såg skakad ut när han skrev i [minnes]boken.

– Det är alltid fel att släcka så många liv, sade han. Jag tycker att det är hemskt att se kompisar som kramar om varandra för att fira terrorattackerna. Nu är jag rädd att det kommer bli bråk.

Bredvid den artikeln finns en annan artikel, skriven av Anita Sjöblom, med rubriken *Hot och glåpord mot muslimer i Sverig*e. Den handlar om att vissa grupper av människor anklagar muslimer som grupp för terrorattackerna, och om att moskén i Stockholm nu vaktas av polisen därför att man befarar attentat av något slag.

Den senare typen av artiklar och inslag – som rapporterar om hot och trakasserier mot muslimer antingen i Sverige eller utomlands – är ungefär lika vanliga som artiklar och inslag som handlar om reaktioner bland muslimer på terrordåden. Totalt sett har drygt 2 procent av artiklarna och inslagen trakasserier och hot mot muslimer som huvudsakligt tema.

Artikeln i Expressen ovan berättar om hur palestinier i flyktinglägret Ein el-hilweh jublar och skjuter i luften av glädje. Den rapporterar således om antiamerikanska händelser eller inslag i verkligheten. På samma sätt rapporterar artikeln i Dagens Nyheter ovan om antimuslimska händelser och inslag i verkligheten. Tabell 26 visar hur vanliga den typen av artiklar och inslag är.

Totalt sett rapporterade 4 procent av TV-inslagen och tidningsartiklarna om antimuslimska händelser, medan 4 respektive 6 procent av TV-inslagen och tidningsartiklarna rapporterade om antiamerikanska händelser. Det var alltså något vanligare att framförallt

Tabell 26. Andel artiklar respektive inslag i nyhetsmedierna som rapporterar om antimuslimska och antiamerikanska händelser (procent).

Andel artiklar / inslag som rapporterar om...	Dagens Nyheter	Svenska Dagbladet	Aftonbladet	Expressen	Rapport	Aktuellt	TV4 Nyheterna
... antimuslimska händelser	4	6	3	3	6	3	2
... antiamerikanska händelser	8	7	3	6	5	3	5
Totalt antal artiklat/inslag	110	102	143	127	65	74	40

Anm. Procentangivelser är avrundade till hela tal. Med antimuslimska och antiamerikanska händelser avses artiklar/inslag som rapporterar om antimuslimska eller antiamerikanska demonstrationer, trakasserier mot muslimer eller amerikaner och så vidare. Med händelser avses specifika aktioner och händelser som inträffat, terrorattackerna som sådana räknas inte hit. Att någon uttrycker antiamerikanska eller antimuslimska åsikter räcker inte för att detta ska räknas som en händelse.

Dagens Nyheter, Expressen och TV4 Nyheterna rapporterade om antiamerikanska än antimuslimska händelser. Samtidigt är skillnaderna små och ska inte överdrivas. I stort sett var det balans i nyhetsrapporteringen i det här avseendet.

Rädslan för att attackerna skulle leda till antimuslimska känslor var emellertid stor, bland annat hos de organisationer som samlar svenska muslimer. Därför gick de snabbt ut och tog avstånd, bland annat i en artikel av Karin Sörbring i Expressen den 12 september. I den intervjuades Mahmoud Aldebe, vice ordförande i Sveriges muslimska råd (SMR) och Mehmet Kaplan, ordförande i Sveriges unga muslimer. Den senare säger att:

– Mardrömmen är att kvinnor med huvudbonader trakasseras när bin Ladin anklagas. Därför går vi snabbt ut och tar avstånd, förklarar Mehmet Kaplan [...].
Kaplan förnekar inte att många muslimer liksom vissa vänsterorganisationer är motståndare till den politik som USA står för.
– Men om det nu är en extremistgrupp som ligger bakom detta, så är det att jämföra med att en kristen sekt använde övervåld och alla fredliga kristna anklagades, fortsätter Mehmet Kaplan.

I den här artikeln uttalar sig personerna som, i någon bemärkelse, religiösa ledare, det vill säga som personer med en ställning som gör att de med viss auktoritet kan uttala sig om vad islam säger och står för. Totalt förekommer den typen av källor i knappt 2 procent av TV-inslagen och knappt 4 procent av tidningsartiklarna.

Retoriska figurer

Vad Mehmet Kaplan säger i citatet ovan pekar på vikten av att skilja mellan vad enstaka individer gör och vad en religion eller, för den delen, ett folkslag generellt står för. Frågan är därför hur muslimer generellt framställs i journalistiken, och likaså hur USA generellt sett framställs.

Att undersöka det på ett så objektivt sätt som möjligt är svårt, inte minst eftersom det är en känslig fråga då olika mediekonsumenter utifrån sina förutfattade meningar läser in olika saker. För att ändå göra ett försök kan man undersöka i vilken utsträckning retoriska figurer förekommer i journalistiken.

En sådan retorisk figur av intresse här är ”den muslimska världen som ett hot mot västvärlden”.[195] Med den avses olika uttalanden eller skrivningar som direkt eller indirekt utmålar den muslimska världen som ett hot mot västvärlden eller som tar avstånd från att den muslimska världen är ett hot mot västvärlden. I båda fallen existerar den retoriska figuren. Om någon känner behov av att hävda att den muslimska världen inte är ett hot mot västvärlden bygger det nämligen på att den motsatta uppfattningen också uppfattas existera; med andra ord att den retoriska figuren förekommer. Hotet kan vara av olika art, såväl religiöst som säkerhetsmässigt eller ekonomiskt.

En annan intressant retorisk figur är ”muslimer som fanatiker”. Med detta avses olika uttalanden eller skrivningar som direkt eller indirekt hävdar att muslimer generellt sett är fanatiker, som behandlar några specifika muslimer som fanatiker utan att balanserade uppgifter finns med, eller som tar avstånd från något av ovanstående. Olika formuleringar av tanken på ett ”heligt krig” mot USA eller västvärlden är ett uttryck för att den retoriska figuren förekommer, och likaså om det i artiklarna eller inslagen poängteras att kaparna var muslimer eller att terrorattackerna har stöd bland muslimer.

195) I samtliga fall ses palestinier som muslimer.

De retoriska figurerna måste naturligtvis inte enbart vara antimuslimska. En tredje retorisk figur är därför ”muslimer som förtryckta av västvärlden”. Med den avses olika uttalanden och skrivningar som direkt eller indirekt hävdar att muslimer är förtryckta av västvärlden, eller tar avstånd från att muslimer är förtryckta av västvärlden. Förtrycket kan vara av olika art, exempelvis kulturellt, ekonomiskt, teknologiskt eller militärt. En parallell och omvänd retorisk figur är ”USA som förtryckare av fattiga i tredje världen”. I likhet med de ovanstående retoriska figurerna avses med denna olika uttalanden som direkt eller indirekt hävdar att USA förtrycker fattiga i tredje världen eller tar avstånd från detsamma.

Den sistnämnda retoriska figuren är, kan man säga, antiamerikansk. Det gäller också den retoriska figuren ”USA som världspolis”. Med den avses olika uttalanden eller skrivningar som direkt eller indirekt hävdar att USA är eller tror sig ha rätten att vara världspolis, eller tar avstånd från att USA agerar som världspolis. Olika formuleringar om att USA inte låter sig styras eller bindas av internationell rätt och internationella överenskommelser när det handlar om militära aktiviteter kvalificerar som uttryck för den här retoriska figuren. Om det däremot framställs exempelvis som om USA bara agerar inom de ramar som medges av internationell rätt eller FN-resolutioner, då är det inte ett uttryck för den retoriska figuren ”USA som världspolis”.

En sista retorisk figur är ”USA som frihetens och demokratins försvarare”. Med den avses olika uttalanden och skrivningar som (1) direkt eller indirekt hävdar att USA är frihetens, det öppna samhällets eller demokratins försvarare, (2) ser terrorattackerna mot USA som ett angrepp på friheten, demokratin och dylika värden, eller (3) tar avstånd från något av det föregående.

I tabell 27 redovisas hur ofta förekommande dessa retoriska figurer är i nyhetsrapporteringen i samband med terrorattackerna. Resultaten bör emellertid tolkas med viss försiktighet: just den här delen av undersökningen är betydligt mer kvalitativ och tolkande än övriga och tidigare redovisade delar.

De två vanligaste retoriska figurerna i artiklarna och inslagen är ”muslimer som fanatiker” och ”USA som världspolis”. Att den förstnämnda förekommer jämförelsevis ofta beror mycket på att det var vanligt i artiklarna och inslagen att peka på att bin Ladin och/eller att kaparna är muslimer, och detta i kombination med de handlingar som de anklagas för framställde dem onekligen som fanatiker. De två minst vanliga är ”USA som förtryckare av fattiga i tredje världen” och ”muslimer förtryckta av västvärlden”.

Tabell 27. Förekomst av olika retoriska figurer i inslag och artiklar (procent).

	Muslimsk värld hot mot västvärlden	**Muslimer förtryckta av västvärlden**	**USA som förtryckare av fattiga i tredje världen**	**Muslimer som fanatiker**	**USA som frihetens och demokratins försvarare**	**USA som världspolis**	**Totalt antal inslag/ artiklar**
TV-inslag	4	2	3	13	8	13	179
Tidningsartiklar	10	5	5	19	10	14	482
Antal inslag/artiklar	56	29	30	114	65	98	

Anm. Procentangivelser är avrundade till närmaste hela tal. En artikel eller ett inslag kan innehålla ingen, en, eller flera retoriska figurer.

Av det här skulle man kunna dra slutsatsen att muslimer i nyhetsrapporteringen framställdes på ett generellt sett mer negativt sätt än USA. Innan en sådan slutsats dras måste bör man dock försöka fastställa om de retoriska figurerna fick stöd i journalistikens innehåll eller inte, det vill säga om någon eller några (källor eller journalister själva) i en artikel eller ett inslag uttalar sig exempelvis för att muslimer är fanatiker eller tar avstånd från detsamma. Tabell 28 därför i hur stor andel av artiklarna och inslagen de retoriska figurerna fick stöd.

Som framgår får de retoriska figurerna i regel stöd i journalistiken, antingen av journalisterna själva men i regel av de källor som kommer till tals. Med ett undantag, och det gäller den retoriska figuren ”muslimer som fanatiker”. Den kritiseras oftare än den får stöd, exempelvis i en artikel i Dagens Nyheter den 16 september skriven av Sanna Björling.

Självfallet är också muslimer förtvivlade och upprörda över de fruktansvärda händelserna på Manhattan och i Washington. Diskussionen blir stundtals högljudd när DN samlar några boende i en förort strax utanför Stockholm till ett samtal om terrorattacken i USA, vilka reaktioner den fött och vilka konsekvenser den får för muslimer i Sverige och världen. Det råder ingen tvekan om hur viktigt det är att dra en skarp gräns mellan det fåtal som jublar och det stora flertalet.

Det här exemplet visar hur journalistiken tar avstånd från att muslimer generellt sett är fanatiker; det finns också artiklar och inslag som visserligen pekar på att förövarna bakom terrorattackerna var muslimer, men markerar att dessa utgör undantag från muslimer i allmänhet. Exemplet visar också hur den underliggande föreställningen är just den retoriska figuren. Annars skulle det inte finnas något behov av att ta avstånd.

Ett exempel på när den retoriska figuren får stöd kan hämtas från Aftonbladet den 12 september, när Bo Gunnarsson rapporterar att ”I pakistanska Peshawar hyllade islamiska fundamentalister däremot Usama bin Ladin som en hjälte för att han gett ’store Satan’ blodig nuna”. I den artikeln finns ingen uppgift om huruvida de som hyllar bin Ladin utgör en minoritet eller majoritet – indirekt får de därför stå som representanter för hela gruppen.

Det bör dock upprepas att just den här delen av undersökningen till sin ansats är mer kvalitativ än övriga delar av studien. Detta, i kombination med att de retoriska figurer som är antimuslimska i någon bemärkelse före-

Tabell 28. I vilken utsträckning får de retoriska figurerna stöd i journalistiken (procent).

	Muslimsk värld hot mot väst-världen	Muslimer förtryckta av väst-världen	USA som för-tryckare av fattiga i tredje världen	Muslimer som fanatiker	USA som frihetens och demokratins försvarare	USA som världspolis	Totalt antal inslag/ artiklar
Får explicit stöd i TV-inslag	62	67	83	44	100	88	179
Får explicit stöd i tidningsartiklar	40	65	67	45	84	85	482
Anta inslag/artiklar	56	29	30	114	65	98	

Anm. Procentangivelser är avrundade till närmaste hela tal.

kommer förhållandevis sällan eller huvudsakligen får explicit kritik när de väl förekommer, ligger till grund för följande sammanfattande slutsats: generellt sett gav nyhetsförmedlingen i samband med terrorattackerna en förhållandevis balanserad bild av muslimer generellt. Det finns förvisso en viss övervikt för antimuslimska retoriska figurer, som sammanlagt förekommer i 170 artiklar och inslag, jämfört med de antiamerikanska retoriska figurerna som sammanlagt förekommer i 128 artiklar och inslag. Det är också något vanligare att journalistiken rapporterar om antiamerikanska än antimuslimska händelser. Man kan också notera att det är sällan det i journalistiken framkommer att det också i de muslimska länderna finns en stor och from medelklass som med största sannolikhet tar avstånd från bin Ladin på samma sätt som människor i västvärlden i allmänhet gör.[196] I det stora hela är skillnaderna emellertid så små att det inte finns någon saklig grund för att generellt sett anklaga journalistiken för att underblåsa eller uppmuntra antimuslimska stämningar.

På samma sätt förhåller det sig med bilden av Usama bin Ladin. Visserligen finns det exempel på artiklar som mytologiserar och demoniserar honom, men många av de benämningar han gavs var förhållandevis neutrala. Dit hör epitet som ”huvudmisstänkt”, ”terrorist”, ”terroristledare”, ”saudier”, ”saudisk” – eller ”ex-saudisk terrorist”, ”mångmiljonär” eller ”miljardär” och ”islamist”. Att döma av de uttalanden bin Ladin själv har gjort, kan dessa benämningar knappast ses som svartmålningar.

Problemet med nyhetsjournalistiken i den här delen av rapporteringen är därför inte att den skulle underblåsa antimuslimska stämningar eller demonisera bin Ladin. Problemet är snarare att bristen på källhänvisningar gör det svårt för läsare och tittare att själva vara källkritiska och bilda sig egna uppfattningar, och att bin Ladin så tidigt pekades ut som huvudmisstänkt på ett sätt som suddade ut gränsen mellan ”misstänkt” och ”skyldig”.

Varför?

En fråga som är rimlig när historiens största terrorattacker har utförts är: varför? Vilka är förklaringarna till varför någon eller några gör sådana attacker?

I det här fallet försvårades sökandet efter svaret på den frågan av att ingen trädde fram och tog på sig ansvaret. Den huvudmisstänkte själv, Usama bin Ladin, var inte heller tillgänglig, annat än i form av tidsmässigt osäkra utta-

Tabell 29. Försök att förklara terrorattackerna i artiklar respektive inslag (procent).

	Dagens Nyheter	Svenska Dagbladet	Aftonbladet	Expressen	Rapport	Aktuellt	TV4 Nyheterna
Ja	6	8	7	12	11	7	12
Nej	94	92	93	88	89	93	88
Procent	100	100	100	100	100	100	100
Totalt antal artiklar/inslag	110	102	143	127	65	74	40

Anm. Procentangivelser är avrundade till närmaste hela tal.

196) Hjärpe 2001.

landen och inspelningar av när han blir intervjuad eller håller tal. Som vi har sett tidigare uttalar han sig där för ett ”heligt krig” mot USA och Israel. Därutöver förekom det uppgifter om att ”Efter attackerna är Usama bin Ladins eget svar är att han inte har med dem att göra men att han fullt ut stöder sådana ‘djärva aktioner’ mot supermakten”, för att citera ur en artikel i Svenska Dagbladet den 13 september, skriven av Carina Stensson. Även den afghanska talibanregimen, som anklagades för att hysa bin Ladin på sitt territorium, tog inledningsvis avstånd från terrorattackerna varför inte heller de kunde tillfrågas om varför terrorattackerna planerades och utfördes.

De här omständigheterna gjorde det förstås svårt för journalisterna att söka svar på frågan varför terrorattackerna utfördes utan att spekulera. Samtidigt har vi sett att spekulationer i vissa fall är förhållandevis vanligt förekommande, så brist på säkra fakta behöver i sig inte förhindra att journalistiken söker svar på frågan om varför terrorattackerna utfördes. Mot den bakgrunden blir frågan: hur ofta förekom det någon form av försök, hur outvecklad försöket än må vara, att förklara terrorattackerna i nyhetsförmedlingen?

I genomsnitt förekom det någon form av försök att förklara varför terrorattackerna hade utförts i 8 procent av tidningsartiklarna och 10 procent av TV-inslagen. Vanligast var det procentuellt sett i Expressen, TV4 Nyheterna och Rapport. I absoluta tal förekom försök att förklara terrorattackerna i 39 tidningsartiklar och 17 TV-inslag.

Vilka förklaringar gavs? Dessa kan sorteras i fyra kategorier. Den första kopplar terrorattackerna till situationen i Mellanöstern, det vill säga konflikten mellan Israel och palestinierna och USAs stöd till Israel. Den förklaringen dominerade i nio artiklar och åtta TV-inslag. En andra kategori handlar om USA:s politik i världen, dess ekonomiska, militära dominans, eller om USA som världspolis, exemplifierat bland annat med USAs inblandning i Gulfkriget. Den förklaringen dominerade i 13 tidningsartiklar och tre TV-inslag.

En tredje kategori länkar förklaringen uttalat till religiös fanatism eller heligt krig, och den dominerade i åtta tidningsartiklar. En fjärde kategori handlar om att förövarna är motståndare till demokratin eller friheten, och den dominerade i tre artiklar och ett TV-inslag. Det var i huvudsak amerikanska politiker som förde fram de förklaringarna.

Vid sidan av dessa förklaringskategorier finns ytterligare några försök till förklaringar, som då handlar om en vilja att skada USA, att det finns ett odefinierat hat mot USA eller att man vill visa hur sårbart USA är.

På ett eller annat sätt länkar med andra ord förklaringarna, i den mån de överhuvudtaget förekommer, terrorattackerna till USA:s ställning och politik i världen, med visst fokus på konflikten i Mellanöstern och USA:s stöd till Israel. Indirekt hävdar man då att USA delvis har sig självt att skylla. Om man tittar på hur vanligt det är att USA uttalat beskrivs som om det vore helt eller delvis ansvarigt för terrorattackerna, visar det sig ske i sex TV-inslag och 26 tidningsartiklar.

Därmed inte sagt att USA i övriga inslag och artiklar uttalat beskrivs som ett oskyldigt offer. I regel beskrivs USAs roll överhuvudtaget inte alls. I detta uppvisar journalistiken en mycket tydlig händelseorientering, där historia och bakomliggande strukturer mycket sällan får det utrymme som skulle behövas för att om möjligt begripliggöra terrorattackerna.

KRIGET I AFGHANISTAN

Ungefär fyra veckor efter terrorattackerna mot USA inleds det svar, som världen sedan länge väntat på. Efter en tid av diplomatiskt alliansbyggande och nationell samling ger president George W Bush på söndagen den 7 oktober 2001 klartecken för ett samlat angrepp mot militära mål i Afghanistan. Det uttalade syftet med aktionen är enligt Vita huset att få bort talibanerna från makten eftersom de stöder terrorister och samtidigt gripa de medlemmar av nätverket al-Qaida som sägs befinna sig i Afghanistan och, inte minst, fånga Usama bin Ladin själv.

I SVT Aktuellt samma dag blir förstås kriget i Afghanistan den stora nyheten och den presenteras av programledaren Ann-Britt Ryd Pettersson under det att stridsbilder från den arabiska TV-kanalen al-Jazeera inleder nyhetssändningen:

– I kväll inledde alltså amerikanskt och brittiskt flyg de väntade attackerna mot mål i Afghanistan. Detta som ett militärt svar på terrordåden i New York och Washington den 11 september. Och det är massiva attacker som just nu genomförs mot militära mål i Afghanistan.

I Aftonbladet dagen efter rapporterar tidningens reporter Peter Wennman från sin utkikspunkt i Peshawar i grannlandet Pakistan:

Det började med fem öronbedövande explosioner. Därefter lystes den svarta himlen upp av spårljus och luftvärnseld. Ännu sent i natt flög amerikanska Tomahawkrobotar över Afghanistans huvudstad Kabul. Kriget mot terrorismen har startat.

Under de fem första dagarna under kriget i Afghanistan publiceras sammanlagt 272 tidningsartiklar i de fyra dagstidningarna som granskas i den här studien och totalt 76 TV-inslag i de dagliga nyhetsprogrammen Rapport, Aktuellt och TV4 Nyheterna. Hur dessa artiklar och inslag fördelade sig över de olika dagarna och i de olika analyserade medierna har tidigare redovisats i avsnittet *Perfekta nyheter*.

Det finns också skäl att granska bevakningens innehåll. Vilka ämnesområden dominerar i beskrivningarna kring kriget i Afghanistan? Vilka källor och parter kommer till tals i rapporteringen? I vilken utsträckning förekommer spekulationer i medierna? Hur relateras utvecklingen till en svensk hotbild? Diskuteras mediernas bevakning av medierna själva?

Dessa frågor ligger till grund för studien av mediebevakningens innehåll när det gäller kriget i Afghanistan. Alla först granskas vilka huvudsakliga teman som förekommer i mediernas rapportering. Vilka aspekter av kriget blir belysta i TV-nyheter och tidningsartiklar?

Med huvudsakligt tema menas det tema som dominerar innehållet eller framstår som dominerande med hänsyn tagen till bilder, rubriker, påannonser och nyhetsgrafik. Många artiklar och inslag innehåller förvisso olika teman men här redovisas den dominerande inriktningen, som också sannolikt var lättast att uppfatta för läsare och tittare. Vid bedömningen har en huvudandelsmetod tillämpats för att

möjliggöra en klassificering av huvudsakligt tema.

Teman i nyhetsrapporteringen

När det gäller de tre granskade nyhetsprogrammen i TV visar det sig att nyheter om krigsförloppet är helt dominerande i inslagen (tabell 30). 24 sådana inslag förekommer vilket motsvarar ca en tredjedel av alla inslag.

Till kategorin krigshändelser har här räknats nyheter om krigsaktiviteter som bombningar och strider, olika vapens funktionssätt (till exempel Tomahawkmissiler och ”smarta bomber”), bombeffekter och militära strategier, berättelser av stridspiloter om anfallen och sammanställningar av kriget dag-för-dag. Ett exempel på sådant inslag är det reportern Daniel Furman gör Rapport den 8 oktober om olika vapen i kriget:

– En vapentyp som visat sig mycket effektiv i den här typen av krig är Tomahawkmissilerna. Avfyrade från ubåtar eller ytfartyg kan de träffa mål som ligger hundra mil bort.

Den teknologiska överlägsenheten för väst när det gäller vapen framgår också av följande ingress i Svenska Dagbladet den 10 oktober, signerad Peter Carlberg:

USA förbereder ett utdraget krig mot terroristerna, och ökar bevakningen även från rymden. I fredags kväll skickade USA upp en ny spionsatellit som kan urskilja en penna från 30 mils höjd.

Det finns ett stort antal artiklar och inslag som ingående redovisar vilka vapen som används i kriget och vilka prestanda dessa vapen har. Uppgifterna i tidningarnas nyhetsgrafik är mycket detaljerade. De redovisar i princip uteslutande de högteknologiska vapen som finns på den amerikansk-brittiska sidan.

När det gäller televisionen utgörs i allmänhet motsvarande redovisningar av simulerade flygbilder med bombplan eller robotar vars utformning indikerar att de är gjorda i en ateljé och förmodligen producerade av vapentillverkaren själv eller av den amerikanska militären. Planens flygande prestanda framgår tydligt, däremot inte deras stridskraft. När

Tabell 30. Huvudsakliga teman i TV-inslagen om kriget i Afghanistan.

	Antal inslag	Procent
Krigshändelser	24	32
Läget i Pakistan	10	13
Risk för nya terrorhot	7	9
Kommentarer/reaktioner världen	6	8
Mjältbrand	5	7
Medier och journalistik i kriget	4	5
Kommentarer/reaktioner Mellanöstern	3	4
Kommentarer/reaktioner USA	3	4
Folkrättsliga aspekter	3	4
Krigets civila offer	2	3
Övriga	9	12
Totalt antal	76	101

Anm. Procentangivelser är avrundade till närmaste hela tal.

sådana bilder visas i TV ges inte någon förklaring till varifrån bilderna härrör.

Att nyhetsrapporteringen om ett krig också tematiskt domineras av krigshändelser kan vid en första reflektion synas som självklart. Censur, självcensur eller andra former av restriktioner kan dock påverka mediernas sätt att arbeta. Detta kan medföra att bevakningen mer kommer att gälla omvärldens reaktioner eller kommentarer eftersom dessa är lättare att redovisa än den militära konflikten.

Så var till exempel fallet i de svenska medierna under Gulfkriget 1991 då den dominerande aspekten av artiklar och inslag under flygkrigets respektive markkrigets första fem dagar inte var krigshändelserna och konsekvenserna av dessa utan olika nationers reaktioner och kommentarer kring kriget. Den troligaste förklaringen till detta var bristen på källmaterial om Gulfkriget och att krigsnyheter därför utgjorde en begränsad del av det totala nyhetsutbudet.[197]

Under Afghanistankriget 2001 gäller inte detta mönster. Krigshändelserna får klart störst utrymme och förekommer i dubbelt så många inslag som kommentarer och reaktioner från omvärlden. Skillnaden är värd att begrunda. Det finns knappast någon anledning att tro att Afghanistankriget skulle innebära avsevärt större tillgång på källmaterial än Gulfkriget. Bristen på information från krigsområdet är i stället uppenbar. Det är möjligt att nyheterna om kriget 2001 är av mer spekulativ karaktär än de var 1991. Det kan också vara så att antalet reaktioner och kommentarer från omvärlden den här gången är mindre. Skillnader i konflikternas orsaker kan förstås ha föranlett andra mönster när det gäller omvärldens reaktioner och kommentarer.

Den näst största kategorin inslag i TV handlar om händelseutvecklingen i grannlandet Pakistan, vilket dels kan förklaras av att där förekommer spridda oroligheter i protester mot USA, dels av att det är här som de flesta svenska korrespondenterna med uppgift att bevaka kriget finns på plats. Det sistnämnda skälet är förmodligen mest betydande. De egna bilder som finns att förmedla från området för de svenska TV-redaktionerna skildrar därför spridda demonstrationer i Pakistan och inte massiva bombningar av Afghanistan.

Det innebär inte att händelserna i Pakistan inte har något nyhetsvärde, men att de möjligen dominerar nyhetsutbudet på ett sätt som inte står i proportion till deras betydelse vad gäller kriget i Afghanistan. Detta innebär att det både i TV och i tidningar finns gott om material på temat att Pakistan är på väg att ”slitas sönder”, att det ”ska flyta blod på gatorna” i landet och att ”folket skriker ut sitt hat mot USA”. Dessa artiklar och inslag utgör en klar kontrast till den närmast kompakta mediala tystnad som samtidigt råder från krigets Afghanistan, några få nyhetstelegram, ögonvittnesskildringar och al-Jazeera-bilder undantagna.

Korrespondenternas stationering säger här förmodligen mer om antalet inslag än händelsernas vikt och betydelse. När kriget bryter ut finns SVTs korrespondent Peder Carlquist på plats i Islamabad och får därifrån återge pakistanska reaktioner på kriget i Aktuellt på kvällen den 7 oktober.

– Ja, från de radikala muslimernas sida är det ju en oerhört stark reaktion. Och den mulla som sattes i husarrest av regeringen här i dag har uttalat sig och fördömer det här naturligtvis och beskriver det som en terrorhandling mot Afghanistans folk.

197) Hvitfelt & Mattsson 1992, sid. 74f.

I övrigt kan noteras att andra teman i rapporteringen om kriget förekommer i tämligen blygsam omfattning. En del uppmärksamhet ägnas risken för nya terrorhandlingar runt om i världen, inte minst som en reaktion mot kriget i Afghanistan, och olika reaktioner och kommentarer kring kriget från omvärlden. Inslagen om de första mjältbrandsoffren i USA kommer i slutet av den period som studeras här och är en särskild kategori av inslag som senare blir mer vanligt förekommande.

De fyra tidningarnas huvudsakliga teman i nyhetsartiklar uppvisar vidare både likheter och skillnader jämfört med TV-inslagen.

Rapporter om krigsutvecklingen är det vanligaste temat i pressen, men inte alls lika dominerande som i TV. Bland artiklarna har 16 procent krigshändelserna i fokus, att jämföra med 32 procent bland TV-inslagen. Totalt sett är det fler artiklar med reaktioner och kommentarer från omvärlden än det är rapporter om krigsutvecklingen. Pressrapporteringen liknar således den som förekom i Gulfkriget tio år tidigare. TVs mer begränsade utrymme, eller tillgång på bilder, tycks leda till en mer renodlad krigsrapportering om vad som hänt, medan tidningarna har bättre möjligheter att låta olika aktörer ge sin syn på det som hänt och skapa utrymme för reaktioner och kommentarer. Till en del kan säkerligen skillnaderna förklaras av både nyhetsproduktionens villkor och redaktionella resurser. De viktigaste nyhetssändningarna i TV har större krav på aktualitet vilket gör att händelserapporteringen där får större betydelse än i pressen. De stora tidningarna har i allmänhet bättre redaktionella resurser och tidsmässiga fördelar när det gäller att komplettera bilden med analyser, kringreportage, kommentarer och reaktioner. Det finns en betydligt större tematisk mångfald i pressen jämfört med i TV.

Tidningarna belyser också helt andra teman än TV. Det ges ett stort utrymme för artiklar om hur medierna allmänt sett fungerar i krig och det förs resonemang om hur ”sann” den information är som kommer allmänheten till del. En del av detta material kan närmast beskrivas som en sorts konsumentupplysning. Vidare förekommer artiklar om enskilda mediers roll i rapporteringen, i synnerhet den arabiska TV-kanalen al-Jazeera. Den liknas ofta vid en arabisk motsvarighet

Tabell 31. Huvudsakliga teman i tidningsartiklarna om kriget i Afghanistan.

	Antal artiklar	Procent
Krigshändelser	43	16
Kommentarer/reaktioner världen	31	11
Medier och journalistik i krig	25	9
USA och stöd till alliansen	25	9
Risk för nya terrorhot	24	9
Läget i Pakistan	14	5
Usama bin Ladin	11	4
Hjälpsändningar	10	4
Kommentarer/reaktioner Mellanöstern	10	4
Kommentarer/reaktioner USA	10	4
Övriga	69	25
Totalt antal	272	100

Anm. Procentangivelser är avrundade till närmaste hela tal.

till CNN och dess roll i Afghanistankriget jämförs med den amerikanska kanalens centrala ställning före och under Gulfkriget. Enskilda reportrars öden som fångar i talibanernas Afghanistan blir också väl belysta i de svenska dagstidningarna.

Ett annat tema där tidningarna ger mycket information och TV lite gäller de politiska diskussionerna kring det internationella stödet för USA och Storbritannien och möjligheterna för denna allians att fortsätta åtnjuta världssamfundets förtroende under den fortsatta krigsutvecklingen. Det finns 25 sådana artiklar i tidningar under krigets fem första dagar, men inte något TV-inslag som huvudsakligen belyser alliansens möjligheter och problem. De storpolitiska analyserna förefaller lämpa sig väl för, och prioriteras högt av, tidningarnas redaktioner men har knappast någon plats alls i TVs nyhetssändningar. Det kan möjligen ha att göra med ökade krav på att TV-material ska kunna visualiseras och vara bildmässigt intressant.

Läget i Pakistan blir också väl belyst av tidningarnas korrespondenter på plats, men detta tema blir ändå inte lika dominerande i pressen som i TV. Vidare får humanitära frågor kring till exempel internationella organisationers hjälpsändningar till Afghanistan mer uppmärksamhet i tidningarna än i televisionen.

En intressant detalj i sammanhanget är hur tidningarna väljer att vinjettera materialet om kriget. Alla fyra tidningarna ägnar krigshändelserna särskilda sidor. Tidningarna väljer dock olika vinjetter under vilka materialet presenteras. Dagens Nyheter har vinjetten *Attacken mot Afghanistan*, Svenska Dagbladet *Motattacken*, Expressen *Kriget* och Aftonbladet *Terrorkriget*.

Dagens Nyheter och Expressen har sålunda de mest värderingsfria vinjetterna på sina nyhetssidor. Aftonbladet väljer att beskriva aktionen som ett krig mot terrorism vilket sannolikt ger läsarna signaler om att detta krig kan vara ett mer rättmätigt krig än andra krig. Svenska Dagbladet ser aktionen helt och hållet som ett svar på de tidigare terrorattackerna i USA. Både Aftonbladet och Svenska Dagbladet ligger närmare den officiella politiska synen, delad av den svenska regeringen och FNs säkerhetsråd, medan de båda andra tidningarna väljer att definiera aktionen mer efter innehåll än efter motiv. De gör huvudsakligen en journalistisk bedömning, medan Aftonbladet och Svenska Dagbladet snarare gör en politisk-moralisk bedömning. Det bör dock framhållas att skribenter i Aftonbladet och Svenska Dagbladet väljer att tala om ”kriget” eller ”attacken” även om vinjetten på sidan har en annan innebörd.

Analysen av huvudsakliga teman i krigsbevakningen visar på en större bredd i pressbevakningen och en större koncentration till själva krigsutvecklingen i TVs nyhetssändningar. Det finns dock anledning att påminna om att debattprogram och magasinsprogram i TV kan ha gett utrymme för de reaktioner och kommenterar och teman som inte fick så stort utrymme i de traditionella nyhetssändningarna i de tre marksända kanalerna.

Om jämförelser görs med rapporteringen kring terrorattackerna den 11 september kan konstateras att bredden i tematiken då är större i både TV och tidningar och att inget TV-tema dominerar som när det gäller krigshändelser i TV i Afghanistanfallet. Det förekommer fler reaktioner och kommenterar i TV vid terrordåden och det ges större utrymme för berättelser från ögonvittnen och drabbade personer. Terrordådens överraskningseffekt och skådeplats bör starkt ha påverkat tematiken i bevakningen. Det är självklart skillnad på nedre Manhattan och Kabuls förorter. Det är också skillnad på de svenska nyhetsmediernas möjligheter att berätta om vad som händer på dessa platser.

Källorna i rapporteringen om kriget i Afghanistan

Vad som sägs om vad i ett krigsförlopp är viktigt att uppmärksamma men viktigt att granska är också vem som får komma till tals i medierna. Som har konstaterats i tidigare avsnitt om källor råder sällan någon absolut symmetri när det gäller olika parters möjligheter att komma till tals i en konfliktsituation. Frågan är därför vilka parter och aktörer som gynnas i Afghanistanrapporteringen med avseende på förekomsten av källor i materialet.

Sett till den totala förekomsten av källor under Afghanistankrigets första fem dagar noteras 146 citerade källor i TV och 381 i tidningarna. När det gäller omnämnda och namngivna källor uppgår dessa till 68 i TV och 150 i tidningarna. Det ger ett snittvärde när det gäller citerade källor på 1,9 i TV och 1,4 i pressen, medan snittvärdena för motsvarande omnämnda och namngivna källor är 0,8 i TV och 0,6 i pressen.

Jämförelsen med motsvarande värden för terrorattackerna i USA visar att citerade och omnämnda källor är något vanligare vid detta tillfälle, med undantag för citerade källor i TV. Det är också TVs nyheter från kriget i Afghanistan och tidningsrapporteringen från terrorattackerna som ligger närmast det i journalistkretsar ofta åberopade idealet om att låta nyheter baseras på minst två oberoende källor. I samtliga övriga fall är mångfalden av citerade eller omnämnda källor annars inte särskilt stor.

Anonyma källor

Det finns anledning att särskilt granska förekomsten av anonyma källor i nyhetsrapporteringen från kriget i Afghanistan. I vilken utsträckning är källorna möjliga att identifiera och i vilken utsträckning hänvisas i artiklar och inslag till uppgifter som inte uttryckligen kopplas till någon namngiven uppgiftslämnare?

En majoritet av medieinnehållet kring kriget innehåller referenser till klart angivna källor. Ungefär tre av fyra artiklar eller inslag är av detta slag, medan det i den resterande andelen förekommer anonyma källor. De anonyma källorna spelar alltså ingen särskilt stor roll i Afghanistanskrigets inledning. De rapporterande journalisterna väljer i stället att förlita sig på öppna källor. Det får anses överraskande att detta sker i så stor utsträckning med tanke på att anonyma källor vanligen får stort utrymme i krigssituationer då tillgången på

Figur 7. *Genomsnittligt antal källor i tidningar och TV vid terrorattackerna och Afghanistankriget.*

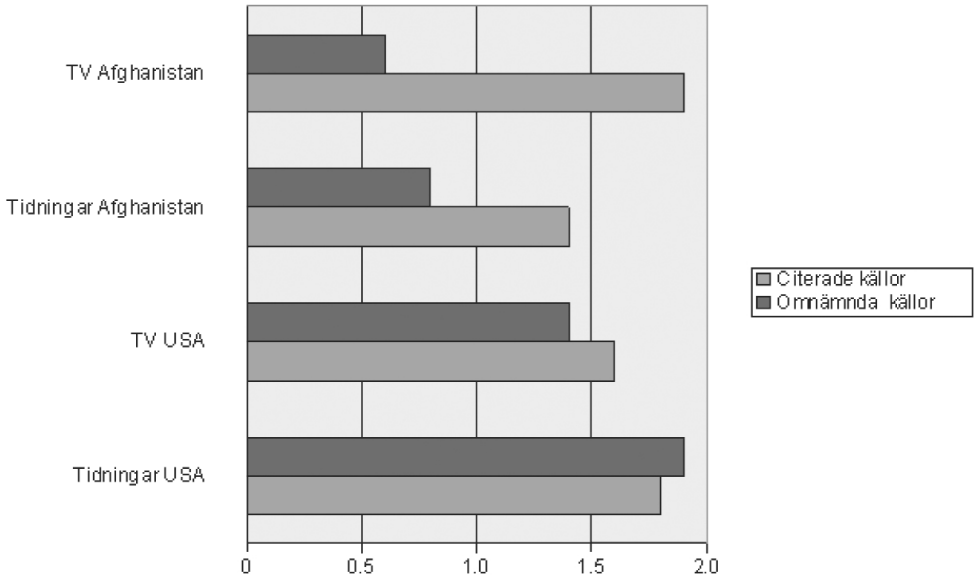

information är begränsad liksom tillgången på personer som är beredda att öppet förmedla sådan information.

Jämfört med terrorattackerna där anonyma källor förekommer i betydligt större omfattning både i TV och i tidningar är skillnaden avsevärd (tabell 15). I det mycket större, och inledningsvis mer kaotiska, nyhetsflödet kring terrorattackerna förekommer många anonyma källor. I det sedan länge förväntade kriget mot talibanregimen i Kabul baseras nyhetsrapporteringen betydligt oftare på identifierbara källor. Den krigsjournalistik på anonym grund som brukar vara vanlig i krigssituationer kan knappast sägas ha varit typisk vid detta krigs fem första dagar.

Som framgår är variationerna mellan medierna ganska stora. Den klart största andelen anonyma källor har Dagens Nyheter och den klart lägsta Expressen och TV4 Nyheterna. På Dagens Nyheter är det relativt vanligt med anonyma källor i nyhetsmaterialet, som till exempel i Nathan Shachars artikel den 9 oktober om oroligheter på Gaza till följd av Afghanistankriget:

Bedömare tvekar här om huruvida det inträffade var en olyckshändelse, eller om Hamas med berått mod trotsade Arafats myndighet.

I Dagens Nyheter är det inte heller ovanligt att kända och anonyma källor blandas, som i följande ingress signerad Peter Bratt samma dag:

DN har talat med Tommy Jepsson, strategilärare vid Försvarshögskolan, samt andra militära bedömare om vilka slutsatser man kan dra.

Så stora skillnader finns inte mellan medierna vid granskningen av bevakningen kring terrorattackerna då i princip hälften av materialet i alla medier innehåller anonyma källor (tabell 16). Med tanke på att kvällspressen har fler artiklar om kriget än morgonpressen är det intressant att notera att Dagens Nyheters totala bild av kriget är väsentligt mer baserad på

Tabell 32. Förekomst av anonyma källor i inslag och artiklar (procent).

	TV-inslag	Tidningsartiklar
Ja	21	28
Nej	79	72
Totalt	100	100

Anm. Det totala antalet TV-inslag är 76 och det totala antalet artiklar är 272. Procentangivelser är avrundade till närmaste hela tal.

Tabell 33. Förekomst av anonyma källor i respektive nyhetsmedium (procent).

	Ja	Nej	Totalt
Dagens Nyheter	43	57	100
Svenska Dagbladet	26	74	100
Aftonbladet	29	71	100
Expressen	13	87	100
Rapport	29	71	100
Aktuellt	30	70	100
TV4 Nyheterna	13	87	100

Anm. Det totala antalet artiklar är 272 och det totala antalet TV-inslag är 76. Procenttalen är avrundade till hela tal.

anonyma källor än Expressens. Tabloidtidningens låga andel anonyma källor och den reklamfinansierade TV-kanalens lägre andel jämfört med public service-televisionens får sägas vara överraskande med tanke på att rikspridd morgonpress och public service i den publicistiska debatten brukar framhållas som föredömen när det gäller de flesta aspekter av kvalitet i journalistiken. Frågan om en öppen redovisning av källor bör betraktas som en sådan viktig kvalitetsaspekt.

Elitkällor

Förekomsten av källor kan vidare betraktas utifrån andra perspektiv. Vid sidan av öppenhet och anonymitet finns det skäl att analysera i vilken utsträckning källorna domineras av olika samhälleliga elitgrupper.

De två kategorier som dominerar tydligt är amerikanska och svenska elitkällor. De är mest förekommande i både TV och tidningar, och mest dominerande i TV. Som amerikanska elitkällor ses här amerikanska politiker, medlemmar av den amerikanska regeringen, amerikanska högt uppsatta militärer eller andra företrädare för Bushadministrationen och amerikanska myndigheter. Jämfört med den andra krigförande parten, Afghanistan, är den amerikanska politiska och militära eliten mycket mer vanligt förekommande i de svenska medierna under Afghanistankrigets första dagar.

Afghanska elitkällor är inte lika vanliga och när de förekommer är inte sällan reportern tveksam till de uppgifter som framkommer. Ett exempel är Jane Brick i Rapport den 10 oktober:

– Talibanerna har angett antalet döda till 70 och skadade till över 100 under USAs bombraider.

Tabell 34. Andel inslag och artiklar med elitkällor från olika länder (procent).

	TV-inslag	Tidningsartiklar
Amerikanska elitkällor	46	35
Afghanska elitkällor	26	18
Pakistanska elitkällor	12	8
Palestinska elitkällor	1	3
Israeliska elitkällor	–	0
Svenska elitkällor	32	32

Anm. Det totala antalet TV-inslag är 76 och det totala antalet artiklar är 272. I samma artikel eller samma inslag kan elitkällor från fler än ett land förekomma. Procentangivelser är avrundade till närmaste hela tal.

Tabell 35. Andel inslag och artiklar med olika elitgrupper som källor (procent).

	TV-inslag	Tidningsartiklar
Amerikanska politiker	35	29
Amerikanska militärer	1	3
Amerikanska experter	3	2
Svenska politiker	6	6
Svenska militärer	1	4
Svenska experter	24	22

Anm. Det totala antalet TV-inslag är 76 och det totala antalet artiklar är 272. I samma artikel eller samma inslag kan flera kategorier av källor förekomma. Procentangivelser är avrundade till närmaste hela tal.

Men enbart fyra dödsoffer har bekräftats från oberoende håll.

Men det händer också att medierna förhåller sig skeptiska till båda sidor i konflikten, påtalar problemen med att få sanna uppgifter och genom sitt ordval tydligt markerar att de redovisade uppgifterna är mycket osäkra. Ett exempel återfinns i en text av Dagens Nyheters Washingtonkorrespondent Mats Carlbom den 9 oktober:

I propagandakriget framställer talibanerna attackerna som ett misslyckande och hävdar att USA och britterna inte träffade sina mål. USA och Storbritannien hävdar lika självsäkert att attackerna varit framgångsrika och lett till precis de effekter som avsetts.

De svenska elitkällor som framträder domineras av experter på olika områden. Terrorexperter, militära bedömare, Afghanistanvänner och islamkännare hör till de kategorier som framkommer i det granskade materialet, medan svenska politiker utgör en något mindre kategori och i de flesta fall förekommer i en svensk inrikespolitisk kontext där frågan rör den svenska neutraliteten och säkerhetspolitiken.

Statsminister Göran Persson ger vid krigsutbrottet i alla medier sin syn på konflikten och USAs rätt att gripa till våld, men i övrigt har inte svenska politiker någon viktig roll i medierna under kriget. Det görs inga särskilda utspel eller kommentarer kring händelseförloppet, det råder bara en viss inrikespolitisk strid om vad FN-stadgan ger USA rätt att göra och där regeringen och de borgerliga partierna gör en annan tolkning än miljöpartiet och vänsterpartiet.

Notabelt från denna redovisning är också vilken liten roll företrädare för parterna i Mellanösternkonflikten har som källor i rapporteringen från ett krig som delvis hänger samman med den politiska situationen i denna del av världen. Israeler och palestinier är dock inte de enda elitgrupper som förekommer i liten omfattning i rapporteringen, detsamma gäller representanter för internationella organisationer som EU och FN.

Det är en mycket liten andel av det studerade materialet som ger utrymme för källor med denna bakgrund. Kriget är i stället en sak mellan de inblandade parterna och också reaktioner och kommentarer går i hög grad att härröra till dessa parter. Trots att till exempel FN och i synnerhet säkerhetsrådet har en hög profil i frågan och ger sitt stöd till det amerikanska svaret på terrorattackerna så spelar organisationens företrädare en liten roll i medierna när kriget kommit igång. I de granskade artiklarna och inslagen är det framförallt när en FN-byggnad bombas av misstag av USA som FN-företrädare kommenterar händelseförloppet. Om kriget i övrigt kommer de nästan inte alls till tals i de svenska medierna.

Den dominerande bilden är således att det är företrädare för de traditionella national-

Tabell 36. Andel inslag och artiklar med olika kategorier av elitkällor (procent).

	TV-inslag	Tidningsartiklar
Företrädare för EU-anslutna länder	3	8
Företrädare för EU-organ	–	1
Företrädare för FN-organ	4	3

Anm. Det totala antalet TV-inslag är 76 och det totala antalet artiklar är 272. I samma artikel eller samma inslag kan flera kategorier av elitkällor förekomma. Procentangivelser är avrundade till närmaste hela tal.

staterna som förekommer mest frekvent i dessa sammanhang. Det gäller inte minst europeiska ledare som i allmänhet uttalar sig för sina respektive länder medan det är betydligt mer sällsynt att någon EU-företrädare förekommer som källa. Både FN och EU har tveklöst ambitioner när det gäller internationell politisk krishantering, men när det gäller Afghanistankriget och supermakten USAs starka intresse av att agera är de internationella organisationerna snarast av sekundärt intresse i debatten.

Men den största skillnaden när det gäller förekomst av olika källor gäller knappast vilken samhällelig elit som förekommer mest, utan skillnaden mellan olika eliter och andra grupper i samhället. Det visar sig tydligt i fråga om Afghanistankriget där de källor som inte kan hänföras till någon elitgrupp i samhället förekommer i tämligen liten omfattning.

Drabbade som källor

Krigets offer, de som skadats eller fått sina hus förstörda i bombningarna, förekommer inte särskilt ofta som källa i mediernas rapportering. Det gör inte heller afghaner som bevittnat krigshändelserna eller andra afghanska medborgare. Det främsta skälet till att dessa grupper förekommer som källa i så liten utsträckning är förstås att de inte varit tillgängliga för utländska journalister under krigets inledning. Ett fåtal intervjuade i afghanska medier och ett fåtal som anlänt som flyktingar till Pakistan är i princip de enda av krigets offer som kan beskriva skeendet för en internationell publik. En icke namngiven afghansk medborgare berättar till exempel i Rapport den 8 oktober om krigets första dygn:

– Vi är jätterädda. I hela vårt liv har vi drabbats av revolutioner, kanoner och missiler. Jag har barn och familj och därför är jag jätterädd.

Risken att offer är en del av propagandakriget visas för övrigt tydligt av en episod där Expressen på en stor del av ett uppslag den 9 oktober har en bild på en 16-årig pojke som sägs ha fått benet avslitet av en amerikansk bomb. Pojken presenteras i tidningen som ”Krigets första offer”. Dagen därpå får dock tidningen på två ställen korrigera uppgiften. Pojken klev på en mina utlagd under den sovjetiska ockupationen flera veckor innan den amerikanska attacken. Krigets första offer är således inte denne pojke, utan som vanligt ”sanningen”, konstaterar reportern Mats Larsson i en krönika i Expressen den 10 oktober.

Analysen av vilka källor som förekommer i rapporteringen av kriget visar således att majoriteten av källorna är identifierbara. Ungefär en femtedel av TV-inslagen och en tredjedel av tidningsartiklarna innehåller emellertid anonyma källor. Andelen kan nu knappast beskrivas som anmärkningsvärt hög med tanke på att det i ett krig förekommer

Tabell 37. Andel inslag och artiklar där drabbade förekommer eller framställs som källor (procent).

	TV-inslag	Tidningsartiklar
Drabbade afghaner	8	2
Afghanska ögonvittnen	5	2
Andra afghanska medborgare	6	4

Anm. Det totala antalet TV-inslag är 76 och det totala antalet artiklar är 272. I samma artikel eller samma inslag kan flera kategorier av källor förekomma. Procentangivelser är avrundade till närmaste hela tal.

mycket försök till vilseledning, ryktesspridning och läckor där källorna vanligen tar skydd av anonymiteten för att skydda sin identitet. Jämförelsen av de svenska medierna visar att anonyma källor är ovanligast i Dagens Nyheter där de förekommer i 43 procent av de analyserade artiklarna.

Som brukligt vid krigsrapportering dominerar också källorna av olika samhälleliga eliter. I detta krig är det i synnerhet amerikanska och svenska elitgrupper som oftast förekommer som källa. I det amerikanska fallet gäller detta politiker som president George W Bush, vicepresident Dick Cheeney, utrikesminister Colin Powell och försvarsminister Donald Rumsfield. Det är alltså parter i konflikten som påfallande ofta kommer till tals i den svenska nyhetsrapporteringen. De svenskar som oftast förekommer som elitkälla är experter inom olika områden som kommenterar händelseutvecklingen.

Svenska politiker, men framförallt representanter för EU och FN, förekommer väsentligt mer sällan som källa och detsamma gäller olika grupper av afghaner som drabbats av kriget eller själva bevittnat krigsutvecklingen.

Spekulationer

Kvaliteten i nyhetsrapporteringen handlar emellertid inte enbart om en balans mellan vilka parter som får komma till tals och hur öppet källornas identitet redovisas. En annan viktig kvalitetsaspekt på det journalistiska materialet gäller i vilken utsträckning det är baserat på verkliga händelser jämfört med det utrymme som ges för icke sakligt grundade spekulationer om vad som kan komma att hända. Spekulationer kan vara ett sätt att skapa en dramatik i nyhetsbevakningen när inte det verkliga skeendet bjuder på denna dramatik.

Under Afghanistankriget granskas därför i vilken utsträckning spekulationer förekommer i materialet under krigets första dagar. Spekulationerna gäller här antalet döda i kriget, den framtida krigsutvecklingen och risken för framtida terrordåd till följd av kriget. Den första kategorin omfattar material som diskuterar antalet dödsoffer men där uppgifterna inte bygger på vad som bekräftas av någon part i kriget. Spekulationerna om den framtida krigsutvecklingen omfattar material där troliga krigsscenarier diskuteras utan att beröra vad som hänt i kriget. Spekula-

Tabell 38. Andel artiklar och inslag där olika former av spekulationer förekommer i respektive nyhetsmedium (procent).

	Spekulationer om antalet döda i USAs attacker	Spekulationer om den framtida krigsutvecklingen	Spekulationer om framtida terrorattacker
Dagens Nyheter	10	27	18
Svenska Dagbladet	10	16	20
Aftonbladet	12	17	27
Expressen	10	20	25
Rapport	21	32	18
Aktuellt	12	24	18
TV4 Nyheterna	20	47	13

Anm. Siffrorna anger andelen artiklar/inslag där respektive spekulation förekommer, avrundat till närmaste hela tal. Det totala antalet artiklar är 272 och det totala antalet TV-inslag är 76.

tioner om framtida terrorattacker handlar om olika försök att bedöma terroristers framtida aktioner utan att faktiska hot om sådana aktioner presenterats (tabell 38).

Förekomsten av spekulationer i de svenska medierna uppvisar stora variationer, och det gäller såväl skillnader mellan olika typer av spekulationer som mellan medier. Mest spekulationer förekommer om den framtida krigsutvecklingen och nästan hälften av inslagen i TV4 Nyheter, eller 47 procent, är sådana som innehåller spekulationer om hur kriget kommer att utvecklas. I Rapport är ungefär vart tredje inslag av samma karaktär. Rapport och TV4 Nyheterna har också den klart största andelen spekulationer om antalet döda i kriget.

I Rapport den 8 oktober refererar reportern Filip Struwe till Afghanistankännaren Peter Hjukström som enligt reportern ”varnar för utdragna strider där också 20 miljoner civila afghaners liv står på spel”. Hjukström, som samma dag i Aftonbladet beskrivit kriget som ”en presumtiv megakatastrof”, fortsätter själv:

De här 20 miljonerna, fattiga satarna, har själva inte kunnat välja den här situationen. De har inte haft en möjlighet att säga ja eller nej till Usama bin Ladin och de riskerar att bli de som får betala det högsta priset för dom nu inledda anfallen.

Skillnaden mellan morgonpress och kvällspress märks främst när det gäller spekulationer om framtida terrordåd vilket är vanligast i Aftonbladet och Expressen. Denna typ av spekulationer förekommer jämförelsevis sällan i TV4 Nyheterna varför det är svårt att tala om ett generellt mönster för hur ofta spekulationer av olika slag förekommer i olika medier. De utgör emellertid i nästan samtliga studerade fall en minoritet av antalet artiklar och inslag som publicerats. Spekulationer förefaller vara en självklar del av krigsrapporteringen, men de utgör inte någon dominerande bild av denna.

En fråga av intresse är i vilken utsträckning spekulationer blir mer vanliga över tid när den ursprungliga händelsen avklingar. Blir benägenheten större att komma med förutsägelser eller ökar behovet av faktabaserade uppgifter? Detta har granskats genom en jämförelse av hur andelen spekulationer förändras under olika dagar i krigsförloppet.

Figur 8. *Spekulationer om antalet döda till följd av USAs attacker respektive dag och för medietyp (procent).*

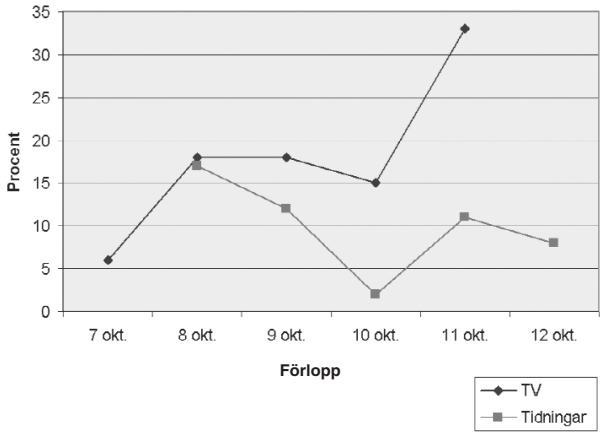

Anm. Figuren visar den procentuella andelen inslag och artiklar som innehåller spekulationer om antalet döda till följd av USAs attacker olika dagar för TV respektive tidningar. I redovisningen ingår både spekulationer baserade på journalister och på andra källor. Det totala antalet TV-inslag är 76 och det totala antalet tidningsartiklar är 272.

Spekulationer om antalet döda visar i tidningarna ingen enhetlig trend utan går upp och ned under de första dagarna. De är som högst de första dagarna då det råder stor oklarhet om krigsinsatsens omfattning och verkningar. Därefter kommer fler uppgifter om antalet döda och spekulationerna minskar. Nya bombningar av större omfattning än tidigare ökar ånyo spekulationerna något men inte till samma nivå som den ursprungliga.

De flesta tidningsartiklar vittnar om problemen med att uppskatta antalet döda, som

Wolfgang Hanssons och Peter Wennmans i Aftonbladet den 9 oktober:

Vi vet mycket lite om hur många människor som dödats i flygattackerna eller hur framgångsrika de varit. Talibanerna hindrar de få arabiska journalister som fortfarande finns kvar i landet att se något av ödeläggelsen.

När det gäller TV:s nyhetsprogram har de den första dagen, då deras sändningar äger rum bara timmar efter anfallet, mest rapporter om hur och med vilka vapen USA och Storbritannien gått till attack. De följande dagarna kommer en del uppgifter om dödsoffer och spekulationerna ligger på en något högre men jämn nivå. När intensiteten i bombningarna ökar fördubblas sedan andelen inslag med spekulationer om antalet döda i TV. Det är också ett skede då mer information finns om krigsutvecklingen men där det fortfarande är mycket svårt att få fram uppgifter om krigets konsekvenser. Spekulationerna om den framtida krigsutvecklingen visar ett något annorlunda mönster (figur 9).

Figur 9. *Spekulationer om framtida krigsaktiviteter respektive dag och för medietyp (procent).*

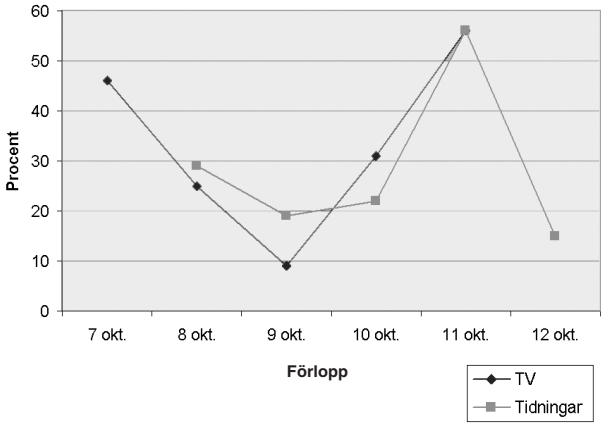

Anm. Figuren visar den procentuella andelen tidningar och artiklar som innehåller spekulationer om den framtida krigsutvecklingen olika dagar för TV respektive tidningar. I redovisningen ingår både spekulationer baserade på journalister och på andra källor. Det totala antalet TV-inslag är 76 och det totala antalet tidningsartiklar är 272.

Andelen artiklar och inslag med spekulationer om den framtida krigsutvecklingen visar på stora variationer under det inledande krigsförloppet. TV-inslagen omfattar till en början spekulationer om krigsutvecklingen till nästan 50 procent för att sedan minska rejält under några dagar där ytterligare uppgifter framkommer om hur kriget utvecklas.

Därefter sker en drastisk ökning av förekomsten av spekulationer i ett skede då den första insatsen avslutats och det uppstår en diskussion om krigets nya faser, i synnerhet kring ett möjligt markkrig, när bombkriget uppnått sitt syfte. Rapports Washingtonkorrespondent Lisa Carlsson får i den första ordinarie sändningen efter krigsutbrottet den 7 oktober frågan om man i USA vet hur kriget kommer att utvecklas:

– Jag vet inte, men vad som framgår här nu det är väl att man tänker bomba ut flygplatserna och flygförsvaret, försöka stoppa militären, soldater i Afghanistan och sen så tycker jag mig höra mellan raderna att man också kommer att gå in med trupper till vissa speciella ställen. Vi får se vad som händer vidare. Någon enstaka bombning, det är det ju inte.

Ett exempel på en rätt långtgående spekulation där krigsscenariot ses som helt uttänkt av Usama bin Ladin ges av Rapports utrikeskommentator Bo Inge Andersson den 8 oktober:

– Det finns ju risk för att den här antiterrorallansen drabbas av en infernalisk plan från bin Ladin. Jag skulle vilja dra ett exempel från 70-talet med den västtyska terrorismen där terroristerna, Baader-Meinhof-gruppen, ville bomba sönder samhället så att samhället skulle visa sitt verkliga fascistiska ansikte, så att säga. Vi har ett liknande fall här att bin Ladin räknar nu med att de här attackerna föranleder de amerikanska motattackerna och det

kommer att leda till en splittring av den muslimska världen. Än så länge står de ganska enade, men vi ser här också en man som säger i Islamabad att det jäser i armén i Pakistan. Det kan finnas risk för statskupp där. Och bin Ladins strategi är kan vi säga att det ska komma till en rad civila dödsoffer. Då kan man på ett annat sätt aktivera den muslimska världen och de muslimska nationer som åtminstone på papperet stöder USA.

Tidningarna innehåller också en hel del krigsspekulationer och visar ett snarlikt om än inte lika tydligt mönster. Också här sker emellertid en kraftig uppgång efter några dagar i samband med att krigets första fas börjar uppnå sina mål. Trenden för tidningarna håller dock inte i sig utan antalet spekulationer om krigsutvecklingen går ner till de lägsta nivåerna efter fem dagars rapportering. En av de första att spekulera kring krigsutvecklingen är Svenska Dagbladets säkerhetspolitiske reporter Mikael Holmström som i en nyhetsanalys den 9 oktober skriver:

Flygattackerna kommer troligen att fortsätta för att slå ut motståndarens möjligheter att agera. Dolda smågrupper ur elitförband som brittiska SAS och amerikanska Delta Force kan ge måldata och styra in smarta bomber. Flygräder kan också understödja Norra alliansens kamp mot talibanerna. Därefter kan kommandosoldater komma att sättas in i större skala, kanske med bas på det amerikanska hangarfartyget Kitty Hawk som snart är framme i Arabiska havet.

En snarlik journalistisk bedömning kommer den 12 oktober från Dagens Nyheters USA-korrespondent Mats Carlbom:

Nästa steg är att gå in med stridshelikoptrar, vilka är mer sårbara för bärbara luftvärnsmissiler. Helikoptrarna har inte tillräckligt lång flygtid för att kunna starta från amerikanska hangarfartyg i Persiska viken och Arabiska havet. I stället kommer de troligen att utgå från två baser i Pakistan som USA enligt uppgift fått tillstånd att använda för attacker mot mål i Afghanistan.

Förekomsten av spekulationer om framtida terrordåd efter Afghanistankriget framgår i figur 10.

Figur 10. *Spekulationer om framtida terrorhandlinga respektive dag och medietyp (procent).*

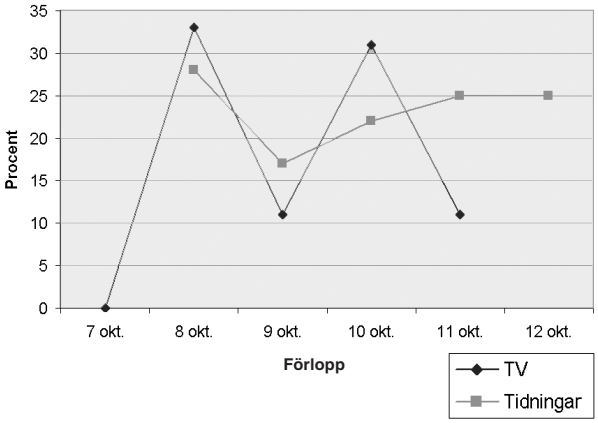

Anm. Figuren visar den procentuella andelen isnlag och artiklar som innehåller spekulationer om framtida terrorhandlingar olika dagar för TV respektive tidningar. I redovisningen ingår både spekulationer baserade på journalister och på andra källor. Det totala antalet TV-inslag är 76 och det totala antalet tidningsartiklar är 272.

Spekulationer om terrordåd uppvisar helt olika mönster över tid i de två medietyperna. De visar en svagt stigande kurva för tidningarna och det har tidigare konstaterats att den här typen av spekulationer varit mest vanligt i kvällspressen. Den svaga ökningen hänger förmodligen samman med de första Antraxfallen i USA vid denna tidpunkt och dessa fall får stor uppmärksamhet i kvällstidningarna och kopplas där till risker för nya terrordåd på amerikansk mark och möjligen också i Sverige.

Aftonbladets USA-korrespondent Wolfgang Hansson tillhör den grupp av journalister som misstänker att krigsförloppet ingår i en genomtänkt taktik från al-Qaida. I en artikel daterad 10 oktober, skriver han:

bin Ladins taktik för att möta USA:s bombkrig är nu solklar. Först provocerar han fram attacker från USA. Sedan använder han dessa attacker som en katalysator för att få muslimer över hela världen att attackera amerikaner och amerikanska mål.

Aftonbladet kan i samma tidning i en artikel av Petter Ovander också visa att den svenske säkerhetspolitiske experten Leif Kihlsten är inne på samma linje. Ingressen lyder:

Usama bin Ladin vill åstadkomma en storkonflikt mellan den kristna och den muslimska världen. Det är den säkerhetspolitiske experten Leif Kihlsten säker på efter de senaste uttalandena från terroristnätverket al-Qaida. Han är inte förvånad. Talet är en del i terroristernas långsiktiga plan. En plan ingen vet var den slutar.

Risken för en giftattack påtalas i en artikel den 8 oktober av Expressens USA-korrespondent Håkan Matson som ger en förklaring till varför amerikanerna nu är ”övertygade om att det kommer en ny terroristattack, utlöst av USA:s angrepp på mål i Afghanistan” och varför CIA bedömer att risken för en ny attack är ”100 procent”. Han fortsätter:

Rapporter om att några av de döda kaparna och andra häktade terrorister har undersökt möjligheterna att utföra flygbesprutning har spätt på rädslan, liksom rapporterna om de olika experiment som Usama bin Ladin genomfört i Afghanistan. Satellitbilder har visat hundratals döda djur och avhoppare har vittnat om hur hundar i burar utsatts för gifter och dödats.

Övertygelsen om att en reaktion kommer att följa på det amerikanska anfallet är vanlig. Ett dystert framtidsscenario tecknas till exempel av Bengt Albons i en nyhetsanalys i Dagens Nyheter den 8 oktober:

Troligt är att terroristerna kommer att slå tillbaka med nya förödande angrepp mot den civilisation som nu präglar världen och att dessa angrepp kommer att medföra många människors död.

När det gäller spekulationer i TV om terrordåd uppvisar dessa inte alls något samband med tidsförloppet. Det förefaller vara helt andra faktorer än tiden räknat från den ursprungliga händelsen som har betydelse för i vilken utsträckning TV spekulerar kring risken för framtida terrordåd. Exempel på sådana spekulationer är ett inslag om anonyma amerikanska medborgare som åker tunnelbana i huvudstaden Washington DC och i en Rapportsändning den 10 oktober ger uttryck för sin oro för den i staden stationerade korrespondenten Lisa Carlsson:

– De skulle kunna genomföra en kemisk attack. Ett tåg kanske sprängs eller nåt ... Jag har sett att de byter ut filtren ifall det blir biologisk terrorism.

Reportern avslutar själv inslaget i tunnelbanan med orden:

– Men säkerhetsåtgärderna till trots. Antalet resande på tunnelbanan har minskat. Rädslan och skräcken sprider sig, gasmaskerna är slutsålda. Det är ingen som längre ifrågasätter om det blir nya terrordåd, inte ens från högsta ort. Frågan är bara var och när och i vilken form. Och amerikanerna förbereder sig för kemiska och biologiska attacker nu.

Aktuelltredaktionen låter den 8 oktober professorn i islamologi, Jan Hjärpe, granska videoband med Usama bin Ladins tal i samband med Afghanistankriget:

– Det är alltså risken att det utlöser nya terroraktioner. Det är risk att den goodwill man fått till följd av att man varit utsatt för terror går förlorad

genom att man gör aktioner som nu ger dödsoffer i sin tur.

De här gjorda analyserna kring förekomsten av spekulationer i materialet visar således att spekulativa inslag och artiklar utgör en minoritet generellt men är jämförelsevis vanliga i TV4 Nyheterna och i Rapport. Spekulationerna i TV kring antalet döda i kriget och om den framtida krigsutvecklingen ökar kraftigt efter några dagar jämfört med de inledande dygnen. Spekulationerna om framtida terrordåd varierar mer över tiden och förefaller inte ha samma samband med tidsförloppet som de två typer av spekulationer som är mer direkt kopplade till krigshändelserna. När det gäller antalet döda i kriget och vad som kommer att hända härnäst i kriget är den generella bilden att spekulationer ökar ju längre tiden går från det att den militära aktionen har inletts.

Medier om medier

Medierna är den viktigaste källan för allmänhetens bild av ett krig. De är i de flesta fall den enda tillgängliga informationskällan och krig planeras numera också med hänsyn tagen till hur globala medier bevakar kriget och vilken bild av krigsförloppet som ges. Men även om mediernas roll i dessa sammanhang är central är det mindre vanligt att denna roll blir rejält belyst i mediernas egen rapportering och att relationen mellan olika medier presenteras.

Ett undantag är en helsida i Dagens Nyheter den 12 oktober där Christan Palme skriver om censur och krigsjournalistik och där en nyhetsgrafik visar var det finns journalister i närheten av krigsområdet. Palme beskriver bin Ladin som framgångsrik när det gäller medieexponeringen:

Instinktivt tycks bin Ladin förstå precis hur västliga medier fungerar och har utnyttjat mediefriheten för att få ut sitt budskap till arabvärlden. Jämfört med Slobodan Miloševic och Serbien, som ständigt sköt sig i foten med klumpiga försök att manipulera medierna under krigen på Balkan, har bin Ladin lyckats utnyttja medierna för sina egna syften.

Medierna bygger delvis sina uppgifter på vad som framkommit i andra medier och för att publiken ska kunna bedöma dessa uppgifters trovärdighet är det viktigt att hänvisningar till andra medier redovisas öppet. Av den anledningen har det här granskade mediematerialet bedömts på dessa grunder.

Som framgår av sammanställningen (tabell 39) saknar en stor majoritet av alla artiklar och inslag en referens till andra medier som källor. I synnerhet gäller det tidningsartiklarna. Med tanke på den begränsade information som faktiskt föreligger under krigets första dagar

Tabell 39. Andel inslag och artiklar som direkt hänvisar till andra medier som källor (procent).

	TV-inslag	Tidningsartiklar
CNN	4	3
Andra amerikanska medier	–	6
Al-Jazeera	26	3
Afghanska medier	–	3
Internationella nyhetsbyråer	13	8
Andra svenska medier	–	1
Totalt antal inslag/artiklar	76	272

Anm. Procentangivelser är avrundade till närmaste hela tal.

är det anmärkningsvärt att så mycket av det som publicerades saknar hänvisningar till andra medier. De flesta bilder som publiceras är till exempel nästan alltid tagna av utländska medier, men detta framkommer sällan i rapporteringen.

I ett läge med stort informationsunderskott borde internationella nyhetsbyråer och de största amerikanska medierna ha varit en viktig källa för svenska journalister. I de allra flesta fallen har de senare dock valt att presentera nyheter som sina egna, vilka sannolikt i inte obetydlig utsträckning byggt på uppgifter hämtade från andra medier.

Ett viktigt undantag från denna slutsats finns i Afghanistanrapporteringen. Den arabiska TV-kanalen al-Jazeera förekommer i ungefär vart fjärde svenskt TV-inslag om kriget. I de allra flesta fall sker det genom att bilder från al-Jazeera visas i de svenska TV-nyheterna. En arabisk text i bild anger (förmodligen) detta, men ingen kommentar följer vanligtvis i studion om att bilderna kommer från den arabiska TV-kanalen. I några fall sägs dock detta i den svenska speakertexten till inslaget.

Det har på några håll hävdats att al-Jazeera skulle ha spelat en roll liknande CNNs i Gulfkriget tio år tidigare. Detta inte minst eftersom den arabiska TV-kanalen kunde sända från Kabul under hela kriget och också fick ta emot de videoband som Usama bin Ladin och nätverket al-Qaida ville sprida. Det kan dock i efterhand konstateras att al-Jazeeras betydelse för en svensk publik inte är särskilt stor. Bilder från TV-kanalen visas visserligen i svensk TV och som stillbilder i svenska tidningar, men det är relativt sällan som den arabiska TV-stationens särställning framhålls.

Det är i huvudsak bara i enstaka tidningsreportage som al-Jazeera granskas närmare. Där beskrivs stationen som pålitlig men knappast som särskilt unik och betydelsefull i kriget. ”al-Jazeera är ett skinande ljus bland arabiska medier”, säger emellertid en källa som inte vill bli citerad med namn till Dagens Nyheters reporter Christian Palme den 9 oktober. Aftonbladets Lena Mellin skriver i en krönika den 9 oktober att kriget fokuserar två TV-bolag:

Amerikanska CNN som fungerar som en dygnetrunt-advokat för Bush i väst. Och den shejkägda tv-kanalen al-Jazeera i Qatar, med stort förtroende i arabvärlden, som blivit bin Ladins språkrör.

Det är rimligt att tro att de flesta svenskar aldrig reflekterar särskilt mycket över al-Jazeeras roll i krigets inledning. Till skillnad mot CNN kan den arabiska TV-kanalen inte återfinnas i det ordinarie kabel-TV-utbudet i de svenska hemmen.

Möjligheten till ett gott journalistiskt arbete hänger emellertid inte bara samman med hur

Tabell 40. I vilket land uppges journalisten som rapporterar befinna sig (procent)?

	TV-inslag	Tidningsartiklar
Sverige	59	29
USA	8	19
Pakistan	14	12
Ej möjligt att avgöra	14	17
Totalt antal inslag/artiklar	76	272

Anm. I tabellen redovisas de tre vanligaste svaren på frågan: ”I vilket land befinner sig journalisten som rapporterar?” Procentangivelser är avrundade till närmaste hela tal.

olika medier väljer att förhålla sig till varandra utan också i stor utsträckning med var journalisten som rapporterar befinner sig.

Finns korrespondenter på de platser som är av intresse att bevaka? Kan olika verklighetsbilder ställas mot varandra? Vilken roll spelar reporternärvaron jämfört med nyhetsdeskens produktionskrav? Var journalisterna på de svenska medierna befinner sig under Afghanistankriget framgår av tabell 40 (sid. 133).

Såväl TV- som tidningsjournalister befinner sig i de allra flesta fall i Sverige. Det är som mest tydligt i TV där över hälften av inslagen kommer från en reporter som rapporterar från Sverige. När det gäller tidningarna är ungefär en tredjedel av artiklarna skrivna av en reporter som befann sig i Sverige. En ganska stor del av materialet medger inte någon möjlighet att avgöra var reportern befinner sig och det är också ganska vanligt med rapporter från Pakistan och USA.

I de båda senare fallen är det uppenbart att både TV och tidningar har egna korrespondenter i dessa länder och att de får rapportera hem om händelseutvecklingen på dessa platser. I krigets Afghanistan finns inga svenska reportrar förrän efter fem dagar då ett av Aftonbladets reportageteam lyckades ta sig in i landet norrifrån tillsammans med trupper från Norra alliansen.

Det är alltså en ringa del av de första dagarnas krigsbevakning som kommer direkt från krigsområdet. Bilderna på avfyrade robotar får i stället kommenteras från studio i Stockholm.

Detta föranleder några reflektioner. Först och främst innebär de stängda gränserna till Afghanistan i inledningsskedet av kriget att inga direkta rapporter från krigsområdet är möjliga att göra. Bilder av så kallade smarta bomber får kommenteras av hemmaredaktionen, medan demonstrationer i Pakistan blir stora nyheter för att svenska korrespondenter finns på plats.

Samtidigt ska poängteras att restriktionerna och farorna med att vara västjournalist i talibanernas Afghanistan inte förklarar allt. Det är också uppenbart att svenska redaktioner på senare år dragit ned på sin utlandsbevakning och minskat antalet korrespondenter. Det är billigare och snabbare att följa nyhetsflödet från centralredaktionen, skriva om internationella nyhetsbyråers telegram och läsa in texter till utländska bildbyråers bra bilder än att förlita sig på egna utsändas material. I någon mån är därför de ovan erhållna resultaten också en effekt av redaktionella besparingar och det utpräglade effektivitetstänkande som blivit utmärkande för en allt mer marknadsdriven journalistik. Det mesta talar för att en sådan journalistik i dag är en realitet i alla svenska medier, oavsett ägandeform eller storlek och att den därtill omfattar alla journalistiska genrer, också utrikesjournalistiken.

Sverigevinklingar

De svenska medierna har i det här granskade konfliktförloppet förstås huvudsakligen skildrat en internationell kris. Det hindrar inte att medieinnehållet också rymmer svenska aspekter av krisen. Som tidigare har konstaterats spelar svenska experter på olika områden en viktig roll för att förklara och analysera det som sker. De uttalar sig huvudsakligen inte om frågor som berör Sverige direkt, men de är svenska röster som framkommer i sammanhanget och visar att de flesta av världens länder på något sätt påverkas av stora internationella kriser.

En annan, och beredskapsmässigt högintressant, fråga är då i vilken utsträckning händelseförloppet kopplas till en skärpt svensk hotbild i medierna. Innebär kriget i Afghanistan att Sverige kan drabbas på något sätt? Finns en risk för terrorattacker här? Är mjältbrandsbakteriesmittan ett reellt hot också mot Sverige?

Tabell 41. Andel inslag och artiklar som relaterar kriget till en skärpt svensk hotbild (procent).

	TV-inslag	Tidningsartiklar
Svensk hotbild	10	8
Totalt antal inslag/artiklar	76	272

Anm. Procentangivelser avrundade till närmaste hela tal.

Först och främst kan frågorna besvaras genom att granska den relativa förekomsten av sådana hotbilder i det samlade mediematerialet (tabell 41).

Sammanställningen visar att artiklar och inslag som refererar till en svensk hotbild inte förekommer särskilt ofta i rapporteringen kring dessa internationella händelser. Det har inte varit någon självklar redaktionell prioritering att fråga sig i vilken utsträckning Sverige hotas av det som nu sker. Det material som förekommer är i princip mer redovisande än alarmistiskt till sin natur och de flesta svenska röster som hörs menar att Sverige inte hotas direkt på något sätt och varken riskerar att bli indraget i kriget eller behöver frukta några terrordåd. Bilden skiljer sig här markant från Gulfkriget då risken för terrorhandlingar mot Sverige var en relativt vanlig aspekt i mediebevakningen.[198]

Den här gången förekommer inga spekulativa nyheter om hur terrorister kan tänkas slå till mot Sverige. Det sägs ingenting om brister i den svenska beredskapen. Det går snarast att tala om en närmast okritisk hållning till alla företrädare för svenska myndigheter som hävdar att beredskapen är god och hotet mot Sverige litet. Antingen upplever Sverige och svenskarna en betydligt större trygghet i världen 2001 jämfört med 1991 eller också är skillnaden ett utslag av ökat ointresse för vad som händer i omvärlden. Ett riktigt svar kan bara ges genom noggranna studier av den svenska opinionens utveckling i dessa frågor.

Några undantag från de snarast idylliska beskrivningarna finns dock. Efter de första mjältbrandsfallen i USA kan Aktuellt den 10 oktober rapportera att svenska myndigheter höjer beredskapen. Reportern Kalle Jansson inleder till bilder av en forskare i vit rock och gasmask:

– Efter terrorattacken i New York och Washington är begrepp och ord som mjältbrand och nervgas inte längre en angelägenhet för forskare och militärer i högrisklaboratorier runt om i världen. Nu är hoten plötsligt verkliga även för allmänheten och till och med forskarna här på Totalförsvarets forskningsinstitut i Umeå har ändrat inställning.

Oron i USA över en ny terrorattack skapar också liknande känslor i Sverige, skriver Niklas Kierkegaard i Svenska Dagbladet den 12 oktober:

Gasmaskerna är för länge sedan slutsålda, flygplan med stökiga passagerare eskorteras av jaktplan, människor tittar snett på varandra på tunnelbanan. Ett slags lågintensiv panik verkar ha lagt sig över USA och effekten sprids även till Sverige.

Några svenska politiker instämmer också i att det nu finns en oro bland svenska folket sedan kriget i Afghanistan inletts. Ett exempel är vänsterpartiets ledare Gudrun Schyman som besöker förlossningsavdelningen på Södersjukhuset i Stockholm men helst vill tala om kriget, i Dagens Nyheter den 9 oktober:

198) Hvitfelt & Mattsson 1992, sid. 79f. Jfr. Hadenius & Stùr 1992.

– Jag tror det skapar en väldig ängslan hos många människor.

När svenska terroristexperter får uttala sig om hotbilden mot Sverige är de flesta överens om att den är liten men att det finns skäl att förstärka bevakningen av offentliga platser. Ibland redovisas dock motstridiga uppgifter från olika håll som i en artikel av Peter Carlberg i Svenska Dagbladet den 9 november, delvis baserad på TT-uppgifter:

Den svenske terroristexperten Magnus Ranstorp säger till TT att han kan tänka sig att en cell i bin Ladins nätverk kan aktiveras om några veckor och försöker sig på en kemisk attack. Magnus Norell som forskar på Försvarets Forskningsinstitut är mera tveksam. Han säger till SvD att det troligtvis fanns planering för ett steg två efter attacken mot World Trade Center i New York och Pentagon den 11 september, men att det inte är sannolikt att detta sätts i verket på kort sikt.

Det sägs ibland i studier kring nyhetsvärdering att närheten är en faktor som starkt bidrar till nyhetens värde. Kan kopplingar göras till den egna nationen, regionen eller staden så ökar det nyhetens värde. Det gäller dock knappast i rapporteringen om Afghanistankriget. Där dominerar hela tiden det internationella skeendet och kringreportagen kring den afghanska familjen i Sverige eller den svenske minröjaren i Afghanistan blir aldrig dominerande i nyhetsflödet. Det tycks som om intresset för Sverige är mycket begränsat i de svenska mediernas rapportering, men det kan möjligen ha att göra med att kriget i Afghanistan har en direkt koppling till terrorattackerna i USA och att det i samband med dessa attacker fanns goda möjligheter till att skapa närhet och identifikation med drabbade amerikaner vilket minskade behovet av att projicera frågorna på Sverige och svenskarna.

Personer och retoriska figurer

I de allra flesta krig finns huvudpersoner och de brukar också spela en viktig roll i medierapporteringen då medierna lättare kan beskriva konfliktförlopp och dramatik genom att personifiera nyheterna. Gulfkriget handlade väldigt mycket om den irakiske presidenten Saddam Hussein, den amerikanske presidenten George W Bush och alliansens överbefälhavare Norman Schwarzkopf. Den serbiske presidenten Slobodan Miloševic var central i Balkankonflikten. Den palestinske ledaren Yassir Arafat personifierar Palestinafrågan. Vilka personer är då viktigast i Afghanistankriget och vilken bild av dem ges i medierna?

Den kanske viktigaste skillnaden är den amerikanske presidentens roll. George W Bush är självklart viktig, men osynlig i medierna under de flesta dagar av kriget. Han håller ett inledande tal i Vita huset och efterlyser en gång vissa namngivna terrorister men i övrigt förekommer han i liten utsträckning i rapporteringen. Med all sannolikhet är det ett medvetet val att presidenten ska förekomma sparsamt i offentliga sammanhang. I stället är det oftast försvarsminister Donald Rumsfield som för den amerikanska regeringens talan. Detta får till följd att Bush inte heller får så många benämningar i journalistiken. Han är president och förlöjligas någon gång på plakat i en antiamerikansk demonstration, men i huvudsak diskuteras hans person relativt lite. Det förekommer i de granskade medierna under tidsperioden inte något material som värderar presidentens egenskaper eller kompetens eller diskuterar hans roll i kriget.

Annat är det med hans främste rival, Usama bin Ladin, som förekommer i mediebevakningen oftare, men utan att det handlar om direkt misskrediterande personporträtt. När han nämns kallas bin Ladin omväxlande ”terrorist”, ”terroristledare” och ”misstänkt terrorist”. Det sker till exempel i en nyhetsanalys av

Bengt Albons i Dagens Nyheter den 10 oktober:

I det här stadiet har propagandamaskinen riktats mot terroristledaren Usama bin Ladins baser i Afghanistan och mot den afghanska talibanregimen som skyddar bin Ladin.

Bin Ladin beskrivs också som terroristledare i en artikel av Peter Ovander i Aftonbladet den 8 oktober, som handlar om ett videoband där bin Ladin talar om terrorattackerna i USA:

Klädd i kamouflagekläder och med traditionell afghansk huvudduk talade han i en mikrofon, rakt in i videokameran. Han satt på knä utanför en stengrotta och hade två medhjälpare vid sin sida.

Han beskrivs som en märklig person. I den andra kvällstidningen, Expressen, skriver Mats Larsson i en nyhetsanalys den 9 oktober att bin Ladin i sitt videotal undviker ”de långa svavelosande tal som kännetecknar många fundamentalister” och att hans lugna framtoning kan vara mer effektiv när det gäller att mobilisera den islamska världen då den faktiskt påminner om en stor religiös förebild:

Ta bort uniformen och det finns något mjukt och nästan feminint över honom. Ungefär som man inbillar sig att profeten Muhammed kan ha sett ut. Hans tal kan sätta farliga saker i rörelse.

En person från al-Qaida som också kommenteras i tidningarna, om än i mindre fördelaktiga ordalag, är nätverkets talesman Sulaiman Abu Ghaith som framträder i en video och varnar för nya terrorattacker. Expressens USA-korrespondent Håkan Matson beskriver framträdandet den 10 oktober:

Ögonen lyste av hat, rösten var upphetsad. Sulaiman Abu Ghaith från terroristorganisationen al-Qaida påkallade krig i Guds namn – mot amerikaner över hela världen. – Heligt krig är en plikt för varje muslim, sa Sulaiman Abu Ghaith och tittade rakt in i TV-kameran.

Dagen efter recenseras Sulaiman Abu Ghaith på nytt i samma tidning, den här gången i en nyhetsanalys av Mats Larsson:

Sulaiman Abu Ghaith var ingen trevlig bekantskap. Plötsligt satt Usama bin Ladins man där i rutan och hotade USA och världen med nya flygplanskapningar eller ännu värre saker. Med det svarta skägget och kolstickande ögon såg han ut som en karikatyr ur någon Hollywood-film. Dessvärre är han på allvar.

De misstänkta terroristerna beskrivs trots allt på ett ganska färgstarkt sätt oavsett om de ser ut som profeten Muhammed eller skurkar från någon Hollywoodfilm. Deras motparter i den västliga alliansen beskrivs aldrig på ett liknande målande sätt. De är professionella politiker och ingen intresserar sig för deras ögon eller eventuella mjuka och feminina drag.

Skillnaden mellan rationalitet och känsla är uppenbar också i medierapporteringen i övrigt, men kanske mer till nyheternas form än till deras innehåll. Mer kvalitativa observationer visar att västerlänningar ofta får identifiera yrkesmän med stora sakkunskaper. Piloter som skickar i väg ”smarta bomber” och undviker fiendens radar. Miljöexperter som iförda skyddsdräkt metodiskt sanerar en misstänkt mjältbrandssmittad person. Eller biståndsarbetare som kommer på ett fiffigt sätt att lösa transporterna till svältande i Afghanistan. Västerlänningarna är kloka och eftertänksamma och agerar rationellt.

Annat är det med araber och talibaner och pashtuner. De skriker ut sitt hat på gatorna. De är religiösa fanatiker som vill döda amerikaner. De tvingar kvinnor att dölja sina

ansikten och de är på något sätt hela tiden tragiska offer för maktstrider, förtryck och stamsamhällets efterblivenhet. Några halshugger och torterar medan några hela tiden är på flykt undan krig och terror. Oförmögna att göra något åt sin situation. Österns folk framstår som impulsiva, grymma och oberäkneliga. De skildras förvisso sällan så explicit i artiklar eller inslag men bildval och rubrikval – alltså nyheternas form – verkar då och då bygga på dessa stereotyper.

När det gäller frågan om antimuslimska och antiamerikanska händelser i medierna är dock bilden helt klar (tabell 42).

Det förekommer under tidsperioden inte några faktiska antimuslimska händelser som återges i medierna. Däremot förekommer det, framförallt i TV, en del inslag om antiamerikanska demonstrationer, i synnerhet i Pakistan. I några av dem framstår konfrontationen med USA tydligt. I ett TV-inslag den 8 oktober från en antiamerikansk demonstration i Quedda i Pakistan säger huvudtalaren mulla Abdul Rabsid:

– Vi ska föra ett heligt krig mot amerikanerna! Vi visar dem ingen nåd! Ulama (de lärdes råd) utfärdar ett påbud där alla amerikaner ombeds ge sig av. Det gäller också USA:s allierade.

Demonstrationerna i Pakistan står också i centrum för en omfattande rapportering i tidningarna. I en artikel i Aftonbladet den 8 oktober skriver Gunnar Johansson från Peshawar att de ”religiösa fanatikernas raseri” kan splittra Pakistan. Demonstrationen domineras av ”allvarliga och stränga” lärare och elever från Koranskolan, och en av dem, Hazrat Shah, vet väl vem fienden är:

Jag är muslim. Jag ska kämpa mot amerikanerna och deras följeslagare. Jag vet hur jag ska förinta mina motståndare: genom att använda kalashnikov och granatkastare.

Om jämförelsen i stället görs genom att granska förekomsten av antimuslimska och amerikanska retoriska figurer i materialet framgår att dessa förekommer sällan. Som tidigare påpekades finns skäl att påminna om att denna del är mer kvalitativ än övriga delar.

Det visar sig att sådana retoriska figurer förekommer i tämligen liten utsträckning och att den vanligaste retoriska figuren är muslimer som förtrycks av västvärlden, vilket är föga överraskande med tanke på krigets förlopp. En sammanvägd bedömning visar också att det är något mer vanligt att beskriva USA i mindre positiva ordalag än att göra det-

Tabell 42. Andel artiklar respektive inslag i nyhetsmedierna som rapporterar om inträffade antimuslimska och antiamerikanska händelser (procent).

	Dagens Nyheter	Svenska Dagbladet	Afton-bladet	Expressen	Rapport	Aktuellt	TV4 Nyheterna
... antimuslimska händelser	0	0	0	0	0	0	0
... antiamerikanska händelser	11	12	5	5	18	21	20
Totalt antal artiklar/inslag	63	49	83	77	28	33	15

Anm. Procentangivelser är avrundade till närmaste hela tal.

ta med muslimer. Både denna omständighet och det faktum att fler antiamerikanska händelser rapporteras i medierna gör att det knappast är korrekt att tala om att medierapporteringen i denna del skulle ha präglats av någon påtaglig USA-vänlighet eller fientlighet mot muslimer.

Enstaka exempel på sådan rapportering finns förstås. En grupp demonstrerande kvinnor i Peshawar som skriker ”Död åt USA!” skildras av Aftonbladets Peter Wennman den 12 oktober och han tar hjälp av kvinnornas kläder med heltäckta ansikten för att beskriva gruppen:

Vi minns till exempel 'De galna mödrarna' i Argentina, de modiga mammorna som trotsade diktaturen och krävde svar på vart deras söner och döttrar tagit vägen. De gick onekligen att begripa. Men hur tolkar vi 'De galna spökena' i Pakistan? De som hatar dem som bombar deras förtryckare?

Frågan om mediernas bild av amerikaner och muslimer är inte alldeles enkel att besvara. Sant är att den amerikanska sidan gynnas genom att elitkällor från USA, och för all del också från Sverige, har relativt lätt att komma till tals i medierna. De får betydligt mer plats än källor från den andra parten i konflikten. Detta gör att den uppfattning om kriget som finns på den västliga sidan dominerar verklighetsbeskrivningen.

Samtidigt är medieinnehållet sällan uppenbart partiskt i beskrivningen av olika händelser. Antiamerikanska demonstrationer skildras ingående, al-Qaida får ut sina videoband över hela världen och det hörs få röster som är kritiska mot islam.

Rapporteringen är därför knappast skev när det gäller det mest uppenbara: vilka händelser som bevakas. Däremot finns mer dolda faktorer som kan påverka rapporteringen i mer provästlig riktning. Dit hör dominansen av västliga källor och den ibland påfallande stereotypa formmässiga gestaltningen av västerländsk rationalitet och islamisk irrationalitet i framförallt bilder och rubriker.

Sammanfattningsvis visar analysen av de svenska mediernas rapportering om kriget i Afghanistan att tidningarna ger en mer sammansatt bild än TVs nyhetsprogram där en större andel av rapporteringen ägnas själva krigsförloppet. Elitkällor, i synnerhet amerikanska politiker och militärer och svenska experter, får stort utrymme. Mest spekulationer förekommer om den framtida krigsutvecklingen. Svenska aspekter av kriget är inte särskilt vanligt förekommande. Personen Usama bin Ladin beskrivs mer utförligt än personen George W Bush. Den vanligaste retoriska figuren är muslimen som förtrycks av västvärlden, men i nyheternas form ges en något mindre fördelaktig bild av den muslimska världen än i nyheternas innehåll.

Tabell 43. Förekomst av olika retoriska figurer i inslag och artiklar (procent).

	Muslimsk värld hot mot västvärlden	Muslimer förtryckta av västvärlden	USA som förtryckare av fattiga i tredje världen	Muslimer som fanatiker	USA som frihetens och demokratins försvarare	USA som världspolis	Totalt antal inslag/ artiklar
TV-inslag	4	13	7	3	1	5	76
Tidningsartiklar	6	4	3	3	6	6	272

Anm. Procentangivelser är avrundade till närmaste hela tal. En artikel eller inslag kan innehålla ingen, en eller flera retoriska figurer.

TIO DAGAR SOM SKAKADE VÄRLDEN...

Det var en av dessa dagar som går till historien; ett av dessa datum som man bör komma ihåg; inledningen på tio dagar som skakade världen: den 11 september 2001. Sannolikt kommer de flesta under många år framöver att minnas var de befann sig denna dag, vad de gjorde och vad de tänkte när de nåddes av nyheterna om att fyra passagerarflygplan kapats och att två av dem kraschats in i World Trade Center i New York och ett i Pentagon i Washington DC.

Den 11 september sällar sig därmed till den lilla skara datum som blir ihågkomna och en del av det så kallade kollektiva minnet. Den dagen skakades världen, men den dagen markerade också att en ny era i journalistiken hade inletts. I detta finns det likheter med den 22 november 1963, dagen då den amerikanske presidenten John F. Kennedy mördades. I och med den händelsen övertog televisionen rollen som främsta nyhetsförmedlare och källa till information om samhälle och politik, en roll som dittills varit förbehållen pressen och radion. Philip Seib har konstaterat:

The news first reached many people via television. [...] People did not have to wait until newspapers could be printed, and they did not have to settle for disembodied radio voices. [...] Through the national television networks, news of Kennedy's death hit every part of America quickly and simultaneously.[199]

Ändå dröjde det över en vecka innan den amatörfilm som fångade själva händelsen var tillgänglig för TV-nyheterna[200], och två av de stora TV-nätverken, ABC och NBC, beslutade att inte sända den eftersom den var ”allt för grafisk”.[201]

Om mordet på Kennedy var den enskilda händelse som mer än andra markerade televisionens genombrott som främsta informationskälla, var terrorattackerna mot USA den 11 september en händelse som markerade att vi nu lever i en tid då verkliga realtidsnyheter, i både ord och bild, är möjliga. Inte nog med att terrorattackerna var en historisk händelse i det att det var den i fredstid mest omfattande terrorattacken någonsin, delar av den kunde också följas oberoende av de hundratals mil som skiljer New York från Sverige, utan en sekunds fördröjning. Live-journalistiken, tidigare förbehållen planerade och arrangerade händelser, visade sig nu förmå fånga också de mest oplanerade och överraskande av händelser.

Orsakerna till detta är många. Att nyhetssystemet har blivit allt mer globaliserat, de privata och högkvalitativa videokamerornas spridning och att nyheter sänds dygnet runt är bara några delförklaringar.

Oavsett bakomliggande förklaringar är det emellertid ett faktum att ett globalt och expanderande nyhetssystem som verkar i realtid dygnet runt och som i grunden är baserat på

199) Seib 2001, sid. 17.
200) Merritt 1998, sid. 41.
201) Seib 2001, sid. 19.

kommersiella medier är vad som ramar in nyheternas innehåll och det som, tillsammans med bland annat politiska regelverk, anger journalistikens yttre strukturella villkor. Det är också ett faktum, i Sverige såväl som i andra moderna och utvecklade länder, att medierna i allmänhet och televisionen i synnerhet är människors främsta källa till information om samhälle och politik. Medierna är det fönster som vi använder när vi betraktar världen.

En sådan liknelse är emellertid något missvisande, för det kan leda oss till att mer eller mindre medvetet tro att medierna är objektiva – att de bara möjliggör för oss att se, utan att påverka vad vi ser eller hur vi uppfattar det vi ser. På samma sätt är talet om att medierna endast speglar verkligheten missvisande.

Samtidigt är det ett faktum att mediernas innehåll existerar i verkligheten, på samma sätt som våra uppfattningar och åsikter existerar. Vad det pekar på är att man måste skilja mellan tre former av verkligheter. För det första den objektivt existerande och fysiska verklighet som finns bortom medierna (*premediedata*); för det andra mediernas bilder av verkligheten (*intramediedata*); för det tredje människors bilder av verkligheten (*postmediedata*). Om inte skillnaderna mellan dessa olika verkligheter inses, är risken att mediernas bilder av verkligheten förväxlas med verkligheten som sådan bortom medierna, vilket i så fall får konsekvenser för våra uppfattningar om verkligheten bortom medierna.

Krav på journalistiken

Om det vore så att journalistikens innehåll inte skilde sig från verkligheten bortom medierna, då vore den risken inte något att bekymra sig över. Så är dock inte fallet. Mediernas journalistiska innehåll är inte bara ett resultat av verkligheten som sådan, utan också av individuella, organisatoriska, teknologiska, ekonomiska och ideologiska faktorer, för att bara nämna några exempel. Enbart det faktum att verkligheten är obegränsad medan mediernas format är begränsat gör det till en omöjlighet för medierna att neutralt spegla verkligheten.

Alltså är det orimligt att ställa kravet på medierna och journalistiken att de ska kunna beskriva allt utan någon som helst snedvridning eller subjektivitet.

Det finns dock några krav som är rimliga att ställa på en journalistik vars funktion i demokratin bland annat är att tillhandahålla sådan information att människor fritt och självständigt kan ta ställning i samhällsfrågor, att granska de inflytelserika i samhället och att låta olika åsikter och kulturyttringar komma till tals.[202] När det gäller journalistikens innehåll är några av de krav som är rimliga att ställa följande: (1) att tillämpa principen om två av varandra oberoende källor; (2) att i huvudsak vara beskrivande, och i den mån tolkningar förekommer; (3) att tydligt skilja mellan fakta å ena sidan och tolkningar och spekulationer å den andra; (4) att tydligt skilja mellan bekräftade och obekräftade uppgifter; (5) att vara tydlig med vilka källor som har använts, i synnerhet när det handlar om i någon mening kontroversiella uppgifter; (6) att inte dramatisera på ett sätt som suddar ut gränsen mellan fakta och fiktion; och (7) att inte sprida eller uppmuntra negativa stereotyper och fördomar om olika kategorier av människor.[203]

Av de här kraven så är vissa svårare att efterleva än andra, också i normala situationer. Dit hör inte minst det sistnämnda. I

202) SOU 1995:37, sid. 159.
203) Dessa krav kan jämföras med publicitetsreglerna i *Spelregler för Press TV Radio*, sid. 7–8, April 2001.

varje tid, i varje samhälle, finns det rimligen vissa stereotyper som är allmänt spridda och som aldrig eller sällan ifrågasätts. Att journalister skulle vara immuna för sådant och vara mer upplysta än alla andra är en orimlig förväntan. Det sistnämnda kravet bör därför inte vara absolut. Snarare handlar det om att inte sprida och uppmuntra ”negativa stereotyper” som man vet är just negativa stereotyper.

Om de här kraven är rimliga att ställa under normaljournalistiska förhållanden, måste man dock ta hänsyn till att det inte finns någonting normalt i samband med vare sig terrorattackerna mot USA eller kriget i Afghanistan. Sådana händelser är per definition avvikande, men det är också det som i stor utsträckning gör dem till så stora nyheter. I en situation präglad av kaos och osäkerhet, som i fallet med terrorattackerna, eller av informationsflöden hårt kontrollerade av krigförande parter, som i fallet med Afghanistankriget, är handlingsutrymmet mycket mer begränsat än i normaljournalistiska situationer. När man tar ställning till hur journalistiken lyckades eller inte lyckades i sin bevakning av terrorattackerna och Afghanistankriget bör man ha det i åtanke.

Inget är vunnet vare sig med en mediekritik som kritiserar allt eller som accepterar allt. En konstruktiv mediekritik måste ha som sin utgångspunkt att det som kritiseras också är sådant som går att förändra, och för att det ska vara möjligt måste man ta hänsyn till både att journalister är människor med allt vad det innebär av brister och förtjänster, och att medierna i regel är företag med krav på sig att åtminstone inte gå med förlust.

Hypoteser om mediebevakningen

I avsnittet *Perfekta nyheter* formulerades nio hypoteser om hur de svenska medierna beskrev terrorattackerna mot USA och Afghanistankriget, i båda fallen under de första fem dagarna efter det att händelserna inträffat.

I den här avslutande delen ska resultaten sammanfattas och hypoteserna få sina svar. Vidare ska resultaten sättas i relation till de faktiska situationer som rådde i samband med händelserna och nyhetsrapporteringen, till debatten som förts om de bägge händelserna, till de krav som är rimliga att ställa på journalistiken och till demokratin. Till sist är frågan vad som kan läras av mediebevakningen av terrorattackerna och Afghanistankriget.

Mediebevakningens omfattning

Både nyheten om terrorattackerna mot USA och Afghanistankriget var stora nyheter, i det förra fallet kan man till och med säga att det var en meganyhet.

Sammanlagt sändes och skrevs 661 artiklar och inslag om terrorattackerna, medan motsvarande antal för Afghanistankriget var 348 i de medier som studerats i denna studie. Terrorattackerna mot USA var med andra ord en större nyhet än Afghanistankriget, också om man utgår ifrån hur många spaltcentimeter och sändningsminuter som ägnades åt de båda händelserna. Den första hypotesen – att terrorattackerna mot USA fick större medialt utrymme än kriget i Afghanistan – får därmed empiriskt stöd.

Förklaringarna till varför det är på det sättet är flera. Att terrorattackerna fick så stort utrymme beror till att börja med på att det var en på alla sätt unik och avvikande händelse. Det var en perfekt nyhet, om man utgår ifrån hur nyheter brukar värderas. Händelsen var nu. Platsen för händelsen var förvisso geografiskt sett inte nära, men däremot nära kulturellt. Nästan alla kan på ett eller annat sätt relatera till Washington och New York, antingen för att man själv har varit där eller för att man utifrån filmer och böcker skapat sig

Tabell 44. Omfattningen av mediebevakningen av terrorattackerna respektive Afghanistankriget.

	Antal artiklar/ inslag om terror-attackerna	Antal artiklar/ inslag om Afghanistan-kriget	Antal spalt-centimeter/sändnings-minuter om terrorattackerna	Antal spalt-centimeter/sändnings-minuter om Afghanistankriget
Dagens Nyheter	110	63	46 248	17 481
Svenska Dagbladet	102	49	37 906	12 265
Aftonbladet	143	83	106 780	54 859
Expressen	127	77	111 550	46 894
Rapport	65	28	114	57
Aktuellt	74	33	142	73
TV4 Nyheterna	40	15	66	28

bilder av dessa städer. I politiska termer är Washington en av världens viktigaste städer, och i ekonomiska termer kan detsamma sägas om New York. Händelsen fick således stora konsekvenser på den internationella säkerheten, freden och världskonjunkturen. Det fanns ett starkt mänskligt intresse av händelsen, eftersom den drabbade vanliga oskyldiga medborgare. Vi kunde därför leva oss in i tragedin. Att det fanns en så rik tillgång till bilder på hur planen flög in i World Trade Center, hur tornen rasade och människor flydde, är också en viktig förklaring till varför nyheten fick så stort utrymme. Det är också en förklaring till varför attacken mot Washington inte alls fick samma utrymme som attacken mot New York. I det senare fallet saknades de dramatiska bilderna. Samtidigt var antalet dödsoffer sannolikt lägre i Washington än i New York.

Att New York har en så central ställning i det globala nyhetsnätet och att det är en av världens viktigaste ekonomiska noder har också betydelse. Om man hypotetiskt leker med tanken på att exakt samma händelse skulle inträffat i Malaysia eller Japan, är det därför sannolikt att de händelserna inte alls skulle fått samma utrymme i svenska medier. Dessutom är det kulturella avståndet till Malaysia och Japan betydligt större än till New York och Washington.

När terrorattackerna hade utförts och medierna hade rapporterat om dessa, då fanns det ett stort publikt intresse för allt som hade med attackerna att göra. Temat var etablerat, vilket möjliggjorde en mängd olika uppföljningar. Att det var en öppen fråga hur många som hade dött, vilka som låg bakom terrorattackerna och hur USA skulle agera bidrog också till att nyheten fick fortsatt stort utrymme dagarna efter själva attackerna. Beskrivningen av jakten efter kaparna och andra som hjälpt dem i planeringen fick ibland karaktären av en deckare eller en thriller, och möjligheten till sådana dramaturgiskt tacksamma beskrivningar ska inte underskattas om man vill förstå vad medierna uppmärksammar och hur det sker.

Också nyheten om Afghanistankriget var mycket stor, men inte lika stor som den om terrorattackerna. Förklaringarna till detta är framförallt att kriget var en avvikelse från det normala, men inte en överraskande avvikelse. Snarare hade aktionen förväntats allt sedan Vita huset tillkännagav att den huvudmisstänkte Usama bin Ladin troligen befann sig i Afghanistan och att han där skyddades av talibanregimen i Kabul. Diskussionerna om en förestående amerikansk attack mot Afghanistan fördes därför långt innan attacken ägde rum. Detta är en faktor som i och för sig kan

vara ett argument för att mediebevakningen skulle vara särskilt omfattande: redaktionerna fick tid att förbereda sig, sända korrespondenter till närområdet, ta kontakter med svenska experter och följa händelseutvecklingen i detalj fram till attacken. Dessa möjligheter kunde emellertid inte i sig göra bevakningen mer omfattande än den av terrorattackerna. Ty den här gången var krigsområdet ett avlägset bergsland i Asien där det tidigare varit krig under mycket långa perioder. Kriget var till sin karaktär också i stort av samma slag som de andra moderna konflikter världen skådat i Irak och Kuwait 1991 och i Kosovo 1999. Allt detta gjorde kriget i Afghanistan till en stor nyhet, men inte till en lika stor nyhet som terrorattackerna. Den här gången fanns inga unika bilder med passagerarplan som kraschade mot stora byggnader eller människor som desperat hoppade ut från skyskrapornas fönster. I stället fick vi se de ”gamla vanliga” bilderna på missiler som avfyras från krigsfartyg i natten eller flygfoton på påstådda landningsbanor med stora hål i och en militär talesman som förklarar varför dessa insatser gjorts. Det blev således en i raden av moderna krigshändelser så som det brukar ta sig ut i medierna och utan några av de spektakulära inslag som präglade terrorattackerna.

Att bevakningen i svenska medier var så pass mycket mindre omfattande kan också förklaras med flygolyckan i Milano som inträffade på krigets andra dag och blev den största nyheten i alla här granskade medier.

I båda fallen kan man konstatera att de båda nyheterna fick olika stort utrymme i de olika medierna. Störst utrymme fick de i kvällstidningarna och i public service-nyheterna. Därmed har också den sjunde hypotesen – kvällspressen ägnar mer utrymme åt både terrorattackerna i USA och kriget i Afghanistan än morgonpressen – fått stöd. I stort stämmer därför mönstret från hur medierna bevakade tidigare stora nyheter som till exempel Gulfkriget och Prinsessan Dianas död.[204] Den här typen av händelser tycks med andra ord passa kvällstidningsjournalistiken, med dess inriktning på dramatik, sensationer och enskilda personer, bättre än vad de passar morgontidningsjournalistiken. Det i sin tur hänger samman med att kvällstidningarna säljs via lösnummer och att de därför varje dag måste fånga läsarnas uppmärksamhet.

Samtidigt är det värt att notera att inte mer än 13 procent av svenskarna uppger att de följde nyheten om terrorattackerna via kvällstidningarna, något som illustrerar att kvällstidningar för de flesta svenskar är kompletteringsmedier. Viktigaste informationskällan är TV, följt av morgontidningar och radio.[205]

Källorna

Användandet och redovisandet av källor är både journalistikens och mediekonsumenternas nyckel till de verkligheter som journalistiken handlar om. För journalisternas del handlar det om att få tillgång till information, fakta och kommentarer, medan det för läsarnas och tittarnas del handlar om att kunna bedöma journalistikens innehåll.

Idealet är därför att journalistiken alltid tillämpar principen om två av varandra oberoende källor, och att den är tydlig med att redovisa för läsarna och tittarna exakt vilka källor som har använts. Kravet eller normen om källkritik är därför verksamt på två plan: för det första ska journalisterna vara kritiska

204) Hvitfelt & Mattsson 1992, sid. 17–21; Ghersetti & Hvitfelt 2000, sid. 49–57.
205) Morge & Modh 2002, sid. 40–42.

mot sina nyhetskällor, för det andra ska journalistikens innehåll möjliggöra för läsare och tittare att själva vara källkritiska.

Om detta är normen talar resultaten ett delvis annat språk. I mediebevakningen av terrorattackerna är det genomsnittliga antalet citerade källor per artikel 1,75 och per TV-inslag 1,56, medan det genomsnittliga antalet omnämnda och samtidigt namngivna källor är 1,45 i TV-inslagen och 1,92 i tidningsartiklarna. När det gäller mediebevakningen av Afghanistankriget är det genomsnittliga antalet citerade källor 1,9 per TV-inslag och 1,4 per tidningsartikel. Det genomsnittliga antalet omnämnda och samtidigt namngivna källor är 0,8 per TV-inslag och 0,6 per tidningsartikel. Det finns dock vissa skillnader mellan de enskilda medierna.

I nyhetsbevakningen av terrorattackerna mot USA är Expressen det medium som i genomsnitt har flest antal källor per artikel, oavsett om man utgår ifrån antalet citerade eller antalet omnämnda och samtidigt namngivna källor. När det gäller det genomsnittliga antalet citerade källor är det Dagens Nyheter som har det lägsta antalet, medan övriga medier ligger ganska lika. Beträffande antalet omnämnda och samtidigt namngivna källor får Dagens Nyheter sällskap av Aktuellt och Rapport på sista platsen, medan övriga medier inte skiljer sig särskilt mycket åt.

När det gäller bevakningen av Afghanistankriget och användningen av källor i denna rapportering är det Rapport som både har flest citerade och omnämnda källor i snitt och det med ganska god marginal. När det gäller antalet citerade källor är TV4 Nyheterna ”näst bäst” medan den placeringen när det gäller omnämnda och namngivna källor innehas av Dagens Nyheter.

Sammantaget innebär detta att den sjätte hypotesen, dvs att antalet källor per artikel eller inslag är större i public service-nyheterna och morgonpressen än i TV4 Nyheterna och kvällspressen inte alls får stöd när det gäller rapporteringen om terrorattackerna och knappast inte heller när det gäller rapporteringen från Afghanistankriget. Bruket av källor i artiklarna är snarare mer vanligt förekommande i kvällspressen än i morgonpressen och i TV avviker inte nyheterna i TV4 nämnvärt från snittet i public service-TV. Det är blott när det gäller bruket av omnämnda och uttryckligen namngivna källor i Afghanistanrapporteringen som jämförelsen pekar i hypotesens riktning, men generellt har den inget stöd som beskrivning av hur medierna rapporterat om dessa båda händelser.

Tabell 45. Genomsnittligt antal källor per medium.

	Antal citerade källor i genomsnitt – terrorattackerna	Antal omnämnda och namngivna källor i genomsnitt – terrorattackerna	Antal citerade källor i genomsnitt – Afghanistan-kriget	Antal omnämnda och namngivna källor i genomsnitt – Afghanistankriget
Dagens Nyheter	1,33	1,44	1,3	0,9
Svenska Dagbladet	1,47	1,84	1,2	0,7
Aftonbladet	1,65	1,65	1,5	0,4
Expressen	2,44	2,72	1,5	0,3
Rapport	1,58	1,43	2,2	1,4
Aktuellt	1,55	1,38	1,6	0,7
TV4 Nyheterna	1,53	1,6	1,9	0,5

Andelen artiklar och inslag i det studerade materialet som inte lever upp till principen om två av varandra oberoende källor är förhållandevis stor.

I bevakningen av terrorattackerna var Aktuellt det medium vars inslag oftast innehöll färre än två citerade eller omnämnda och samtidigt namngivna källor. En trolig förklarar till detta förhållande är att förekomsten av telegramnyheter är större i Aktuellt än i övriga medier under den tid som studerats här. Expressen är det medium som oftast har fler än två citerade eller omnämnda och samtidigt namngivna källor, helt i linje med att det också är det medium som i genomsnitt har flest källor per artikel. När det gäller bevakningen av Afghanistankriget är det framförallt andelen artiklar och inslag med fler än två omnämnda och namngivna källor som är mycket låg, med undantag för Rapport och Aktuellt. Dessa båda nyhetsprogram kommer också väl ut i jämförelsen med tidningarna när det gäller antalet citerade källor, även om TV4 Nyheterna här ligger allra högst och där nära två av tre inslag eller telegram innehållit referenser till två källor eller flera. Skillnaden mellan TV4 Nyheterna och till exempel Svenska Dagbladet, där relationen är den omvända, får betraktas som anmärkningsvärt stor.

När det gäller förekomsten av anonyma källor visar resultaten att dessa förekommer betydligt oftare i bevakningen av terrorattackerna än av Afghanistankriget. I snitt 50 procent av artiklarna och inslagen i det förra fallet innehåller en eller flera anonyma källor, medan motsvarande andel för tidningarna är 28 procent och för TV-inslagen 21 procent i det senare fallet. Den skillnaden är markant, och frågan är vad den beror på?

En möjlig förklaring är att karaktären på de bakomliggande händelserna är så olika. Terrorattackerna chockade alla, och det fanns ingenting kontroversiellt i att fördöma dem. Samtidigt fanns det ett underskott av säker information om exempelvis hur många som dog och om vilka som låg bakom. I brist på säker information förekom spekulationer, och dessa hänfördes då i viss utsträckning till anonyma källor. Ibland kunde de vara helt anonyma, i andra fall hänvisades till institutioner som till exempel FBI utan att det angavs vem eller vilka inom denna organisation som stod för informationen.

Tabell 46. Andel artiklar och inslag med färre än två källor i de sju nyhetsmedierna (procent).

	Färre än två citerade källor – terrorattackerna	Färre än två omnämnda och namngivna källor – terrorattackerna	Färre än två citerade källor – Afghanistan-kriget	Färre än två omnämnda och namngivna källor – Afghanistankriget
Dagens Nyheter	64	58	62	79
Svenska Dagbladet	60	51	71	82
Aftonbladet	62	64	63	90
Expressen	49	42	64	95
Rapport	65	63	46	57
Aktuellt	68	66	55	57
TV4 Nyheterna	58	48	27	93

Anm. Procentangivelser är avrundade till närmste hela tal.

I kontrast till detta var alla medvetna om att det förekom ett propagandakrig vid sidan av de väpnade striderna när det gällde Afghanistankriget. Journalisterna var väl medvetna om att de hela tiden riskerade att förvandlas till brickor i det propagandakriget, vilket gjorde det viktigare för dem att tydligt ange varifrån de fick sin information.

En annan trolig anledning är att det var vanligare att ögonvittnen och drabbade medborgare kom till tals i rapporteringen om terrorattackerna jämfört med rapporteringen om Afghanistankriget. Då dessa ögonvittnen och drabbade medborgare egentligen inte var journalistiskt viktiga som personer utan som illustrationer och för att personifiera, spelade deras namn inte lika stor roll som när det handlar om elitkällor. Dessutom var situationen ofta kaotisk när ögonvittnen till terrorattackerna intervjuades, så det är lätt att förstå att journalisterna i första hand inte frågade efter deras namn.

I TV-inslagen om terrorattackerna är det ofta också uppenbart att, även om det ofta inte anges, TV4 Nyheterna, Rapport och Aktuellt har fått inslagen från antingen olika amerikanska medier eller internationella nyhetsbyråer. I dessa fall är det sålunda inte de svenska medierna som har valt i vilken utsträckning källorna ska namnges. Om det är så att de amerikanska medierna eller de internationella nyhetsbyråerna generellt sett är sämre på att namnge källorna, är det i så fall en brist som fortplantas i svenska medier.

Mediebevakningen av terrorattackerna och Afghanistankriget skiljer sig i ytterligare ett avseende när det handlar om förekomsten av anonyma källor. I det förra fallet är nämligen skillnaderna mellan de olika medierna överlag tämligen försumbara, medan de är ganska stora i bevakningen av Afghanistankriget. I Dagens Nyheter förekommer anonyma källor i 43 procent av artiklarna, medan motsvarande andel i Expressen och TV4 endast är 13 procent.

En möjlig förklaring till detta kan vara olika journalistiska arbetssätt. Kvällstidningarnas rapportering om kriget handlar mer om att människor ”av kött och blod” kommer till tals. Pakistaniern som demonstrerar mot USA på gatan i Islamabad har ett namn och det har också vägvisaren mot Norra alliansens ställningar. De framträder med öppet visir i kvällstidningen och det anses förmodligen öka läsvärdet att rapporteringen kan kopplas till särskilda personer. Morgontidningarna, och i synnerhet då Dagens Nyheter, har en metod att relativt ofta låta rapporteringen basera sig på anonyma källor som ”Pentagon uppger” eller ”en talesman på det amerikanska utrikesdepartementet DN varit i kontakt med”. Tidningen använder de anonyma källorna så konsekvent att de knappast kan uppfattas som ett problem av redaktionen. Det anknyter snarast till en tradition på ansedda internationella tidningar och tidskrifter att göra den typen av anonyma källangivelser och utgå från att läsarens förtroende för tidningen är så stort att uppgifterna knappast är värda att ifrågasätta. Om New York Times åberopar en källa inom State Department ska läsarna veta att tidningens tyngd och anseende borgar för att uppgiften verkligen är trovärdig. Huruvida Dagens Nyheter åtnjuter samma ställning i Sverige ger inte denna undersökning något svar på, men det flitiga användandet av anonyma källor antyder möjligen att redaktionen själv tänker i dessa banor.

Sammantaget kan det ändå konstateras att den andra hypotesen – förekomsten av anonyma källor är större i nyhetsrapporteringen om terrorattackerna än om kriget i Afghanistan – har fått stöd.

En annan hypotes som handlar om källorna är den tredje hypotesen: elitkällor från USA

dominerar mer i nyhetsrapporteringen om kriget i Afghanistan än om terrorattackerna i USA. Bakgrunden till den hypotesen är att i båda fallen kan elitkällor från USA förväntas dominera, dels eftersom elitkällor generellt sett dominerar i all nyhetsrapportering och dels därför att USA är en elitnation med ett väl utbyggt system för relationer mellan makthavare och medier. När det gäller kriget i Afghanistan fanns det en informationsasymmetri då de styrande i Afghanistan inte levererade information på alls samma sätt som på den amerikanska sidan. I fallet med terrorattackerna kan tillgången till ögonvittnen och offer förväntas leda till att de får ett större utrymme och att elitkällorna därmed får ett relativt sett mindre utrymme.

Överensstämmelsen mellan hypotes och verklighet är dock mindre bra. I båda fallen dominerar förvisso de amerikanska elitkällorna. I rapporteringen om terrorattackerna förekommer de i 42 procent av TV-inslagen och 40 procent av tidningsartiklarna, medan motsvarande andelar i rapporteringen om Afghanistankriget är 36 respektive 35 procent. De förekommer alltså oftare i samband med bevakningen av terrorattackerna. Dessutom är differensen större till den näst största kategorin av elitkällor, vilket i båda fallen gäller svenska elitkällor. I bevakningen av terrorattackerna förekommer svenska elitkällor i 22 respektive 23 procent av TV-inslagen och tidningsartiklarna, medan de förekommer i 32 procent i både TV-inslagen och tidningsartiklarna om Afghanistankriget. I det senare fallet förekommer dessutom afghanska elitkällor i 26 procent av TV-inslagen och 18 procent av tidningsartiklarna. Alltså dominerade de amerikanska elitkällorna mer i rapporteringen av terrorattackerna än om Afghanistankriget.

En förklaring till varför det förhåller sig på det sättet är att det bara fanns en sida som möjligen kunde tillhandahålla relevant information i samband med terrorattackerna, medan det fanns åtminstone två klart urskiljbara parter i samband med Afghanistankriget. Oavsett om det handlade om antalet döda, om vilka som låg bakom terrorattackerna eller om USAs svar, så var det naturligast att söka informationen från de amerikanska elitkällorna. Men när det handlade om kriget i Afghanistan, hur många som dött eller om krigets förlopp, fanns det fler relevanta kategorier av elitkällor att vända sig till. Dessutom var tillgången till ögonvittnen och drabbade inte lika stor i samband med Afghanistankriget som i samband med terrorattackerna.

Spekulationerna

Att spekulationer är vanligt förekommande i nyhetsrapporteringen har observerats i flera tidigare undersökningar. Det hänger samman med att journalistiken över tid har förändrats, från en mer beskrivande till en mer tolkande roll i den politiska och samhälleliga kommunikationen. En intressant jämförelse kan här göras med hur TV rapporterade om mordet på president John F. Kennedy 1963. Om nyhetsrapporteringen i det fallet skriver Davis Merritt att: ”Although the array of conspirational alarms was broad, the networks anchors did not deal in the currency of speculation that day; they sought no unknown, immediate answers; spun no instant analysis.” [206]

Kontrasten jämfört med rapporteringen om terrorattackerna är slående. Redan den första dagen spekulerade man bland annat om vilka som låg bakom terrorattackerna och om hur USA kunde tänkas besvara dem, samt om antalet döda. Redan den första dagen förekom också nyhetsanalyser i tidningarna och att

206) Merritt 1998, sid. 40.

journalister intervjuade journalister i TV. Och i rapporteringen om Afghanistankriget kretsade avsevärda delar av nyhetsbevakningen kring hur kriget skulle utvecklas, om nya terrorattacker skulle bli svaret och om hur många som dödats i attackerna mot Afghanistan.

Den vanligaste spekulationen i samband med terrorattackerna handlar om vilka som låg bakom dem och om USAs svar, med spekulationer om antalet döda på tredje plats. Totalt förekom spekulationer om vilka som låg bakom terrorattackerna i 25 procent av TV-inslagen och 28 procent av tidningsartiklarna, medan spekulationer om USAs svar förekom i 24 respektive 16 procent av inslagen och artiklarna. Spekulationer om antalet döda i terrorattackerna förekom i 20 respektive 14 procent av TV-inslagen och tidningsartiklarna.

I samband med Afghanistankriget handlar de tre vanligaste spekulationerna om antalet döda av USAs attacker, om den framtida krigsutvecklingen och om framtida terrorattacker. Den förstnämnda formen förekom i 10 procent av artiklarna och 18 procent av TV-inslagen, medan spekulationer om den framtida krigsutvecklingen förekom i 20 respektive 34 procent av artiklarna och inslagen. Spekulationer om framtida terrorattacker, till sist, förekom i 22 respektive 16 procent av tidningsartiklarna och TV-inslagen.

Resultaten visar att spekulationer är ett mycket vanligt inslag i nutida journalistik, också i det som till formen är raka nyhetsartiklar eller -inslag. Att se journalistiken som enbart beskrivande må ha varit riktigt en gång i tiden, men det är uppenbarligen missvisande i dag. De visar också att det inte går att utskilja något klart mönster när det handlar om huruvida spekulationerna är vanligast förekommande i rapporteringen om terrorattackerna eller om kriget i Afghanistan. Med andra ord får den fjärde hypotesen – förekomsten av spekulationer är större i nyhetsrapporteringen om terrorattackerna än om kriget i Afghanistan – inte något klart stöd. I vissa fall är de vanligare i samband med terrorattackerna, i andra fall i samband med Afghanistankriget. Generellt sett finns det inte heller något samband mellan medietyp och förekomst av spekulationer. I vissa fall är de vanligare i TV-inslagen och i andra fall i tidningsartiklarna.

Enligt den sjunde hypotesen bör förekomsten av spekulationer emellertid vara mindre i public service-medierna och morgonpressen än i kommersiella TV4. Den hypotesen har sin grund i att spekulationer står i motsatsställning till fakta, och både public service-nyheterna och morgonpressen har uttalade eller implicita krav på sig att vara heltäckande i sina redovisningar och att vara sakliga. Att spekulera är dessutom ett sätt att dramatisera,

Tabell 47. Förekomst av spekulationer i olika medietyper (procent).

	Morgon-tidningar	Kvälls-tidningar	Public service TV	TV4 Nyheterna
... om antalet döda i terrorattackerna	16	12	20	19
... om vilka som låg bakom terrorattackerna	28	28	22	35
... om USA:s svar på terrorattackerna	18	14	24	22
... om antalet döda av USAs attacker	10	11	16	20
... om den framtida krigsutvecklingen	22	18	28	47
... om framtida terrorattacker	19	26	18	13

Anm. Procentangivelser är avrundade till närmaste hela tal.

och det är rimligt att anta att mer kommersialiserade medier därför använder sig av spekulationer som ett sätt att dramatisera och därigenom nå framgång på konkurrensutsatta marknader.

Som tabell 47 visar finns det dock inte något stöd för den sjunde hypotesen.

I vissa fall är spekulationer fler i kvällstidningarna än i morgontidningar och i TV4 Nyheterna jämfört med public service-nyheterna, i andra fall är det tvärtom. Den övergripande slutsatsen måste därför bli att förekomst av spekulationer inte kan förklaras vare sig med ägandesituation (privatägt eller public service), medietyp (TV eller tidningar), mediekategori (kvällstidningar eller morgontidningar) eller strukturell position på publikmarknaden (elitpublik eller masspublik). Det enda som med säkerhet kan sägas är att spekulationer är vanligt förekommande i samtliga medier. Det i sin tur måste ses som ett resultat av förändrade värderingar på redaktionerna och bland journalister och av en därmed sammanhängande förändrad syn på journalistrollen.

Sverigevinklingarna

Att det finns en tendens hos lokala medier att göra lokala vinklingar på nationella nyheter är knappast ett kontroversiellt påstående. Inte heller att nationella medier tenderar att göra nationella vinklingar på internationella nyheter. Men hur vanligt är detta? Och vad gäller den åttonde hypotesen, att olika former av Sverigevinklingar på terrorattackerna i USA och kriget i Afghanistan är vanligare i kvällspressen och TV4 Nyheterna än i morgonpressen och public service-nyheterna, får den stöd eller inte i det undersökta mediematerialet?

Ett skäl att misstänka det är att ju mer kommersialiserat ett medium är, desto större är trycket att anpassa sig till medielogiken och nyhetsvärderingens implicita krav på att läsare och tittare ska kunna identifiera sig med nyheterna. Därför är det rimligt att anta att olika former av Sverigevinklingar är vanligare i den lösnummerförsålda kvällspressen och det annonsfinansierade TV4 Nyheterna. Samtidigt såg vi tidigare att det inte går att se något samband mellan ett mediums grad av kommersialisering och förekomsten av spekulationer.

Konstateras kan att hypotesen kommer på skam när det handlar om mediebevakningen av terrorattackerna. I termer av hur vanligt det är att medierna som en del av artiklarnas och inslagens huvudsakliga teman gör Sverigevinklingar är det vanligast i Svenska Dagbladet och Expressen, alltså en morgontidning och kvällstidning. Expressen utmärker sig också något genom att vara det medium som oftast har svenskar som på ett eller annat sätt är drabbade av terrorattackerna som källor. I termer av hur vanligt det är att artiklarna och inslagen relaterar attackerna till en ökad svensk hotbild ligger Expressen återigen i topp, fast den här gången tillsammans med Aktuellt och TV4 Nyheterna. Skillnaderna överlag är små. När det gäller krigsbevakningen utgör Sverigekopplingar en mycket liten andel av det totala materialet, cirka 10 procent, och skillnaderna mellan olika medier är mycket liten. Det finns således få skillnader mellan medierna när det gäller benägenheten att introducera svenska perspektiv på dessa båda internationella händelser. Hypotesen om att kvällstidningar och TV4 har mer av Sverigekopplingar får inte generellt stöd.

Onyanserad och obalanserad bild av muslimer?

En av de viktigaste och mest centrala frågorna, som också varit föremål för mycket debatt i kölvattnet av terrorattackerna, är om nyhetsförmedlingen på något sätt gav en obalanserad och orättvisande bild av muslimer i allmänhet och av islam.

Av olika skäl finns anledning att anta att så var fallet. Ett skäl är att det i debatten har hävdats att nyhetsförmedlingen var just obalanserad på ett för muslimer negativt sätt. Ett annat skäl är att både Sverige och USA tillhör skaran av västliga demokratier, och att det mediesystem som svenska medier ingår i är i grund och botten västorienterat. Åtminstone i tider av kriser och krig finns det dessutom en tendens hos medier att sluta upp bakom det officiella perspektivet, vilket i det här fallet handlade om att en västerländsk demokrati blivit angripen av terrorister med muslimsk tillhörighet. Det kan antas ha präglat hela nyhetsrapporteringen. Därutöver är stereotypisering en del av medielogiken, och med tanke på det kulturella avståndet till islam och muslimska länder är det enklare och mer tacksamt att använda sig av negativa stereotyper av muslimer än av USA och dess allierade.

Inledningsvis kan konstateras att det i samband med terrorattackerna mot USA var något vanligare att medierna rapporterade om antiamerikanska än antimuslimska händelser. Överlag var skillnaderna emellertid små, möjligen med undantag för i Dagens Nyheter, Expressen och TV4 Nyheterna. Detta var de medier i vilka skillnaden mellan hur ofta de rapporterade om antimuslimska respektive antiamerikanska händelser var störst. När det sedan gäller förekomsten av antiamerikanska och antimuslimska retoriska figurer visar det sig också att de antimuslimska retoriska figurerna förekommer oftare än de antiamerikanska. De senare förekommer i 128 artiklar och inslag medan de förra förekommer i 170. Framförallt förekommer den retoriska figuren ”muslimer som fanatiker” förhållandevis ofta, totalt i 114 artiklar och inslag. Samtidigt är det den enda retoriska figur som oftast möter kritik i journalistiken, vilket gör att själva förekomsten av den retoriska figuren inte kan ligga till grund för att anklaga medierna generellt sett för att sprida bilden av muslimer som fanatiker.

Utifrån mediebevakningen av terrorattackerna mot USA finns det därför bara ett mycket svagt stöd för hypotesen att medierna generellt sett gav en mer negativ bild av muslimer i allmänhet än av USA och dess allierade. Med tanke på att det är nästintill omöjligt att uppnå en totalt neutral bild av olika parter i en konflikt, blir bedömningen att medierna lyckades väl i det här avseendet i rapporteringen om och kring terrorattackerna.

När det gäller mediebevakningen av Afghanistankriget visar resultaten att förekomsten av retoriska figurer överlag var betydligt mindre, vilket kan ha att göra med att krigets former var mer välbekanta och medvetenheten om parternas intresse av att sprida egen propaganda var mer utvecklad än vid de mer komplexa terrorattackerna. Sammantaget redovisades vid denna händelse 101 retoriska figurer i de analyserade medierna och av dessa var drygt hälften, 54 stycken, av antiamerikansk karaktär medan 47 var av antimuslimsk karaktär. Det fanns således ingen genomgående mer positiv bild av amerikaner och USA än av muslimer och den muslimska världen. Vad som också var typiskt för Afghanistanrapporteringen var att den inte innehöll några som helst artiklar eller inslag om antimuslimska händelser i verkligheten, men en del sådan rapportering om faktiska antiamerikanska händelser, framförallt i Pakistan, men också i andra länder, inklusive Sverige. Granskningen visar på denna punkt att det inte finns fog att påstå att bilden av muslimer i medierna skulle ha varit särskilt negativ.

Ideal och verklighet

Vi lever i en tid när det finns fler medier och ett större medieutbud än någonsin tidigare, men det betyder inte nödvändigtvis att det i dag

också finns mer journalistik än förr. Medieinnehåll är inte detsamma som journalistik, inte ens i nyhetstidningar och nyhetsinslag. Journalistik är bara en form av medieinnehåll vid sidan av många andra former, till exempelvis returinformation, textreklam, underhållning och så vidare. Exakt var gränsen ska dras mellan journalistik och andra former av medieinnehåll är oklart, eftersom det har gjorts förvånansvärt få försök att definiera vad journalistik egentligen är. Ett försök har dock gjorts av Bill Kovach och Tom Rosenstiel, som bland annat skriver att:

In the end, the discipline of verification is what separates journalism from entertainment, propaganda, fiction, or art. Entertainment – and its cousin "infotainment" – focuses on what is most diverting. Propaganda will select facts or invent them to serve the real purpose – persuasion and manipulation. Fiction invents scenarios to get at a more personal impression of what it calls truth. Journalism alone is focused first on getting what happened down right.[207]

Att det här är en idealistisk syn behöver knappast sägas. I praktiken tenderar det som produceras av journalister att kallas journalistik, oavsett sitt faktiska innehåll och oavsett det faktum att det inte är entydigt vem eller vilka som ska kallas journalister. I takt med att gränserna mellan olika medier och olika genrer fortsätter att överskridas eller upplösas, kommer det sannolikt att bli ännu oklarare. Risken är därför att journalistikens särart suddas ut.

Av det skälet behövs det en fortlöpande debatt och diskussion om journalistiken och om vad som utmärker den. En utgångspunkt i det sammanhanget är den lista av minimikrav på journalistiken som ställdes upp tidigare och som i stor utsträckning överensstämmer med de publicistiska regler som samtliga viktiga journalistiska aktörer i Sverige har ställt sig bakom: (1) att tillämpa principen om två av varandra oberoende källor; (2) att i huvudsak vara beskrivande, och i den mån tolkningar förekommer; (3) att tydligt skilja mellan fakta å ena sidan och tolkningar och spekulationer å den andra; (4) att tydligt skilja mellan bekräftade och obekräftade uppgifter; (5) att vara tydlig med vilka källor som har använts; (6) att inte dramatisera på ett sätt som suddar ut gränsen mellan fakta och fiktion; samt (7) att inte sprida eller uppmuntra negativa stereotyper om olika kategorier av människor.

I den bästa av alla världar skulle dessa minimikrav vara uppfyllda i journalistikens innehåll, men den värld vi lever i är inte fullt så perfekt. Resultaten i den här studien visar också att det i vissa avseenden finns ett klart avstånd mellan ideal och verklighet. Det är mycket vanligt att principen om två av varandra oberoende källor inte tillämpas, och det är också vanligt att tolkningar och spekulationer förekommer utan att det är tydligt var gränsen går mellan dessa och fakta.

Ofta är det också oklart vad som är bekräftade och obekräftade uppgifter i nyhetsrapporteringen. Likaså är det ofta oklart vilka källor som har använts och om journalisterna själva har varit i kontakt med källorna eller om de har hämtat uppgifter från andra medier eller från internationella nyhetsbyråer. Mycket tyder på att en hel del av de artiklar och inslag som publicerades och sändes bygger på andra journalistiska produkter, men att så är fallet anges förhållandevis sällan. Kombinationen av att det som rapporteras är andrahands- eller tredjehandsinformation och att detta inte anges för de svenska mediepubli-

207) Kovach & Rosenstiel 2001, sid. 71.

kerna gör dock att de senare får svårt att på ett välgrundat sätt förhålla sig till den svenska nyhetsrapporteringen. Det är lätt att felaktiga uppgifter sprids och får en status som sanning, särskilt eftersom det är mycket sällan som sådana uppgifter rättas på ett synligt sätt.

Det finns alltså skäl att vara kritisk mot rapporteringen i samband med terrorattackerna i USA och Afghanistankriget. I många fall har läsare och tittare mycket svårt att bedöma de beskrivningar av verkligheten som görs och att vara källkritiska mot journalistiken. Om journalistisk objektivitet är en fråga om de journalistiska metoderna, där några av grundkraven är att förlita sig på den egna självständiga rapporteringen, att vara öppen med arbetssätt och vilka källor som används och att aldrig lägga till något i de journalistiska berättelserna som man inte säkert vet [208] – då visar resultaten att den journalistiska objektiviteten har klara och påfallande brister.

Samtidigt måste man komma ihåg att terrorattackerna är en extrem och totalt överraskande händelse, och det påverkar självfallet också journalistiken och dess villkor. Därför är det inte rimligt att ställa lika höga krav på journalistiken i det fallet som i mer normaljournalistiska förhållanden och när redaktionerna har en möjlighet att planera bevakningen av en händelse. De brister som fanns i journalistiken måste därför sättas i relation till de omständigheter som då rådde, med kaos, förödelse, osäkerhet och, inte minst, tidspress. De journalister som fanns på plats i New York hade på många sätt en närmast omöjligt uppgift i att försöka skapa sig en heltäckande och sammanhängande bild av vad som hade hänt.

Sätter man resultatet i relation till den situation som rådde var det ett oerhört omfattande och många gånger mycket imponerande arbete som journalisterna gjorde, något som inte får glömmas bort när bristerna diskuteras. Man kan inte heller bortse från att också journalister är människor, och i den situation som rådde på nedre Manhattan när tornen föll var det nog flera journalister som kände som Expressens Håkan Matson: ”I den situationen var jag inte journalist, utan människa. Röken tryckte på. Det handlade om att överleva.” [209]

Något som också bör noteras är att det var förhållandevis sällan som journalisterna dramatiserade på ett sätt som suddade ut gränsen mellan fakta och fiktion, om man undantar spekulationerna om framförallt vilka som låg bakom terrorattackerna och om USAs svar på dem. Visst förekom andra dramatiseringar av olika slag, och visst användes element i medielogiken såsom tillspetsningar, förenklingar och personifieringar. De dramatiseringar som gick över gränsen var dock få, och förekom främst i samband med att journalistiken handlade om vad som hände i de kapade planen. Generellt sett finns det emellertid inte särskilt starka skäl att vara kritisk mot journalistiken i samband med terrorattackerna på den punkten, återigen med undantag för spekulationerna.

Detsamma gäller användandet av negativa stereotyper av muslimer i allmänhet. Visst förekom sådana, men generellt sett gav journalistikens innehåll en förhållandevis balanserad bild av muslimer i allmänhet i förhållande till USA och dess allierade. På samma sätt förekom det demoniseringar av Usama bin Ladin, både vid terrorattackerna och i början av Afghanistankriget, men de var relativt ovanliga. Möjligen har medierna lärt sig av kritiken som riktades mot dem i kölvattnet av Gulfkriget för att de då demoniserade Saddam Hussein på ett orimligt sätt.

208) Kovach & Rosenstiel 2001, sid. 78–86.
209) Pressens Tidning nr 14 2001.

Journalistik mellan praktik och ideal

Mot bakgrunden av de resultat som studien har visat är det nu rimligt att ställa den mer normativa frågan hur de svenska medierna ”skötte sig” vid dessa båda tillfällen. Förmedlade de tillräckligt med information till de svenska medborgarna? Gav de en balanserad bild av händelseförloppet? Fungerade nyhetsförmedlingen professionellt också under det starka tryck och den påtagliga press som råder i internationella krislägen? Här ska svaren på dessa frågor sökas genom att relatera till diskussionen om hur journalistiken bör fungera i ett demokratiskt samhälle i allmänhet och i ett demokratiskt samhälle utsatt för yttre eller inre tryck i synnerhet.

För att kunna besvara sådana frågor är det först viktigt att definiera vilka mediernas grundläggande funktioner är i den moderna demokratin. Till vad används medier? Vilken roll spelar de i den politiska opinionsbildningsprocessen?

Här kan först konstateras att de svenska massmediernas funktioner blivit föremål för skrivningar i flera svenska pressutredningar. I den senaste pressutredningen formulerades målen som att informera, granska och främja debatten eller med utredningens egna ord, ”ge medborgarna sådan information att de självständigt kan ta ställning i viktiga samhällsfrågor, kritiskt granska de inflytelserika i samhället och vara en forumfunktion genom att låta olika meningsyttringar komma till tals.” [210]

I den här studien är det framförallt centralt att anknyta till målen *information* och *granskning*. De nyheter som förmedlas ska vara objektiva och ge en så allsidig belysning av frågan som möjligt. Det sker rimligen genom att nyhetsrapporteringen ligger så nära verkligheten som möjligt.

Ju svårare verkligheten är att fånga, som till exempel i komplexa eller krisartade situationer, desto mer befogat är det att olika parter kommer till tals, att fakta kan skiljas från fantasi och att framförda påståenden kan verifieras av oberoende källor. I granskningsfunktionen ligger en strävan efter självständig värdering och ifrågasättande från mediernas sida för att utgöra en motpart till samhällets övriga elitgrupper som gärna vill ha sin egen information spridd på ett så fördelaktigt sätt som möjligt. Medierna ska, i en ideal situation, både spegla verkligheten väl och ta spjärn mot olika tolkningar av denna verklighet. Målet att stärka demokratin kräver således olika förhållningssätt från medierna i olika lägen.

Diskussionen om mediefunktionerna kan tyckas onödigt teoretisk, men saknar alls inte relevans. I den moderna demokratin utgör medierna den helt dominerande källan när det gäller hur människor får vetskap om politik, på allt från global till lokal nivå.[211]

Särskilt viktig blir ändå mediebilden för människors verklighetsuppfattningar när det handlar om skeenden långt bort från det egna vardagliga livet. Ett krig på en annan kontinent är en sådan händelse där medierapporteringen är mycket betydelsefull, alldeles oavsett om det sedan är journalisterna eller militärerna eller andra grupper som sprider bilden av kriget. Få människor har själva de kunskaper på området eller erfarenheter från platsen att de förmår att självständigt värdera den information som förmedlas.

Det är mot den bakgrunden klart att det ställs stora krav på journalistiken i den moderna demokratin. Journalistiken måste svara mot demokratins behov av informerade medborgare och granskade makthavare. Det förutsätter till att börja med välutbildade journalis-

210) SOU 1995:37; 158.
211) Nord & Nygren 2002; Strömbäck 2001.

ter som delar synen på journalistikens demokratiska uppgifter. I det sammanhanget kan nämnas att forskningen visar att över 90 procent av journalisterna tycker det är ”mycket” eller ”ganska viktigt” att medierna lever upp till informations- och granskningsuppgiften.[212] Men det förutsätter också arbetsmetoder och redaktionella processer som understödjer en demokratiskt effektiv journalistik. Och det förutsätter, sist men inte minst, redaktionsledningar och medieföretag som aktivt värnar en sådan journalistik.

Ur ett journalistikforskningsmässigt perspektiv, eller mer populärt uttryckt ur ett mediekritiskt perspektiv, är det dessa aspekter som är de mest intressanta att bedöma när det gäller terrorattackerna och Afghanistankriget. Motsvarade mediebevakningen – såsom den bestämdes av journalister, redaktioner och mediechefer – demokratiskt rimliga krav?

Ideologer eller redaktörer?

Den frågan har så här långt knappast blivit utförligt diskuterad. I den svenska debatten dominerar i stället andra frågor som har att göra med om bevakningen varit för USA-vänlig eller för USA-kritisk. Sveriges Radio har anklagats för att vara partisk genom att framförallt släppa fram kritiker av de amerikanska bombningarna. Dagens Nyheter har beskyllts för att ha en alltför USA-influerad hållning och medier i största allmänhet har påstått ge en negativ bild av muslimer. Denna debatt har varken varit meningslös eller saknat visst underhållningsvärde. Dock har den knappast varit en initierad debatt om mediernas sätt att sköta bevakningen generellt vid dessa händelser. Den har i stället varit de mer välkända debattörernas strid kring några enskilda fall. Det vore onekligen synd om diskussionen kring mediernas bild av terrorattackerna och Afghanistankriget inte kom längre än så.

Frågan om en vänstervridning eller högervridning av det svenska mediesystemet är förstås inte ny. Föreställningarna om en ideologisk vindkantring av detta slag är tvärtom ganska djupt rotade och hämtar sina argument från olika håll. De som menar att medierna är vänstervridna brukar påpeka att de flesta journalister röstar rödgrönt[213] och att journalisters värderingar självklart avspeglar sig i rapportering och redigering. Allt medan de som förfäktar en högervridning uppehåller sig vid det faktum att de flesta medier ägs av grupperingar med borgerligt liberala värderingar[214] och att detta självklart påverkar nyhetsurval och nyhetspresentation.

När det gäller terrorattacken och kriget i Afghanistan har höger–vänsterperspektivet i mediedebatten fått nytt liv. Enskilda journalister är vänstervridna och enskilda medier är högervridna.

Båda dessa teser är värda att diskutera. Odiskutabelt är emellertid deras första argumentationsled, ty de flesta journalister är radikalare än sin publik och de flesta tidningar är med sin politiska signatur mindre radikala än sin publik. Den avgörande frågan är emellertid vilken roll detta spelar för den journalistik som förekommer. Ställer den vänsterpartistiskt röstande kommunreportern elakare frågor till det moderata oppositionsrådet än till det socialdemokratiska kommunalrådet? Är en liberal chefredaktör mer benägen att refusera socialdemokratiska debattinlägg än folkpartistiska?

Kanske är det så, åtminstone i en del enskilda fall, men det saknas generella vetenskapli-

212) Strömbäck 2001, sid. 143.
213) Jfr. Asp 1996.
214) Jfr. Nord 2001 och Hadenius & Anderberg 1994.

ga belägg för att kunna hävda att en tendentiös journalistik skulle uppstå på dessa grunder. De får därför tills vidare framstå mer som konspirationsteoretiska förenklingar och retoriska knep, tacksamma att utnyttja i debatten från både vänster och höger.

Professionen och rutinerna

Mer troligt än att politiska ideologier styr medierna är nämligen, som diskuterades i avsnittet om medieinnehållet, att faktorer som har med mediernas rutiner och organisatoriska uppbyggnader gör det, tillsammans med den professionella journalistikens ideologi. Därmed menas att vedertagna yrkesmässiga metoder och rutiner är helt avgörande när det gäller nyhetsvärdering och annat nyhetsarbete.

Nyheter blir inte stora för att de gynnar höger eller vänster utan för att de känns igen som nyheter och för att sådana nyheter i allmänhet har en publik. Det är för de allra flesta nyhetsredaktioner sannolikt rätt ointressant om det är en kristdemokrat eller socialdemokrat som är inblandad i en skandal bara skandalen är ”tillräckligt stor”. Det har heller ingenting med redaktionell politisering att göra att nästan alla redaktioner skulle tycka att det var en större skandal om kristdemokraten gått på porrklubb och socialdemokraten skrivit bluffakturor till fackföreningar än om det varit tvärtom. Det handlar i stället om nyhetsvärdering, som aldrig är slumpmässig och renodlat händelsestyrd, utan i hög grad präglas av vedertagna regler kring vad som ska bedömas som stora nyheter.[215] Den som varje dag möts av kvällstidningarnas löpsedlar slås inte av att de är politiserade utan synkroniserade. Den som följer alla nyhetssändningar på TV en kväll känner knappast att de har olika politiska profiler utan att de tar upp det mesta på ett likartat sätt.

Detta innebär ingen naiv övertro på att nyheter skulle tillkomma i ett sakligt och opartiskt vakuum. Tvärtom finns värderingar, verklighetsuppfattningar och samhälleliga hegemonier runt om hela nyhetsprocessen och kan också tänkas påverka den i varierande grad. Det finns inga oskrivna blad i journalistiken, de bär alla en viss impregnering från början. I journalistik, liksom inom vetenskapen, går det aldrig att vara helt objektiv, men på båda dessa områden är det en avsevärd skillnad mellan strävan efter att vara objektiv och oviljan att ens försöka. Merparten av den forskning som i dag görs på medieområdet visar att professionella värderingar har en mycket stark ställning.[216] Det är därför rimligt att anta att de har ett väsentligt större inflytande över nyhetsförmedlingen än politiska värderingar, även om de senare inte är helt betydelselösa. Då debatten dock mest handlar om de sporadiskt förekommande politiska värderingarna, finns det anledning att skifta perspektiv och särskilt belysa de professionella värderingar som blir allt mer gemensamma för allt fler medier.

Dessa professionella värderingar går också i stor utsträckning hand i hand med ekonomiska värderingar eller marknadsmässiga avväganden inom medierna. Bakom de normer om goda nyheter som styr det redaktionella arbetet ligger nästan alltid föreställningen om att detta är nyheter som säljer bra i ett tufft konkurrensklimat.[217] Personifiering och dramatisering är företeelser som präglar formandet av nyheter.[218] Detta är i sig ett profes-

215) Jfr. Hvitfelt 1985 och 1989.
216) Patterson 1998; Blumler & Gurevitch 1995, sid. 18.
217) Hvitfelt 1999, sid. 127; McNair 1998, sid. 101.
218) Jfr. Nordström 2002.

sionellt tänkande, men ytterst baserat på ekonomiska överväganden. Teorin om journalistikens professionalisering hänger därför samman med teorin om journalistikens marknadsstyrning.

Händelser och stereotyper

Denna granskning av terrorattackerna och Afghanistankriget, byggd på en systematisk innehållsanalys av över 1 000 artiklar och inslag i svenska medier, ger inget stöd för tanken att en särskilt stark och mer eller mindre medveten höger- eller vänstervridning av materialet skulle ha ägt rum. Det förekommer förstås att muslimer betraktas som fanatiker och USA som världspolis, men det förekommer relativt sällan. Antiamerikanska och antimuslimska händelser rapporteras när de inträffar men medieskildringarna är här inte tendentiösa. Enstaka undantag finns, och har tidigare redovisats, men de bör inte överskugga det faktum att materialet är tämligen fritt från stereotypa värderingar om ett förestående ”civilisationernas krig”, byggda på överdrivet svartvita bilder av olika kulturer eller religioner.

Bilden av ideologierna eller civilisationerna är i stället betydligt mer sammansatt. När det gäller användandet av källor har konstaterats en övervikt av västliga elitkällor vilket uppenbarligen ger en faktisk dominans av sådana perspektiv i materialet. Det beror dock sannolikt mer på de upparbetade relationer som funnits mellan medierna och dessa elitkällor än på någon medveten journalistisk vilja att särskilt gynna dessa källor. Vem tror att BBC eller Der Spiegel skulle ha avstått från en exklusiv intervju med Usama bin Ladin om man erbjudits en sådan?

I stort har också bevakningen av västerlandet och den muslimska världen varit händelsestyrd i den rapportering som här har granskats. Enskilda röster som speglat terrorns eller krigets verkningar har uttryckt hat mot muslimer eller amerikaner men det har då handlat om en nyhetsrapportering där faktiska händelser utgjort en plattform för sådana reaktioner. I sitt sätt att skildra hela processen kan knappast de svenska medierna anklagas för att rapportera medvetet partiskt. De lutar sig visserligen ofta mot västliga elitkällor, men denna förskjutning balanseras genom den nyhetsstyrda rapporteringen. I synnerhet gäller detta under Afghanistankriget då medierna berättade mer om antiamerikanska än antimuslimska stämningar.

I det grundläggande journalistiska arbetet som handlar om urval av nyheter, förlitandet på källor och en kritisk hållning till olika parter i en konflikt finns en medvetenhet i materialet om svårigheterna att rapportera på ett korrekt sätt. Det märks inte minst på den återhållsamma skildringen av konflikternas huvudpersoner George W Bush och Usama bin Ladin. Bush skildras nästan aldrig som en hjälte och bin Ladins eventuella skurkaktighet blir mestadels blott en antydan och är till exempel fjärran från den svartmålning som ägnades Saddam Hussein under Gulfkriget. Den senare liknades i västmedier vid Hitler, medan bin Ladin sägs påminna om profeten Muhammed. Det visar knappast på någon tilltagande antimuslimsk stämning på svenska redaktioner eller på att dessa redaktioner medvetet i sitt nyhetsarbete styrts av västliga värderingar.

En fråga om form

Intressantare än att analysera hur nyheterna faktiskt kommer till och redovisas är i detta fall att granska hur nyheterna formmässigt presenteras. Det tycks då som om den redaktionella medvetenheten om att kritiskt värdera och balansera nyheterna till viss del går förlorad. I både TV-inslag och stora bilder i tidningarna är muslimer desperata, aggressi-

va och irrationella. De går i organiserade demonstrationståg och bränner Bushdockor och ”skriker ut sitt hat”. Värst här är Koranskolans elever. Alternativt står annars muslimer förtvivlade invid sitt bombade hus i Afghanistan och undrar varför de drabbas av kriget. Några få muslimer som redaktörer eller forskare vilka intervjuas är resonerande och argumenterande, men massorna är känslostyrda och ibland kan inte heller de svenska journalisterna undanhålla publiken sin förundran över hur så många kan visa talibanregimen en sådan uppskattning.

Med västerlänningar är det snarare tvärtom. De skildras i de flesta sammanhang som moderna, mänskliga och rationella och som delar av ett högteknologiskt samhälle. Det gäller stridspiloten som enkelt gör sig oträffbar för talibanernas luftvärn och helst av allt vill ha en ”toast” på hangarfartyget efter bombraiden, det gäller brandbefälen i New York som oförtrutet och handlingskraftigt jobbar vidare i rasmassorna på Ground Zero och det gäller FBI-agenten som iförd skyddsutrustning sanerar människor från befarad mjältbrandssmitta. De som drabbats av terrorattackerna är mitt i allt elände reflekterande och alla hjälper varandra i det kaos som råder. Polis och räddningspersonal och medier drar alla åt samma håll.

Amerikaner uppträder knappast irrationellt ens i den värsta attacken som drabbat landet på egen mark. Pakistanier hatar blint trots att inget hänt deras eget land. Fjärrstyrda missiler är ett tecken på högteknologisk överlägsenhet, men hur de fanatiska flygplanskaparna lärt sig flyga stora passagerarplan rakt in i särskilda byggnader förblir höljt i dunkel. Det rationella och det irrationella passar in i olika beskrivningar av skeendet men förefaller inte må särskilt väl av att blandas.

Intrycket av nyheternas redigering och form är således inte lika värderingsfri som bilden av nyheternas urval och manifesta innehåll. Men det innebär inte självklart att en ideologisk redigering skulle träda in i stället för en ideologisk rapportering. Snarare finns lite som talar för en sådan tolkning. Svenska redaktioner består knappast av räddhågsna redigerare och bildredaktörer som anstränger sig för att förmänskliga och avhumanisera olika parter i en konfliktsituation.

Däremot finns det anledning att återigen fråga sig vilken betydelse olika stereotyper i nyhetsrapporteringen har när det gäller nyheternas form och inramning. Sådana stereotyper kännetecknas knappast av att de fritt formas på varje redaktion utan av att de följer samma medielogiska normer på varje redaktion. Därför blir utbudet så likartat och bilderna så lätta att känna igen som nyheter.

Svenska medier avstår inte från att rapportera om ”fel” sorts bombningar eller ”felaktiga” reaktioner på bombningar som ägt rum. De kommer i spalterna eller i sändningarna för att de utgör nya händelser, inte för att de är fördelaktiga för någon viss part i konflikten.

Däremot förekommer sannolikt bildsekvenser, bilder, rubriker och citat just för att de bekräftar vissa redaktionella föreställningar eller stereotyper. ”Mannen på gatan” i Europa eller USA ska gå att identifiera sig med, medan motsvarande person i Mellanöstern eller Asien i stället främst har en kontrastverkan. Därför ser vi i de svenska medierna samma bilder om och om igen.

Kvinnan som räddades ur den rasande byggnaden i sista stund och känslosamt skildrar de mest dramatiska minuterna och studenten som rasande bränner och stampar på stjärnbaneret påhejad av eggande folkmassor. Den välkända episoden om den palestinska kvinna som tydligen lurats att jubla och dansa efter terrorattackerna den 11 september är belysande. Inte bara för TV-teamets tvivelaktiga arbetsmetoder, utan framförallt för deras

bild av vilka förväntningar som fanns på vad ett reportage från Västbanken skulle innehålla i detta läge.

Den här undersökningen visar på behovet av att väga samman betydelsen av det redaktionella utbudets innehåll och form när ett aktuellt skeende ska analyseras. Även om ett bestående huvudintryck så här långt är att någon avsiktlig skevhet i synen på olika parter inte förelåg i materialet så utesluter detta inte att nyttjandet av vissa formmässiga stereotyper kan ha varit opinionsmässigt betydelsefulla.

Det är dock inte sannolikt att dessa stereotyper har förändrat opinionen i någon särskild riktning. Det ligger snarare i logiken bakom användandet av stereotyper i nyhetsrapporteringen att de bekräftar vissa på förhand existerande föreställningar. Därmed har sannolikt medierapporteringens form inneburit att existerande föreställningar om till exempel amerikaner och muslimer förstärkts.

Det innebär inte att nyhetsförmedlingen aktivt styrts i ideologisk riktning. Sannolikt har den generellt dominerande händelsestyrda och professionella nyhetsvärderingen betytt mer för den bild allmänheten fått av terrorattackerna och kriget än de bekräftande stereotyper som stundtals förekommit i rapporteringen. För att förändringseffekter ska uppstå i opinionen som en följd av medieinnehållet skulle det dessutom troligen ha krävts att de negativa stereotyperna varit betydligt mer framträdande.

Vad som möjligen kan framhållas i detta sammanhang är att det finns ett större behov av att forskningsmässigt granska betydelsen av dessa stereotyper och nyttja nya mer experimentella metoder för sådana studier vid sidan av klassiska innehållsanalyser baserade på till exempel tematisk inriktning, aspekter och arenor och källor. Denna undersökning har dock helt och hållet baserats på innehållsanalytiska metoder, inte minst eftersom rapporteringen i andra liknande studier kommer att bli föremål för bildanalys och retoriska analyser.[219]

En nyhet för alla

En viktig slutsats av den här undersökningen är att de granskade medierna i stor utsträckning är rätt lika när det gäller nyhetsrapporteringen kring dessa två stora händelser under hösten 2001. Det kan förvisso tyckas självklart att de flesta medierna rapporterar på ett likartat sätt när stora händelser inträffar. Samtidigt visar erfarenheterna att det vanligen existerar skillnader mellan olika typer av medier. Dessa skillnader kan vara baserade på att de arbetar under olika villkor, med olika resurser till sitt förfogande eller för att de vänder sig till olika publiker. I de flesta analyser av dagens medielandskap talas om en uppdelning mellan ”informationstäta” och ”informationsfattiga” medier och mellan medier inriktade på journalistik och medier inriktade på underhållning.

Det brukar då framhållas att morgontidningar, såväl på riksnivå som beträffande lokalpress, är mer inriktade mot information medan kvällstidningar är mer inriktade mot underhållning. Bakom detta resonemang finns föreställningen om att lösnummerberoende tidningar har ett större behov av att dramatisera och popularisera innehållet. När det gäller TV finns en liknande syn som innebär att public service-medierna är mer benägna att lyfta fram informationsaspekter av innehållet medan kommersiella TV-kanaler får ta större hänsyn till att producera ett medieinnehåll som upplevs som attraktivt av både publik och annonsörer. Det skulle innebära ett mer dramatiserande och underhållande

219) T.ex. Nordström 2002.

anslag i kommersiell television. Antaganden av denna typ har också legat till grund för några av de medierelaterade hypoteser som formulerades i denna studie.

Detta resonemang innebär inte att skillnaderna ska överdrivas. Också de medietyper som här har antagits vara mer underhållningsinriktade, kvällspressen och TV4 Nyheterna, ägnar tveklöst stort utrymme åt dessa stora nyheter. Stora sensationella händelser som dessa tycks passa inte minst kvällstidningarna, men i det behöver ingenting negativt ligga om de sensationella händelserna också är viktiga i sak. Här finns det en stor skillnad mellan exempelvis terrorattackerna och prinsessan Dianas död – det senare får bedömas som något av en pseudonyhet i Sverige, åtminstone i relation till terrorattacker och krig.

Kommers och kvalitet

Det bedrivs självfallet god journalistik också på de kommersiella redaktionerna, men det finns skäl att tro att marknadsstyrningen här är något mer påtaglig och att detta då också leder till en mer sensationsinriktad och mer lättillgänglig nyhetsrapportering. I kommersiellt mer inriktade medier borde därför också stora nyhetshändelser snabbare tappa i betydelse och uppmärksamhet jämfört med de traditionellt något mindre kommersiellt inriktade medierna som morgontidningar och public service-medier.

Vad som faktiskt kan noteras från den här studien stärker knappast dessa antaganden. Tidigare har till exempel konstaterats att det bara var kommersiella TV4 som lade om sin programtablå helt i samband med terrorattackerna den 11 september. Kanalen valde också att inte visa någon reklam i sina sändningar denna dag. Motsvarande långtgående förändringar gjordes inte i public service-TV, (men väl i public service-radio som ligger utanför ramen för denna studie). Vi vet också att kvällstidningen Aftonbladet var det medium som hade flest utsända i krigsområdet kring Afghanistan och också var först med att få in ett reportageteam som kunde lämna rapporter från norra Afghanistan redan efter krigets femte dag. Teoretiskt sett marknadsstyrda medier visade därför prov på både journalistiskt omdöme och journalistiska ambitioner i samband med dessa båda händelser. Det går knappast att utifrån de olika mediernas praktiska agerande hävda att mer kommersiellt medvetna medier skulle ha tagit terrorn och kriget på mindre allvar än övriga medier.

En sådan preliminär slutsats styrks av de gjorda innehållsanalyserna som knappast i något avseende påvisar generella skillnader mellan mer och mindre kommersiellt orienterande medier. Rapport är ungefär lika spekulerade som TV4 Nyheterna och Expressen och TV4 Nyheterna har mest sällan uttalat anonyma källor. Det finns i de tidigare redovisade resultaten få tecken på att den journalistiska kvaliteten genomgående skulle ha varit lägre i kvällspress och kommersiell television. Typen av medium förklarar i allmänhet lite av de variationer som finns när det gäller mediebevakningens inriktning och karaktär.

Vi har visserligen fått allt fler medier, men de tenderar också att bli varandra mer lika. Dessa sju dominerande svenska medier går inte åt olika håll i sin rapportering av viktiga nyheter, de går i stor utsträckning åt samma håll. Andra här icke analyserade medier, som kommersiell radio, kabel-TV och Internet, kan förstås ha spelat en annan roll, men de största tidningarna och de ledande TV-kanalerna valde att hantera terrorattackerna och Afghanistankriget på ett liknande sätt. Det finns ingenting som tyder på en systematisk förflackning av nyhetsarbetet vid någon av dessa redaktioner, i vart fall inte när så stora händelser som dessa inträffar.

Nyhetsredaktionernas innehållsmässiga konvergens kan diskuteras mot olika bakgrunder. I medieforskningen finns i princip två diametralt motsatta teorier för att förklara denna konvergens i nyhetsarbetet. Den ena går ut på att det är de publicistiskt orienterade medierna som anpassat sig till de marknadsorienterade medierna genom ett utbud som blir mer och mer likt tabloidpressens och reklammediernas. Svenska Dagbladets övergång till kvällstidningsformat och Sveriges Televisions satsning på frukost-TV och så kallade dokusåpor kan ses som tecken på en sådan marknadsvridning av hela mediesystemet.

Den andra analysen av samma situation bygger på antagandet att det i stället är de kommersiellt inriktade medierna som anpassar sig till de traditionella publicistiskt orienterade konkurrenterna. Syftet med en sådan anpassning skulle vara att vinna i trovärdighet och för att det i ett längre perspektiv är mest givande att konkurrera med journalistisk kvalitet. Expressens strävan efter att bli en ”kvaloid” under Christina Jutterströms ledning och TV4s satsningar på innovationer i valrörelsebevakningen är två exempel på denna trend.

Möjligheterna att analysera i vilken riktning påverkansströmmar går i mediesystemet är inte alldeles enkla. Förmodligen finns båda dessa tendenser på olika områden, i olika skeden och under särskilda omständigheter. Strävan efter att vara lönsam och strävan efter att vara trovärdig hör till det nödvändiga för alla större medier och det gör att inflytandet från andra medietyper sannolikt både är ömsesidigt och kontinuerligt. Det gör det vanskligt att komma med generella slutsatser som om hur olika medier påverkar varandra, medan det torde vara fullt möjligt att diskutera denna fråga i samband med enskilda nyhetshändelser.

När det gäller terrorattackerna och Afghanistankriget talar det mesta för att de mer kommersiellt inriktade medierna valde samma höga journalistiska ambitionsnivå som sina konkurrenter. Inledningsvis, framförallt efter den 11 september, var detta sannolikt också ett sätt att svara på det stora publikintresse som fanns för händelsen, men på längre sikt tyder satsningen på en vilja att prioritera detta material och göra ett lika gott journalistiskt arbete som morgonpress och public service-medier.

Den som under dessa dramatiska höstveckor också enbart höll sig med kvällstidningar och kommersiella TV4 kan inte sägas ha missat något avgörande i nyhetsrapporteringen, med undantag för några storpolitiska analyser och diskussioner kring information och censur som mest utförligt fördes i morgonpressen. De stora och viktiga händelserna gav kvällspress och TV4 en god möjlighet att visa långtgående journalistiska ambitioner. Helhetsintrycket är således att medierapporteringen uppvisade stora likheter när det gäller innehållet och små skillnader när det gäller olika redaktioners bedömningar och prioriteringar.

Det spelar inte särskilt stor roll vilken typ av medium som granskas. På de flesta av dessa stora redaktioner skedde liknande avvägningar. Det innebär en likartad syn på huvudsakliga teman som rapporterades, en liknande bedömning av olika källor och en relativt gemensam andel spekulationer i det presenterade redaktionella materialet. Nyhetsredaktionerna fungerade professionellt och beskrev, på gott och ont, dessa båda förlopp på ett likartat sätt. En slutsats av detta är att det vid så här dramatiska händelser knappast finns anledning att hålla fast vid principiellt formulerade antaganden om hur olika medier fungerar. De fungerar nämligen i princip på samma sätt.

Med reservation för att den här studien inte innefattar journalistikens faktiska information och om den var korrekt eller inte, så kan det anses informationsmässigt betryggande

att journalistiken fortfarande har en stark ställning på dessa viktiga medier vid verkligt viktiga händelser. Det kan emellertid också betraktas som journalistiskt beklagligt att nyhetsjournalistiska värderingar och rutiner är så likartade att ett verkligt oförutsägbart och fritt informationsflöde inte uppstår.

Av de klassiska mediefunktioner som diskuterades för de svenska massmedierna inledningsvis kan följande konstateras när det gäller kris- och krigsjournalistiken i samband med terrorattackerna mot USA och Afghanistankriget: de främsta bristerna ligger i otillfredsställande redovisning av källor, förekomsten av anonyma källor, att principen om två av varandra oberoende källor sällan följs, förekomsten av spekulationer om sådant som ligger i framtiden och bristen på kritiskt förhållningssätt inte minst till de amerikanska elitkällornas uppgifter om exempelvis vilka som låg bakom terrorattackerna och om vilka kaparna var. Nyhetsförmedlingen i stort präglades dock inte av ett västligt och antimuslimsk förhållningssätt, vilket förtjänar att framhållas.

Om medierna lyckades ”bra” eller ”dåligt” beror med andra ord på förväntningar och kravnivå. Å ena sidan är det, med tanke på den kaosartade situation som rådde i samband med framförallt terrorattackerna, lätt att förstå bristerna i journalistikens innehåll. Å andra sidan är det just i sådana situationer särskilt viktigt att journalistiken tillhandahåller tillförlitlig information och att journalistiken fungerar ur ett demokratiskt perspektiv. Denna paradox finns det skäl att återkomma till nedan.

Nygamla krig och helt ny terror

De medierelaterade hypoteser som formulerades i den här studien har till en del kunnat avvisas då skillnaderna mellan olika medietyper inte varit så stora som väntat. Vid sidan av de medierelaterade hypoteserna formulerades också ett antal hypoteser som berörde skillnader i rapporteringen av terrorattackerna och Afghanistankriget. Dessa två händelser hade förvisso en koppling till varandra men de var också helt olika till sin karaktär vilket borde kunna spela en roll för hur medierna bevakade respektive händelse.

Terrorattackerna kom helt överraskande och aldrig tidigare har USA angripits på samma våldsamma sätt på sitt eget territorium. I omfattning och dramatik påminde terrorattackerna om de vildaste fantasier i böcker och filmer. Om någonting är en verklig meganyhet så var det en händelse som den som inträffade den 11 september 2001. På det sättet skiljer sig terrorattackerna från den aktion som ofta beskrivits som USAs svar på dessa terrorattacker, nämligen kriget i Afghanistan. Detta krig kom knappast överraskande för någon politisk bedömare och kriget följde inledningsvis det mönster som tidigare kännetecknat till exempel Gulfkriget och konflikten i Kosovo 1999.

De antaganden som formulerades kring terrormaterialet och krigsmaterialet i medierna var bland annat att terrormaterialet skulle vara betydligt mer omfattande, med fler anonyma källor, med tydligare uttalad hotbild mot Sverige och med mer av spekulativa artiklar och inslag jämfört med krigsrapporteringen. Det övergripande skälet till skillnaden skulle vara terrorattackernas överraskande och närmast osannolika händelseutveckling för vilken medierna rimligen inte hade samma beredskap som när det gällde kriget i Afghanistan.

Den tidigare resultatredovisningen visar också att de flesta av dessa hypoteser får stöd. Rapporteringen kring den 11 september var betydligt mer omfattande. Det var betydligt mer vanligt med anonyma källor i terrorrapporteringen och med hotbilder mot Sverige. Spekulationer kring antalet dödsoffer och den

framtida händelseutvecklingen var vanligare i terrormaterialet och där förekom också väsentligt mindre material där mediernas arbetsvillkor och roll diskuterades av medierna själva.

Skillnaderna i bevakning mellan terrorattackerna och Afghanistankriget var alltså betydande och en slutsats som kan dras av detta är att det knappast är möjligt att jämföra terrorrapportering och krigsrapportering längre. De styrs av helt olika mekanismer och de erbjuder medierna helt olika förhållningssätt vilket sannolikt påverkar det sätt på vilket medierna rapporterar om respektive händelse. Trots detta har medierapporteringen kring terrorhändelser och ”vanliga” krig betraktats på samma sätt inom medieforskningen, inte sällan under den föga distinkta rubriken ”krisjournalistik”. Det kan förvisso vara bekvämt, men döljer desto mindre inte det faktum att terroraktioner och krig har stora skillnader och ger medierna olika förutsättningar att bevaka sådana skeenden.

Mycket talar för att olika krig har gemensamma nämnare när det gäller mediernas villkor i krigen. I allmänhet inskränks möjligheten att rapportera av parternas censur eller restriktioner. Med tiden har medierna vant sig vid dessa arbetsförhållanden och har i möjligaste mån sökt kompensera dessa problem genom att garantera att information ändå kan spridas tack vare till exempel läckor eller undersökande journalistik på egen hand.

De moderna krigen har knappast gjort det enklare för medierna. Presscentra på långa avstånd från krigsskådeplatsen, militärt informationsövertag och mediepooler för utvalda journalister är några vanliga företeelser i moderna krig. Dessa karaktäriseras av få reportrar och fotografer på slagfältet, men desto fler presskonferenser med överbefälhavare och piloternas egna bilder av precisionsbombningens verkningar. Detta mönster från Gulfkriget 1991 upprepades i Kosovo 1999 och i Afghanistan 2001.

Dessa massmediala erfarenheter, och i viss mån kanske också debatten om mediernas uppträdande vid dessa krig, har rimligen lett till en ökad redaktionell medvetenhet om svårigheterna att bedriva en god journalistik i dessa situationer. Medierna har här goda möjligheter att känna igen konflikten. Den handlar om två krigförande parter som vid sidan av de militära aktionerna bedriver ett propagandakrig för att samla de egna och vinna de tveksammas stöd. Den handlar vanligen också om en supermakt och en diktaturstat, där den förra vid sidan av överlägsna militära resurser också har ett övertag i propagandakriget genom väl etablerade kanaler till inflytelserika medier och stora kunskaper när det gäller att kommunicera nyheter om kriget på ett för supermakten fördelaktigt sätt.

Det är därför en oundviklig fråga om medierna lärt sig något av tidigare moderna krig när man ställdes inför utmaningen att skildra Afghanistankriget i oktober 2001. Hård var nämligen mediekritiken, framförallt efter Gulfkriget, för att medierna då var allt för okritiska mot den USA-ledda alliansen och alldeles för beroende av de uppgifter som lämnades från den allierade sidan. Det var inte sällsynt att internationella medier i detta krig mer skildrades som en part i konflikten än som en oberoende iakttagare av densamma.

När det gäller de ledande svenska mediernas sätt att bevaka inledningen av Afghanistankriget kan konstateras att de i vart fall förefaller ha lärt en del av läxan från föregående krig. Bevakningen är ”bättre” i den meningen att redaktionerna är betydligt mer medvetna om lämnade uppgifters bristande tillförlitlighet. Det är vanligt att uppgifter om krigsutvecklingen från någon part redovisas, men samtidigt sker det sällan utan reservationer för att uppgifterna är obekräftade av obe-

roende källor. De anonyma källorna spelar en underordnad roll och fakta dominerar generellt framför spekulationer. Det förekommer vidare mycket lite av tillspetsade och dramatiserade personskildringar kring konfliktens huvudaktörer. Västliga elitkällor förekommer visserligen ofta men det leder knappast till en i grunden antimuslimsk rapportering.

Bevakningen av Afghanistankriget har naturligtvis brister och det finns under dessa dagar exempel på riktigt usel journalistik också i stora svenska medier. Genomgående måste dock betyget bli högre än för till exempel Gulfkriget tio år tidigare då rapporteringen var väsentligt mer ensidig och partisk.

Eftersom båda dessa konflikter omgivits med ungefär samma restriktioner och svårigheter för journalisterna att rapportera ligger det nära till hands att förklara skillnaden med redaktionernas eget beteende. Medvetenheten om faran att mer eller mindre tydligt bli en part i konflikten kan ha föranlett en större försiktighet och allsidighet i bevakningen. Det har hela tiden funnits en möjlighet för medierna att stämma av den nuvarande rapporteringen med det ”facit” som funnits för tidigare konflikter. De diskussioner som då har funnits om massmediala tillkortakommanden i liknande situationer kan ha varit till god hjälp när det gäller frågan om hur aktuella problem har hanterats. Det är förstås svårt att uttala sig klart i denna fråga utan att intervjua personer från redaktionerna, men analysen av innehållet indikerar en något mer självständig och balanserad krigsrapportering jämfört med liknande situationer tidigare.

När det emellertid gäller mediebilden av terrorattackerna kan konstateras att en stor del av de problem som brukar finnas i medierapporteringen av dramatiska situationer kvarstår. Det spekuleras mycket och det är en mindre noggrannhet med källor. Det görs snabba och kategoriska fördömanden av muslimer och det produceras en enorm mängd material på kort tid om denna händelse. Medierapporteringen bär inledningsvis spår av att journalisterna blivit lika överraskade av attackerna som alla andra och förekomsten av falska rykten och obekräftade uppgifter är inledningsvis stor. Personer som dödats vid attackerna får på nytt liv i medierna genom att deras egna berättelser om vad som hänt noggrant återges.

Den kritik som sålunda brukar riktas mot krigsjournalistiken kan den här gången också riktas mot terrorrapporteringen. Där finns än en gång de patriotiska övertonerna i skildringarna av de amerikanska reaktionerna. Ytterst få artiklar eller inslag innehåller försök till förklaringar till varför terrorattackerna inträffade. De goda och onda är lättare att identifiera. Oskyldiga amerikanska medborgare som flyr sönderrasande skyskrapor på skräckens Lower Manhattan och illasinnade terrorister som genomfört en djävulsk plan för att orsaka så stor skada som möjligt. Medieberättelserna om terrorattackerna är därför ingen skildring av ett krig mellan land A och land B. De är i stället berättelser om en i första hand nationell, och i andra hand internationell, uppslutning bakom demokratiska och frihetliga ideal som omfattas av nästan alla utom ett litet fåtal fanatiska extremister.

Ungefär så såg mediebilden ut i Gulfkriget, med ont mot gott, och i stort sett likadant var det efter terrorattackerna den 11 september, men knappast i samband med Afghanistankrigets inledning. Det finns därför anledning att fråga sig varför det är en skillnad och vad detta betyder för den framtida journalistiken i dessa situationer.

Fyra typfall

Det går att urskilja fyra olika typer av situationer som varierar med avseende på om själva händelsen är förväntad (medieberedskap)

och huruvida liknande händelser inträffat tidigare (förekomst av journalistiska rutiner) något som figur 11 försöker fånga.

Figur 11. *Fyra typer av händelsesituationer.*

Journalistiska rutiner	Medieberedskap: Dålig	Medieberedskap: God
Dåliga	*Typ I (nya och överraskande händelser)*	*Typ II (nya, ej överraskande händelser)*
Goda	*Typ III (överraskande händelser som hänt förr)*	*Typ IV (förväntade händelser som hänt förr)*

Till den första typen av händelser hör de som kommer som ”en blixt från en klar himmel”. Ingen har egentligen förväntat sig det som sker och det finns inga liknande händelser att dra paralleller till. Mordet på president John F. Kennedy 1963 och mordet på statsminister Olof Palme 1986 är två exempel, hit kan också föras Tjernobyloyckan 1986. Medierna blir lika överraskade – ”tagna på sängen” – som alla andra, och har ingen vana eller några rutiner att hantera händelsen i fråga.

Den andra typen av situationer är de som är helt nya till sin karaktär, men där det knappast kommer som någon överraskning att de uppstår. Medierna har varit inställda på att något ska hända, men har ingen erfarenhet av att rapportera om sådana händelser. Det bästa exemplet är Gulfkriget 1991, där nästan hela världen visste att en attack skulle komma i mitten av januari då FNs tidsfrist gick ut. Men hela konfliktförloppet, med den internationella samlingen och nya allianser och ett krig med moderna vapen var något nytt.

Den tredje typen är händelser som kommer plötsligt, men som ”känns igen”. Medierna tas på sängen, men har rapporterat om liknande händelser förut. Mordet på den andra Kennedybrodern, Robert, 1968 är av detta slag liksom de många dödsfallen bland sovjetiska partichefer på 1980-talet. Hit kan också föras olyckor med olika kommunikationsmedel och flertalet politiska så kallade affärer.

Den fjärde typen av händelser kan sägas vara de som Afghanistankriget. De är möjliga att förutsäga med ganska stor säkerhet och medierna har rapporterat om liknande händelser förr.

Händelser av typ I är rimligen svårast för medierna att hantera på ett journalistiskt tillfredsställande sätt, medan händelser av typ IV bör vara de enklaste.

De skillnader som här noterats mellan terrorattackerna och Afghanistankriget kan sannolikt till stora delar förklaras mot denna bakgrund. Den massmediala beredskapen var så mycket lägre och de journalistiska rutinerna så många färre i samband med terrorattackerna. Inga standardformulär fanns att tillgå och inga krisplaner existerade som tillnärmelsevis kunde fånga omfattningen av denna händelse. Medierna famlade i blindo, gick till stora delar på intuition och känslor och det gav en rapportering som med tanke på omständigheterna var hyfsad, men knappast så mycket mer. Det finns visserligen anledning att vara generös när mediernas prestationer ska granskas under de första dagarna efter den 11 september, men det hindrar inte att en grundläggande kritik bör riktas mot till exempel överdrivna spekulationer och bristfällig källkritik. Ty det är vid verkligt stora nyheter som också kraven på tillförlitlig information är som störst. Det är när det som aldrig förr har hänt plötsligt händer som kraven på mediernas informationsförmåga och trovärdighet är som störst. Risken för panik är som störst inför mötet med det okända. Då, om någonsin, måste journalistiken fungera väl och klara av att fylla grundläggande demokratiska syften.

Det kan tyckas gott och väl att de svenska medier som här har granskats på många sätt bevakade kriget på ett mer tillfredsställande sätt än andra krig. Men det är inte desto mindre oroande att rapporteringen om terrorattackerna uppvisar betydligt fler brister. Ty mycket talar för att de framtida konflikter som kommer att drabba västvärlden kommer att ha mer gemensamt med terrorattackerna än det högteknologiska kriget. Terrorismen, och inte kriget, är i dag hotet mot freden i Israel, Spanien, Storbritannien, Ryssland och för att inte tala om USA. De moderna krigen har sin skådeplats i länder i tredje världen styrda av despoter som inte vill underordna sig den rika världens krav.

Den moderna terrorismen hämtar sin kraft i att den slår till urskillningslöst och fullständigt slumpmässigt mitt i den rika världens centrum. Om den kirurgiska precisionen och få civila dödsoffer är det högteknologiska krigets kännetecken är det trubbiga våldet mot civilbefolkningen terrorismens främsta metod att försöka nå sina mål. Vi får knappast se den 11 september i repris, men mycket talar för att vi kommer att få se nya och helt överraskande terrordåd i framtiden och dessa kommer då åter att vara besvärliga för medierna att rapportera om.

Ty kriget kan i allmänhet skildras som ett välkänt maktspel mellan olika parter med olika intressen som försöker påverka opinionen så mycket de förmår i egna syften. Terrorn blir betydligt svårare att skildra på samma sätt då den inte har samma givna konfliktmönster. Det är inte stater med olika intressen som står mot varandra. I stället står terrorismen mot staten och det är en betydligt mindre tydlig fiende. Än i dag vet ingen med säkerhet vem som låg bakom terrorattackerna mot USA eftersom inga bevis offentliggjorts. Motståndaren är till stora delar osynlig, även om det talas om ett nätverk och baser i afghanska grottor. Det krigiska mönstret med anfall, omgrupperingar, reträtter och kapitulation spelar här ingen som helst roll. Konflikten blir svårare att polarisera och konkretisera och terrornyheten får därför oftast en helt annan karaktär än krigsnyheten. Egna medborgare som tagits som gisslan spelar en helt annan mediedramatisk roll än andra nationaliteter som fått sina hus sönderbombade.

Den motsättning som vanligen finns mellan terrorister och en statsledning finns knappast något enkelt sätt för journalistiken att förhålla sig neutral till. Det är ingen legitim konflikt mellan olika samhälleliga eliter utan en utmaning mot hela det etablerade samhället från en liten grupp utomstående som vill orsaka detta samhälle så stor skada som möjligt. Det är stor skillnad mellan att skildra en egen stats attack mot ett land i en annan världsdel och en attack mot den egna staten på det egna territoriet.

Därför blev de journalistiska bristerna så många fler vid bevakningen av terrorattackerna. Det fanns inte några enkla konfliktlinjer att betrakta på avstånd, det fanns i stället en känsla av berördhet och delaktighet som till stora delar tog över i det journalistiska arbetet. Det gällde förstås i allra störst utsträckning i de amerikanska medierna, men det gällde också – i för stor utsträckning – i de viktigaste svenska medierna.

Frågan hur journalistiken ska fungera i situationer som denna och vilka krav som är rimliga att ställa kan inte besvaras på något enkelt sätt, men frågan får anses mycket angelägen att diskutera och vi vill med denna skrift gärna bidra till denna diskussion. Risken för nya terrordåd av stor omfattning är nämligen uppenbar och överhuvudtaget knappast möjlig att gardera sig mot helt. Risken för en demokratiskt undermålig journalistik vid en sådan händelse kan däremot sannolikt förebyggas rejält genom en konsekvent och oför-

tröttlig debatt om mediernas arbetsvillkor, innehåll och funktionssätt när någonting skakar världen nästa gång.

Det kan heller inte nog understrykas att det föreligger ett stort behov av ytterligare forskning kring medieberedskap i samband med allvarliga händelser av detta slag. De ”normala” kriserna utsätter knappast mediesystemet för särskilt stora påfrestningar, men betydligt mer intressant är att fortsatta granskningar av mediernas förmåga att hantera de ”nya” händelserna initieras och att resultaten analyseras och debatteras, både av den akademiska forskningen och av centrala instanser med särskilt ansvar för att den fria opinionsbildningen kan garanteras också under svåra samhällsstörningar.

Om nu medierna lärt sig av tidigare misstag i samband med krigsrapporteringar, är det inför framtiden av största vikt att de också lär sig av de misstag som gjordes i samband med terrorattackerna den 11 september 2001 – den första av de tio dagar som skakade världen den hösten.

Ten days that shook the world

A study of Swedish media's descriptions of the terror attacks in the US and the war in Afghanistan

by Lars Nord and Jesper Strömbäck [220]

There are some days we never forget. Events so important that they can be said to have changed the world are usually associated with a specific date.

September 11, 2001 is definitely such a day – a day when four hijacked planes crashed: two into the World Trade Center in New York City, one into the Pentagon in Washington DC, and one, clearly missing its intended target, onto a field in Pennsylvania. Approximately one month later, the US began its attack on Afghanistan, the purpose of which was to crush the Taliban regime in Kabul and to apprehend suspected al-Qaida network terrorists who were said to live in the country.

The first five days after the terror attacks and the first five days of the war in Afghanistan can doubtless be characterised as ten days that shook the world. The overall aim of this study was to examine how Swedish news media covered and described the terror attacks against the US immediately following the attacks, as well as how they covered and described US attacks against Afghanistan immediately following their onset.

The study was based on examination of all journalistic, media content in the leading Swedish daily papers (Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet, Expressen and Aftonbladet) as well as in the most important TV news programmes (Nyheterna on commercial TV4 and Rapport and Aktuellt from the public service channels of Sveriges Television). The material was examined using quantitative content analysis complemented by qualitative observations.

In total, 661 articles/features were written/broadcast covering the terror attacks in the US, whereas the corresponding figure for the war in Afghanistan was 348. In other words, the terror attacks were ”bigger news” than the war was, even measured in centimetres of column and minutes of broadcast devoted to each of the events. Moreover, news of these events was given different amounts of space across the various media. Most space was allotted in the evening tabloids and on public service TV news programmes.

Use of sources in articles was, however, more common in the evening tabloids than in

220) Lars Nord, Ph D and Associate Professor in Political Communication and Director, Institute for Democratic Communication in Sundsvall, Sweden. Jesper Strömbäck, Ph D and Assistant Professor in Journalism, also Institute for Democratic Communication in Sundsvall.

the morning papers and, in this regard, TV4's Nyheterna did not differ appreciably from public service TV news. Concerning use of anonymous sources, results showed that it was considerably more common in coverage of the terror attacks than in coverage of the war in Afghanistan. In both cases, there was clear dominance of elite US sources, though they were relatively more dominant in reports on the terror attacks than in those on the war.

The results also showed that there is no clear pattern concerning the extent to which speculation was more common in reports on the terror attacks than in those on the war in Afghanistan. In some cases they were more common in connection with the terror attacks, in other cases in connection with the war. Nor was there a general connection between media type and occurrence of speculation. In certain cases they were more common in TV features, in others in newspaper articles.

In some cases, occurrence of speculation was greater in the evening tabloids than in the morning papers and greater in TV4's Nyheterna than in public service TV news, but in other cases the pattern was the opposite. Thus, the overall conclusion must be that occurrence of speculation cannot be explained in terms of media ownership (private vs. public service), media type (TV vs. newspaper), media category (tabloid vs. morning paper) or structural position in the audience market (elit media/mass media). We can only say with certainty that speculation was fairly common in all of the studied media. Besides this, there were few differences across media with respect to their tendency to introduce Swedish perspectives on both of these international events.

One of the most important and central issues of this study– which has also been subject to considerable debate in the wake of the terror attacks – is whether news reports in any way gave an unbalanced or unjust picture of Islam and Muslims in general. Given that it is almost impossible to achieve a completely neutral picture of different parties in a conflict, our conclusion must be the contrary, that the media succeeded in this regard in their reporting on the terror attacks and related events. Typical of reporting on the war in Afghanistan was also that it contained no articles/features whatsoever on actual anti-Muslim events. Our examination shows that, in this regard, there is no reason to claim that the picture of Muslims in the leading Swedish media was particularly negative.

Against the background of the study results, it is reasonable to ask the more normative question of how the Swedish media ”conducted themselves” when reporting these two events. Did they provide sufficient information to Swedish citizens? Did they provide a balanced picture of the course of events? Was news reporting carried out professionally, even under the considerable pressure and strain that prevails during international crisis situations?

This comprehensive content analysis provided little support for the notion that there had been a particularly strong and relatively unconscious right- or left-wing biasing of the material. More qualitative observations of the editing and form of the news, however, showed that stereotypes did occur to a certain extent. But is it likely that the event-driven and professional news assessment that generally dominated was more important for the picture the audience received of the terror attacks and the war than were the confirming stereotypes that sometimes appeared in the reporting.

One important conclusion from this study is that the examined media have been largely similar as regards their news reporting of these two major events during autumn 2001.

In the presented results, there are few indications that journalistic quality was without exception lower in the evening tabloids and on commercial television. Type of media generally explained little of the variation found in the focus and nature of media coverage.

In this regard, one conclusion is that, in cases of dramatic events such as these, there is hardly reason to adhere to fundamental assumptions about how various media function. They function in essentially the same way. In terms of information dissemination, it should be reassuring to know that, in these major media, journalism still has a strong position in the event of truly important occurrences. On the other hand, it can also be considered unfortunate that the values and routines of news journalism are so similar that a genuinely unpredictable and free flow of information never truly arises.

As concerns leading Swedish media's way of covering the beginning of the war in Afghanistan, we can establish that each of them seemed to have learned from previous wars. The coverage was ”better” in the sense that news desks were considerably more conscious of the insufficient reliability of the information they presented. It was common that information on war developments supplied by a given party was reported, but this seldom happened without warnings that the information had not been confirmed by independent sources. Anonymous sources played a subordinate role and facts were generally more dominant than speculations. Moreover, there were few biting and dramatised personal portrayals of the main actors in the conflict. To be sure, elite Western sources appeared often, but this hardly led to essentially anti-Muslim reporting.

With respect to the media picture of the terror attacks, however, we can establish that many of the problems common to media reporting of dramatic situations were present. The studied media engaged in a great deal of speculation and were less careful with sources. Rapid and categorical condemnation of Muslims was more common and an enormous amount of material on this event was produced during a short time period. At the outset, media reporting showed signs of journalists who were just as surprised by the attacks as was everyone else, and the occurrence of false rumours and unconfirmed information was great.

The differences observed between coverage of the terror attacks and of the war in Afghanistan can likely be largely explained by the fact that the mass media's preparedness was much lower and their journalistic routines much fewer in connection with the terror attacks. No standard formulas were at hand and no crisis plans existed that came close to being able to capture the scope of this event. The media groped in the dark, were guided largely by intuition and emotions, which resulted in reporting that, considering the circumstances, was reasonable but hardly much more. There is, to be sure, cause to be generous when scrutinising media's performance during the first days following September 11, but this should not prevent us from directing fundamental criticism at, e.g., exaggerated speculation and deficient source analysis. It is, after all, in the event of truly ”earth-shaking” news that we require reliable information.

LITTERATURFÖRTECKNING

Altheide, David L. & Snow, Robert P. (1979): *Media logic*. Beverly Hills: Sage Publications.

Altheide, David L. & Snow Robert P (1991): *Media Worlds in the Postjournalism Era*. New York: Aldine de Gruyter.

Allern, Sigurd (1996): *Myten om den fjärde statsmakten*. Fredrikstad: Institutt for journalistikk.

Andersson, Anna & Andersson, Mikael (2002, kommande): *Mediernas drivkraft: Orden eller pengarna?* DMI-rapport.

Angelöw, Bosse & Jonsson, Thom (1990): *Introduktion till socialpsykologi*. Lund: Studentlitteratur.

Asp, Kent (1986): *Mäktiga massmedier. Studier i politisk opinionsbildning*. Stockholm: Akademilitteratur.

Asp, Kent (1996): *Röd-gröna journalister.* Politiska åsikter och yrkesideologi i praktiken. I: Carlsson, Ulla (red): *Medierna i samhället I går I dag I morgon*. Göteborg: Nordicom.

Asp, Kent (1999) Mäktiga eller maktlösa – medierna inför 2000-talet. I: Carlsson, Ulla (red): *Medierna i samhället – kontinuitet och förändring*. Göteborg: Nordicom.

Bagdikian, Ben H. (2000): *The Media Monopoly*. Sixth Edition. Boston: Beacon Press.

Baker, C. Edwin (2002): *Media, Markets, and Democracy*. New York: Cambridge University Press.

Bengtsson, Jesper (2001): *Mäktiga medier, mager demokrati*. Stockholm: Bilda Förlag.

Bennett, W. Lance & Paletz, David L. (eds, 1994): *Taken by Storm – The Media, Public Opinion and US Foreign Policy in the Gulf War*. Chicago: University of Chicago Press.

Berelson, Bernard (1952): *Content Analysis in Communication Research*. New York: Free Press.

Bergström, Annika (2001): Internet – från revolution till vardagsanvändning. I: Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Land, Du välsignade?* Göteborg: SOM-Institutet.

Blumler, Jay G. & Gurevitch, Michael (1995): *The Crisis of Public Communication*. London: Routledge.

Cappella, Joseph N. & Jamieson, Kathleen Hall (1997): *Spiral of cynicism. The Press and the Public Good*. New York: Oxford University Press.

Carlsson, Michael (2002): Nätet och medborgare i globaliseringsperspektiv. I: Dahlgren, Peter (red): *Internet, medier och kommunikation*. Lund: Studentlitteratur.

Carlsson, Ulla & Harrie, Eva (red, 2001): *Media Trends 2001*. Göteborg: Nordicom.

Castells, Manuel (2000a): *Identitetens makt*. Göteborg: Daidalos.

Castells, Manuel (2000b): *Millenniets slut*. Göteborg: Daidalos.

Castells, Manuel (2001): *Nätverkssamhällets framväxt*. Andra upplagan. Göteborg: Daidalos.

Cook, Timothy E. (1998): *Governing with the News. The News Media as a Political Institution*. Chicago: University of Chicago Press.

Dearing, James W. & Rogers, Everett M. (1996): *Agenda-Setting*. Thousand Oaks: Sage Publications.

Demers, David (1999): *Global Media: Menace or Messiah?* Cresskill, NJ: Hampton Press.

De Rudder, Chantl (1991): La grande manupilation, *Le Novel Observateur,* 6–12 June: 4–9.

Djerf-Pierre, Monica & Weibull, Lennart (2001): *Spegla, granska, tolka. Aktualitetsjournalistik i svensk radio och TV under 1900-talet*. Stockholm: Prisma.

Dorman, William A. (1997): Press Theory and Journalistic Practic: The Case of the Gulf War. I: Iyengar, Shanto & Reeves, Richard (red): *Do the Media Govern? – Politicans, Voters and Reporters in America*. Thousand Oaks: Sage Publications.

Ellul, Jacques (1973): *Propaganda – the Formation of Men's Attitudes*. New York: Vintage Books.

Engberg, Peppe (2001): Berneraffären visar att nätet ändrar mediedramaturgin. I: *Vision* 2001-08-23.

Fallows, James (1996): *Breaking the News. How the Media Undermine American Democracy*. New York: Pantheon Books.

Fiske, Susan T. & Taylor, Shelley E. (1991): *Social Cognition*. New York: McGraw-Hill.

Furhoff, Lars (1986): *Makten över journalistiken*. Stockholm: Natur och Kultur.

Galtung, Johan & Ruge, Mari Holmboe (1965/1999): The Structure of Foreign News. I: Thumber, Howard (red): *News. A Reader*. Oxford: Oxford University Press.

Gans, Herbert J. (1980): *Deciding what's news. A Study of CBS Evening News, NBC Nightly News, Newsweek and Time*. New York: Vintage.

Ghersetti, Marina & Hvitfelt, Håkan (2000): *Slutet på sagan. Prinsessan Dianas död i press, radio och TV*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar.

Guillou, Jan (2002): Journalistik som krigföring. *Journalisten* 19–25 februari.

Hadenius, Stig & Anderberg, Gustaf (1994): *Vem äger vad i svenska massmedier?* Stockholm: JMK.

Hadenius, Stig & Stùr, Elisabeth (1992): *Hopp och fruktan – om prognoser i några svenska medier under Irakkonflikten*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar.

Hadenius, Stig & Weibull, Lennart (1999): *Massmedier. Press, Radio & TV i förvandling*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.

Hallin, Daniel C. (1989): *The "Uncensored War" – the Media and Vietnam*. Berkeley: University of California Press.

Hallin, Daniel C. (1994): *We Keep America on Top of the World*. London: Routledge.

Hart, Roderick P. (1999): *Seducing America. How Television Charms the Modern Voter*. Revised Edition. Thousand Oaks: Sage Publications.

Hernes, Gudmund (1978): Det mediavridde samfunn. I: Hernes, Gudmund (red): *Forhandlingsøkonomi og blandningsadministrasjon*. Oslo: Universitetsforlaget.

Hjarvard, Stig (2001a): Introduction. I: Hjarvard, Stig (red): *News in a Globalized Society*. Göteborg: Nordicom.

Hjarvard, Stig (2001b): News Media and the Globalization of the Public Sphere. I: Hjarvard, Stig (red): *News in a Globalized Society*. Göteborg: Nordicom.

Hjärpe, Jan (2001): Banditer, inte soldater. *Dagens Nyheter* 2001-10-26.

Holm, Hans-Henrik (2001): The Effect of Globalization on Media Structures and Norms. Globalization and the Choice of Foreign News. I: Hjarvard, Stig (red): *News in a Globalized Society*. Göteborg: Nordicom.

Hornig Priest, Susanna (1996): *Doing Media Research*. Thousand Oaks: Sage Publications.

Hultén, Lars J. (1999): *Orden och pengarna. Om kamp och kapitulation inom journalistiken*. Stockholm: Natur och Kultur.

Huntington, Samuel P. (1996): *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster.

Hvitfelt, Håkan (1985): *På första sidan. En studie i nyhetsvärdering*. Stockholm: Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar.

Hvitfelt, Håkan (1988): *Nyheter i krig*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar.

Hvitfelt, Håkan (1989): *Nyheterna och verkligheten. Byggstenar till en teori*. Göteborg: JMG/Göteborgs universitet.

Hvitfelt, Håkan (1991): *Innehållsanalytiska metoder – en rapport från forskningsprogrammet Nyheterna och verkligheten*. Göteborg: JMG.

Hvitfelt, Håkan (1996): Skurkar, kapplöpningar och sensationer. Om marknadsstyrd journalistik och politisk populism. I: Carlsson, Ulla (red): *Medierna i samhället. Igår idag imorgon*. Göteborg: Nordicom – Sverige.

Hvitfelt, Håkan (1999): Politik som såpopera. I: Hvitfelt, Håkan & Karvonen, Lauri (red): *Den svala demokratin*. Sundsvall: Demokratiinstitutet.

Hvitfelt, Håkan (2001): Konsten att dra en bra historia. I: Hvitfelt, Håkan & Karvonen, Lauri (red): *Demokratins konflikter*. Sundsvall: Demokratiinstitutet.

Hvitfelt, Håkan & Mattsson, Karin (1992): *Gulfkriget – Ett mediedrama i två akter. En analys av nyhetsrapporteringen i svenska nyhetsmedier*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar.

Hvitfelt, Håkan & Nygren, Gunnar (red, 2000): *På väg mot medievärlden 2020. Utveckling, teknik, marknad*. Lund: Studentlitteratur.

Iyengar, Shanto & Kinder, Donald R. (1987): *News that Matters. Television and American Opinion*. Chicago: University of Chicago Press.

Iyengar, Shanto & Simon, Adam (1997): News Coverage of the Gulf Crisis and Public Opinion: A Study of Agenda Setting, Priming and Framing. I: Iyengar, Shanto & Reeves, Richard (red): *Do the Media Govern? – Politicans, Voters and Reporters in America*. Thousand Oaks: Sage Publications.

Jerneck, Magnus (1983): *Kritik som utrikespolitiskt medel*. Lund: Dialogos.

Johansson, Bengt (1994): *Att studera massmediers innehåll – en genomgång av innehållstudier inom svensk forskning om journalistik, medier & kommunikation*. Göteborg: JMG.

Johansson, Bengt (1998): *Nyheter mitt ibland oss*. Göteborg: JMG.

Kaase, Max (2000): Germany: A Society and a Media System in Transition. I: Gunther, Richard & Mughan, Anthony (red): *Democracy and the Media. A Comparative Perspective*. New York: Cambridge University Press.

Kalb, Marvin (1994): A View from the Press. I: Bennett, W. Lance & Paletz, David L. (red): *Taken by Storm – The Media, Public Opinion and US Foreign Policy in the Gulf War*. Chicago: University of Chicago Press.

Kavanagh, Dennis (1995): Election Campaining – the New Marketing of Politics. Oxford: Blackwell.

Kennedy, William V. (1993): *The Military and the Media – Why the Press Cannot Be Trusted to Cover a War*. Westport: Praeger.

Kovach, Bill & Rosenstiel, Bill (2001): *The Elements of Journalism. What Newspeople Should Know and the Public Should Expect*. New York: Crown Publishers.

Kovach, Bill & Rosenstiel, Tom (1999): *Warp Speed. America in the Age of Mixed Media*. New York: Century Foundation.

Krippendorf, Klaus (1980): *Content Analysis: An Introduction to its Methodology*. Beverly Hills: Sage Publications.

Kuhn, Thomas S. (1962/1997): *De vetenskapliga revolutionernas struktur*. Stockholm: Thales.

Leth, Göran & Thurén, Torsten (2000): *Källkritik för Internet*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar.

Lowery, Shearon A. & DeFleur, Melvin L. (1995): *Milestones in Mass Communication Research. Media Effects*. Third Edition. New York: Longman.

Manning, Paul (2001): *News and News Sources – A Critical Introduction*. London: Sage Publications.

Mazzoleni, Gianpetro & Schulz, Winfried (1999): Mediatization of Politics: A Challenge for Democracy. I: *Political Communication* vol. 16, no. 3.

McChesney, Robert W. (2001): *All makt åt medierna eller Ge folk vad folk vill ha?* Stockholm: Bokförlaget DN.

McCombs, Maxwell E. (1994): News Influence on Our Pictures of the World. I: Bryant, Jennings & Zillman, Dolf (red): *Media Effects. Advances in Theory and Research*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

McCombs, Maxwell E. & Shaw, Donald L. (1972): The Agenda-Setting Function of Mass Media. I: *Public Opinion Quarterly* vol. 36, no. 1.

McKibben, Bill (2002): *An End to Sweet Illusions*. Mother Jones January/February.

McLuhan, Marshall (1964/1998): *Understaning Media. The Extensions of a Man*. Cambridge, Mass: MIT Press.

McLuhan, Marshall (1999): *Media*. Stockholm: Norstedts Förlag.

McManus, John H. (1994): *Market-Driven Journalism. Let the Citizen Beware?* Thousand Oaks: Sage Publications.

McNair, Brian (1998): *The Sociology of Journalism*. London: Arnold Press.

McNair, Brian (2000): *Journalism and Democracy. An evaluation of the political public sphere*. London: Routledge.

Merritt, Davis (1998): *Public Journalism and Public Life. Why Telling the News is not Enough*. Second Edition. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Mughan, Anthony (2001): *Media and the Presidentialization of Parliamentary Elections*. New York: Palgrave.

Morge, Sara & Modh, Malin (2002): *Terrorns dag i medierna. Nyhetsförmedlingen dygnet efter attackerna den 11 september 2001.* Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar.

Mughan, Anthony & Gunther, Richard (2000): The Media in Democratic and Nondemocratic Regimes: A Multilevel Perspective. I: Gunther, Richard & Mughan, Anthony (red): *Democracy and the Media. A Comparative Perspective*. New York: Cambridge University Press.

Nacos, Brigitte L. (1994): *Terrorism & the Media – From the Iran Hostage Crisis to the Oklahoma City Bombing*. New York: Columbia University Press.

Newman, Bruce I. (1999): *The Mass Marketing of Politics – Democracy in an Age of Manufactured Images*. Thousand Oaks: Sage Publications.

Nohrstedt, Stig Arne (1992): Utanför poolerna – svenska korrespondenters erfarenheter av nyhetsrapporteringen från kriget vid Persiska viken. I: Nordlund, Roland (red): *Svenskarna, medierna och Gulfkriget*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar.

Nord, Lars (1997): *Spelet om opinionen. Möten mellan makthavare, medier och medborgare*. Lund: Studentlitteratur.

Nord, Lars (2001): *Vår tids ledare – en studie av den svenska dagspressens politiska opinionsbildning*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.

Nord, Lars (2001): Politik är att kunna. I: Hvitfelt, Håkan & Karvonen, Lauri (red): *Demokratins konflikter*. Sundsvall: Demokratiinstitutet.

Nord, Lars & Nygren, Gunnar (2002): *Medieskugga – en studie av medierna och förorten*. Stockholm: Atlas Akademi (under utgivning).

Nordlund, Roland (red, 1992): *Svenskarna, medierna och Gulfkriget*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar.

Nordström, Gert Z (2002): *Terrorkriget i kvällspressen*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar.

Patterson, Thomas E. (1994): *Out of order*. New York: Vintage Books.

Patterson, Thomas E. (1998): Political Roles of the Journalist. I: Graber, Doris, McQuail, Denis & Norris, Pippa (red): *The Politics of News: The News of Politics*. Washington, DC: Congressional Quarterly Press.

Patterson, Thomas E. (2000): The United States: News in a Free-Market Society. I: Gunther, Richard & Mughan, Anthony (red): *Democracy and the Media. A Comparative Perspective*. New York: Cambridge University Press.

Perse, Elizabeth M. (2001): *Media Effects and Society*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Petersson, Olof (red, 1997): *Demokrati över gränser*. Stockholm: SNS Förlag.

Petersson, Olof & Carlberg, Ingrid (1990): *Makten över tanken*. Stockholm: Carlssons.

Postman, Neil (1987): *Underhållning till döds*. Stockholm: Prisma.

Pressens Tidning nr. 14 2001.

Pressens Tidning nr. 15 2001.

Raboy, Marc & Dagenais, Bernhard (1992): *Media, Crisis and Democracy – Mass Communication and the Disruption of Social Order*. London: Sage Publications.

Ramonet, Louis (1991): *La television loin des fronts*. Le Monde Diplomatique, February.

Sabato, Larry J.; Stencel, Mark & Lichter, S. Robert (2000): *Peep Show – Media and Politics in an Age of Scandal*. Lanham: Rowman & Littlefield.

Sahlstrand, Anders (2000): *De synliga. Nyhetskällor i svensk storstadsmorgonpress*. Stockholm: JMK/Stockholms universitet.

Seib, Philip (2001): *Going Live. Getting the News Right in a Real-Time Online World*. New York: Rowman & Littlefield.

Schudson, Michael (1978): *Discovering the News. A Social History of American Newspapers*. Basic Books.

Shoemaker, Pamela J. & Reese, Stephen D. (1996): *Mediating the message. Theories of Influences on Mass Media Content*. Second Edition. New York: Longman.

Singer, Jerome L. (1980): The Power and Limitations of Television: A Cognitive-Affective Analysis. I: Tannenbaum, Percy H (red): *The Entertainment Functions of Television*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

SOU 1995:37. *Vårt dagliga blad – stöd till svensk dagspress*. Stockholm: Fritzes.

SOU 2000:1. *En uthållig demokrati. Politik för folkstyrelse på 2000-talet*. Stockholm: Fritzes.

Spelregler för Press TV Radio. Stockholm: Pressens Samarbetsnämnd 2001.

Strömbäck, Jesper (1997): *Medielogik, demokratilogik och det öppna samhällets villkor*. Sundsvall: Mitthögskolan.

Strömbäck, Jesper (1998): *Medielogik och medialiserad politik*. DMI-rapport 7. Sundsvall: Demokratiinstitutet.

Strömbäck, Jesper (2000): *Makt och medier. Om samspelet mellan medborgarna, medierna och de politiska makthavarna*. Lund: Studentlitteratur.

Strömbäck, Jesper (2001): *Gäster hos verkligheten. En studie av journalistik, demokrati och politisk misstro*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.

Stütz, Göran (1992): Svenskarna och medierna. En undersökning rörande medievanor under mellanösternkrisen och under händelserna i Baltikum mot slutet av januari 1991. I: Nordlund, Roland (red): *Svenskarna, medierna och Gulfkriget*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar.

Svegfors, Mats (1998): Politikern som medieperson. Det ska va' gött å leva. *Svenska Dagbladet* 1998-04-11.

Svensson, Christian (1999): TV-debatter som demokratiskt forum? I: Amnå, Erik (red): *Politikens medialisering*. SOU 1999:126.

Tuchman, Gaye (1978): *Making News. A Study in the Construction of Reality*. New York: The Free Press.

Westerståhl, Jörgen & Johansson, Folke (1985): *Bilden av Sverige*. Stockholm: SNS Förlag.

Våra ord – deras uttal och ursprung (1995). Stockholm: Nordstedts.

Zsiga, Erik (2001): *Terrordåd i spalternas värld*. Stockholm: Näringslivets Medieinstitut.

Östlund, Ingrid (2000): *Journalistikens roll i de "nya" massmedieföretagen*. DMI-rapport 15. Sundsvall: Demokratiinstitutet.

TABELL- OCH FIGURFÖRTECKNING

Tabeller

Tabell 1. Antal artiklar och inslag om terrorattackerna mot USA.

Tabell 2. Antal spaltcentimeter och sändningsminuter om terrorattackerna mot USA.

Tabell 3. Antal artiklar och inslag om terrorattackerna i de sju nyhetsmedierna.

Tabell 4. Inslagens genre i respektive TV-kanal.

Tabell 5. Artiklarnas genre i respektive tidning.

Tabell 6. Andel artiklar om terrorattackerna illustrerade med foto och/eller nyhetsgrafik (procent).

Tabell 7. Antal artiklar och inslag om kriget i Afghanistan.

Tabell 8. Antal spaltcentimeter och sändningsminuter om kriget i Afghanistan.

Tabell 9. Antal artiklar och inslag om kriget i Afghanistan i de sju nyhetsmedierna.

Tabell 10. Inslagens genre i respektive TV-kanal.

Tabell 11. Artiklarnas genre i respektive tidning.

Tabell 12. Andel artiklarom kriget i Afghanistan illustrerade med foto och/eller nyhetsgrafik (procent).

Tabell 13. Huvudsakliga teman i TV-inslagen om terrorattackerna mot USA.

Tabell 14. Huvudsakliga teman i tidningsartiklarna om terrorattackerna mot USA.

Tabell 15. Förekomst av anonyma källor i inslag och artiklar (procent).

Tabell 16. Förekomst av anonyma källor i respektive nyhetsmedium (procent).

Tabell 17. Andel inslag och artiklar med elitkällor från olika länder (procent).

Tabell 18. Andel inslag och artiklar med olika kategorier av elitkällor (procent).

Tabell 19. Andel inslag och artiklar där drabbade förekommer eller framställs som källor (procent).

Tabell 20. Andel inslag och artiklar där olika elitgrupper förekommer som källor (procent).

Tabell 21. Andel artiklar och inslag där olika former av spekulationer förekommer i respektive nyhetsmedium (procent).

Tabell 22. Andel inslag och artiklar som direkt hänvisar till andra medier som källor (procent).

Tabell 23. I vilket land uppges journalisten som rapporterar befinna sig (procent)?

Tabell 24. Andel artiklar och inslag med Sverige som del av huvudsakligt tema (procent).

Tabell 25. Andel artiklar respektive inslag som relaterar attackerna till en skärpt svensk hotbild (procent).

Tabell 26. Andel artiklar respektive inslag i nyhetsmedierna som rapporterar om antimuslimska och antiamerikanska händelser (procent).

Tabell 27. Förekomst av olika retoriska figurer i inslag och artiklar (procent).

Tabell 28. I vilken utsträckning får de retoriska figurerna stöd i journalistiken (procent).

Tabell 29. Försök att förklara terrorattackerna i artiklar respektive inslag (procent).

Tabell 30. Huvudsakliga teman i TV-inslagen om kriget i Afghanistan.

Tabell 31. Huvudsakliga teman i tidningsartiklarna om kriget i Afghanistan.

Tabell 32. Förekomst av anonyma källor i inslag och artiklar (procent).

Tabell 33. Förekomst av anonyma källor i respektive nyhetsmedium (procent).

Tabell 34. Andel inslag och artiklar med elitkällor från olika länder (procent).

Tabell 35. Andel inslag och artiklar med olika elitgrupper som källor (procent).

Tabell 36. Andel inslag och artiklar med olika kategorier av elitkällor (procent).

Tabell 37. Andel inslag och artiklar där drabbade förekommer eller framställs som källor (procent).

Tabell 38. Andel artiklar och inslag där olika former av spekulationer förekommer i respektive nyhetsmedium (procent).

Tabell 39. Andel inslag och artiklar som direkt hänvisar till andra medier som källor (procent).

Tabell 40. I vilket land uppges journalisten som rapporterar befinna sig (procent)?

Tabell 41. Andel inslag och artiklar som relaterar kriget till en skärpt svensk hotbild (procent).

Tabell 42. Andel artiklar respektive inslag i nyhetsmedierna som rapporterar om inträffade antimuslimska och antiamerikanska händelser (procent).

Tabell 43. Förekomst av olika retoriska figurer i inslag och artiklar (procent).

Tabell 44. Omfattningen av mediebevakningen av terrorattackerna respektive Afghanistankriget.

Tabell 45. Genomsnittligt antal källor per medium.

Tabell 46. Andel artiklar och inslag med färre än två källor i de sju nyhetsmedierna (procent).

Tabell 47. Förekomst av spekulationer i olika medietyper (procent).

Figurer

Figur 1. Olika nivåer av faktorer som har betydelse för journalistikens innehåll.

Figur 2. Faktorer som påverkar nyhetsvärdet.

Figur 3. Källornas inflytande i olika situationer.

Figur 4. Spekulationer om vilka som låg bakom attackerna respektive dag och för medietyp (procent).

Figur 5. Spekulationer om antalet döda i terrorattackerna respektive dag och för medietyp (procent).

Figur 6. Spekulationer om USAs svar på terrorattackerna respektive dag och för medietyp (procent).

Figur 7. Genomsnittligt antal källor i tidningar och TV vid terrorattackerna och Afghanistankriget.

Figur 8. Spekulationer om antalet döda till följd av USA:s attacker respektive dag och för medietyp (procent).

Figur 9. Spekulationer om framtida krigsaktiviteter respektive dag och för medietyp (procent).

Figur 10. Spekulationer om framtida terrorhandlingar respektive dag och för medietyp (procent).

Figur 11. Fyra typer av händelsesituationer.

SPFs SENASTE RAPPORTER

185 **Leth, Göran & Thurén, Torsten**: *Revolutionen i Belgrad 2000 – Fakta och förklaringar i några svenska medier.* Stockholm 2002.

184 **Nordström, Gert Z**: *Terrorkriget i kvällspressen. En studie av hur Aftonbladet och Expressen presenterade Attentatet mot USA den 11 september 2001. Vedergällningen mot Afghanistan den 7 oktober. Jakten på Usama Bin ladin.* Stockholm 2002.

183 **Sjöstedt, Gunnar & Stenström, Paula**: *Vilseledning på Internet – en analysansats*. Stockholm 2002.

182 **Hedquist, Rolf**: *Trovärdighet – en förutsättning för förtroende*. Stockholm 2002.

181 **Pettersson, Rune**: *Bildmanipulering*. Stockholm 2001.

180 **Pettersson, Rune**: *Trovärdiga bilder*. Stockholm 2001.

179 **Larsson, Larsåke & Nohrstedt, Stig Arne** (red.): *Göteborgsbranden 1998. En studie om kommunikation, rykten och förtroende*. Stockholm 2000.

178 **Ghersetti, Marina & Hvitfelt, Håkan**: *Slutet på sagan: Prinsessan Dianas död i press, radio och TV*. Stockholm 2000.

177 **Leth, Göran & Thurén, Torsten**: *Källkritik för Internet*. Stockholm 2000.

SPFs SENASTE MEDDELANDEN

161 **Olausson, Ulrika**: *"Vi kommer bara ihåg våldsamheterna" – Medborgare om Götborgskravallerna och medierapporteringen*. Stockholm 2002.

160 **Bennulf, Martin**: *Nya hot och risker. Opinion 2001. Den svenska allmänhetens syn på samhället, säkerhetspolitiken och försvaret*. Stockholm 2001.

159 **Palm, Lars & Nilsson, Anna**: *Föreställningen började innan publiken anlänt: En analys av regeringens folkbildningsinsats om EMU*. Stockholm 2001.

158 **Norling, Anna**: *Olycksplats Borlänge bangård*. Stockholm 2001.

157 **Malešič, Marjan**: *Peace Support Operations, Mass Media, and the Public in former Yugoslavia*. Stockholm 2000.

156 **Stütz, Göran**: *Opinion 2000. Den svenska allmänhetens syn på samhället, säkerhetspolitiken och försvaret*. Stockholm 2000.

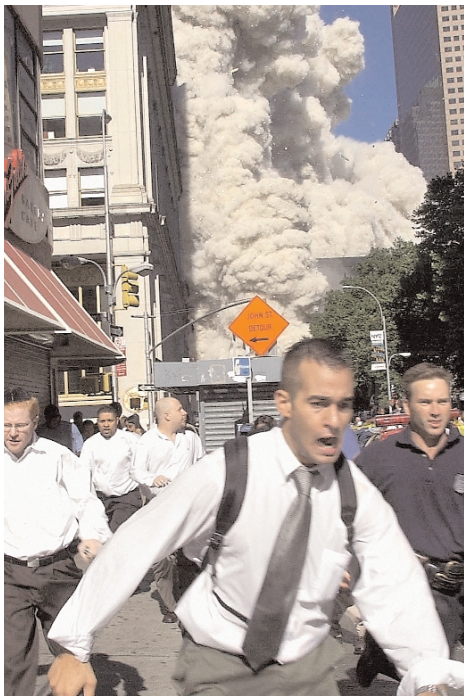

TIO DAGAR SOM SKAKADE VÄRLDEN

– En studie av mediernas beskrivningar av terrorattackerna i USA och kriget i Afghanistan hösten 2001

Den här studien handlar om den svenska mediebevakningen av terrorattackerna i USA och kriget i Afghanistan hösten 2001. Vilken bild av händelseförloppen fick man som konsument av svenska nyhetsmedier? Fungerade nyhetsförmedlingen professionellt även under det tryck och den stress som ofta råder i internationella kris- och krigslägen? Bland annat genom sin oförutsägbarhet skiljer sig terrorattacker påtagligt från andra kris- och krigssituationer. Vilken medieberedskap krävs för att nyhetsmedierna skall kunna hantera sådana situationer?

Präglades bevakningen av saklighet och objektivitet? Hur beskrevs skeendena temamässigt och hur vinklades dessa? Hur är fördelningen mellan fakta, åsikter och spekulationer? Hur fungerade källkritiken? Vilka källor kom till tals? Hur hanterades propaganda, försök till manipulationer och lögner? Detta är några av de frågor som tas upp i studien.

Om författarna: Lars Nord är docent i statskunskap med politisk kommunikation och föreståndare för Demokratiinstitutet i Sundsvall. Jesper Strömbäck är fil dr i journalistik och knuten till Demokratiinstitutet. Båda har tidigare varit verksamma som journalister.

Styrelsen för
PSYKOLOGISKT FÖRSVAR Box 2195, 103 15 Stockholm www.psycdef.se